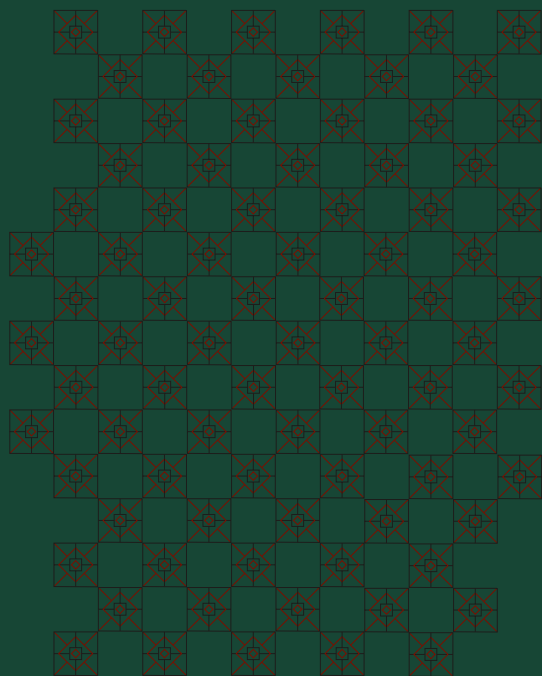
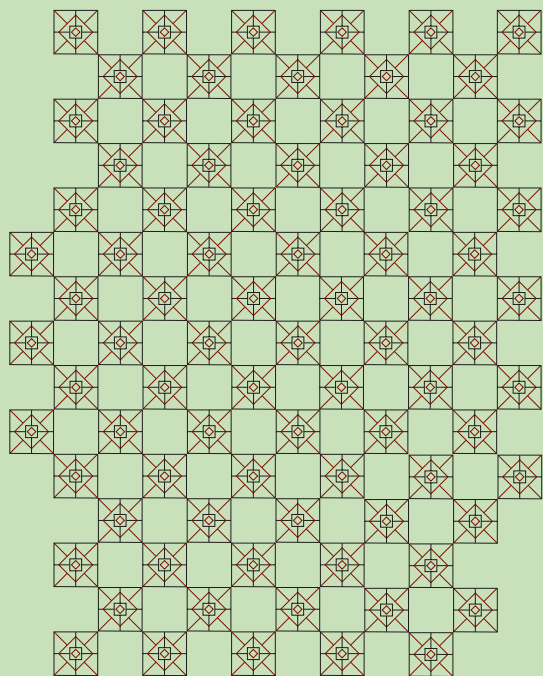

Retro **SPEKTIVE**

*Znanstvena revija za
zgodovino pisje in
sorodna področja*

I/2
2018

Retro **SPEKTIVE**

*Znanstvena revija za
zgodovinarstvo in
sorodna področja*

Glasiló Združenja za promocijo kulturne dediščine,
raziskav in novih tehnologij – Retrospektive

Mednarodni uredniški odbor: dr. Peter Mikša (SI) (ODGOVORNI UREDNIK),
dr. Kornelija Ajlec (SI) (GLAVNA UREDNICA),
Maja Vehar (SI) (TEHNIČNA UREDNICA),
dr. Matija Zorn (SI),
dr. Petra Testen Koren (SI),
dr. Božo Repe (SI),
dr. Yoshitome Kota (JP),
dr. Sanja Petrović Todosijević (SRB).
Strokovna sodelavka: mag. Ana Marija Lamut

Za znanstveno vsebino tekstov in točnost podatkov odgovarjajo avtorji. Prav tako morajo poskrbeti za avtorske pravice za objavljeno slikovno in drugo gradivo, v kolikor je to potrebno. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

Redakcija tega zvezka je bila zaključena 16. decembra 2018.

Prevodi: FuroCat d.o.o. (angleščina)
Lektoriranje: Maja Vehar
Naslovnica: Tjaša Krivec
Oblikovanje in oprema: Jure Stušek
Prelom in tisk: PODOBA d.o.o., Celjska cesta 7, SI-3250 Rogaška Slatina
Naklada: 100 izvodov

Cena izvoda: 15 €
Letna naročnina: 25 €

Izdaja: Združenje za promocijo kulturne
dediščine, raziskav in novih
tehnologij – Retrospektive
Slovenska cesta 9b, SI-1000 Ljubljana, Slovenija

info@retrospektive-journal.org
www.retrospektive-journal.org

ISSN: 2630-3426 (TISKANA IZDAJA)
2670-4013 (SPLETNA IZDAJA)

KAZALO VSEBINE

<i>Članki</i>	5
ŽENSKI ALPINISTIČNI TEČAJ V VRATIH LETA 1949	6
<i>Jure K. Čokl</i>	
"EDINOLE SAHARA JE ČISTO SUHA." UVEDBA PROHIBICIJE IN NJEN ODMEV V ČASNIKIH AMERIŠKA DOMOVINA IN GLAS NARODA	26
<i>Žan Grm</i>	
ODZIV NA VOJNO V VIETNAMU V SLOVENIJI MED LETOMA 1964 IN 1972	54
<i>Branko Ocvirk</i>	
PRAZNIK DELAVSKE POMLADI: SPOMINSKA OBELEŽJA VELIKI TEKSTILNI STAVKI V KRANJU	76
<i>Ivan Smiljanić</i>	
MEJE NA STARIH KARTOGRAFSKIH PRIKAZIH OZEMLJA SLOVENIJE	108
<i>Matija Zorn, Primož Gašperič</i>	
<i>Poročila</i>	125
HISTORY FEST	126
<i>Monika Močnik</i>	
KONTAKTI AVTORJEV	134

Retro **SPEKTIVE**

Članki

ŽENSKI ALPINISTIČNI TEČAJ V VRATIH LETA 1949

WOMEN'S ALPINE COURSE IN VRATA IN 1949

UDK: 796.52-055.2:331.362(497.4VRATA)*1949*

Jure K. Čokl

IZVLEČEK

Ženski alpinistični tečaj v Vratih leta 1949 je bil prvi plezalni tečaj na Slovenskem, ki je bil organiziran izključno za ženske. Glede na omejene zmožnosti, ki jih je imela povojna generacija alpinistov, je bil organiziran dobro in tako tečajnicam kot inštruktorjem ponudil najboljše alpiniste in predavatelje, kar jih je takrat bilo. Hkrati pa je pokazal tudi na podrejenost žensk v alpinizmu povojnega obdobja in pomanjkljivosti, ki so z današnjega vidika nesprejemljive.

Ključne besede: alpinizem, tečaj, ženski alpinizem, plezanje, šola

ABSTRACT

Women's mountaineering course in Vrata valley in 1949 was the first climbing course on our soil, organized exclusively for women. Given the limited capabilities of the post-war generation of Slovenian mountaineers, it was well organized and offered the best mountaineering lecturers as instructors available at the time. At the same time, the course also showed the subordination of the role of women in the alpinism of the post-war period and the deficiencies, that are unacceptable from the present point of view.

Keywords: gymnastics, sport, women's exercise, Sokol, cycling, mountaineering

ŽENSKI ALPINISTIČNI TEČAJ V VRATIH LETA 1949

WOMEN'S ALPINE COURSE IN VRATA IN 1949

Jure K. Čokl

IZVLEČEK

Ženski alpinistični tečaj v Vratih leta 1949 je bil prvi plezalni tečaj na Slovenskem, ki je bil organiziran izključno za ženske. Glede na omejene zmožnosti, ki jih je imela povojna generacija alpinistov, je bil organiziran dobro in tako tečajnicam kot inštruktorjem ponudil najboljše alpiniste in predavatelje, kar jih je takrat bilo. Hkrati pa je pokazal tudi na podrejenost žensk v alpinizmu povojnega obdobja in pomanjkljivosti, ki so z današnjega vidika nesprejemljive.

Ključne besede: alpinizem, tečaj, ženski alpinizem, plezanje, šola

ABSTRACT

Women's mountaineering course in Vrata valley in 1949 was the first climbing course on our soil, organized exclusively for women. Given the limited capabilities of the post-war generation of Slovenian mountaineers, it was well organized and offered the best mountaineering lecturers as instructors available at the time. At the same time, the course also showed the subordination of the role of women in the alpinism of the post-war period and the deficiencies, that are unacceptable from the present point of view.

Keywords: gymnastics, sport, women's exercise, Sokol, cycling, mountaineering

UVOD

Leta 1945 je predhodnik Planinske zveze Slovenije, Slovensko planinsko društvo oziroma krajše SPD, po navodilih krovnega organa, Planinske zveze Jugoslavije (Planinarski savez Jugoslavije), začel uresničevati idejo, da bi planinstvo postalo množična dejavnost, v katero bi vključili delovne ljudi iz vse države. Jože Pretnar v prvi številki *Planinskega vestnika* leta 1945 takole povzame, kako si je takratna ideologija zamišljala namen udejstvovanja v gorah:

Naša bodoča planinska organizacija mora zajeti čim širše množice. To velja najbolj za Slovenijo, ker je tipična planinska pokrajina. Delovnemu človeku, pa naj bo star ali mlad, šibek ali krepak, bolj ali manj šolan, nudi planinstvo toliko plemenitega užitka, ga telesno in duševno tako zelo krepi, dviga in vzgaja, da ga nihče, ki ga je enkrat okusil, ne more več pogrešati. Zato nastaja za našo planinsko organizacijo važna naloga, da v bodoče v še večji meri kot dosihdob posveča skrb in delo vzgoji mladine v duhu planinstva nove dobe. V ta namen se morajo pri vseh podružnicah ustanoviti posebni mladinski odseki, zrelejši in izkušenejši mladinci pa pritegniti tudi k vodilnemu delu v društvenih odborih in strokovnih odsekih. Prav tako je treba čim tesneje sodelovati z drugimi množičnimi organizacijami (sindikalnimi, mladinskimi, ženskimi) in narodno vojsko ter po možnosti njihove predstavnike pritegniti v vodstvo društva. Še posebno važno pa bo prisrčno in skladno sodelovanje s telesnovzgojnimi društvi.¹

Isti avtor v nadaljevanju jasno začrta tudi smernice, v skladu s katerimi naj bi se razvijal alpinizem v Sloveniji in s tem tudi v Jugoslaviji:

Visoka raven, ki jo je doseglo Slovensko planinsko društvo v strmi in zimski alpinistiki, se mora vztrajno in načrtno dvigati s prirejanjem plezalnih tečajev in z organiziranjem visokogorskih ekskurzij. Že pred svetovno vojno so bile naše oči in misli obrnjene na vzhod, na Kavkaz in visoka gorovja ZSSR. Šola, ki so jo z lepim uspehom prebili naši odlični alpinisti v domačih in Zapadnih Alpah, nam bo omogočila še lepše uspehe na vzhodu. Upamo, da se nam bodo že v letu 1946 odprla vrata v visokogorski raj Kavkaza.

1 Pretnar, Jože. "Uvodna beseda." V: *Planinski zbornik 1945*, uredil A. Brilej, 1–8. Ljubljana: Planinsko društvo Slovenije, 1945, 5.

S tem se bo našemu planinstvu odprl nov svet in v nadaljnjih letih take možnosti razvoja in podviga, kakršnih nam zapad ni mogel več dati.²

Kako resno se je nova jugoslovanska oblast lotila skrbi za množično udejstvovanje v gorah, kaže tudi nagovor Zorana Poliča, ministra za notranje zadeve takratne Federativne ljudske republike Slovenije, v uvodniku prve številke *Planinskega vestnika* leta 1946:

Prav tako gledanje na planinstvo pa zahteva, da ga usmerjamo k resnični množičnosti. Vsak fizikulturnik mora ljubiti naše planine. Preko njih in na njih mora spoznavati lepote narave. V njihovem okrilju se mora otresti ozkosti in kot nov človek prispevati k novemu življenju, ki ga danes z vso odločnostjo gradimo na ruševinah starega sveta. Delavci in mladina morajo postati prvi ljubitelji naših planin. Ker so nosilci telesne vzgoje na sploh, morajo biti tudi najmočnejši oblikovalci novega duha in novih tradicij v raziskovanju naših planin, v iskanju njih lepote in v ustvarjanju popolnega soglasja med planinstvom in telesno vzgojo.³

Vodstvi Planinske zveze Jugoslavije ter Slovenskega planinskega društva sta se zavedali potenciala množičnega obiskovanja gora v najširšem kontekstu – saj ni bilo povezano z visokimi stroški, gore so bile relativno blizu vsemu prebivalstvu predhodnice samostojne Slovenije, hkrati pa je imelo planinstvo na slovenskih tleh bogato tradicijo. Seveda ne smemo pozabiti tudi tega, da gore na čelu s Triglavom predstavljajo del identitete slovenskega naroda. Vodstvi sta se tudi zavedali, da je stanje stroke na tem področju znova na začetni točki in da bo treba tiste, ki bodo tečaje organizirali, najprej izobraziti, organizacijo pa posodobiti. V ta namen je bil od 16. do 29. septembra 1947 organiziran zvezni tečaj za alpinistične inštruktorje, na katerega so povabili perspektivne mlade plezalce in alpiniste, ki so bili uveljavljeni že pred drugo svetovno vojno.

Iz domače republike pa so prišli že dobri alpinisti Marjan Keršič – Belač iz alpinističnega odseka Ljubljana, tovarniški delavec iz Železarne Jesenice Janko Šiler, Rado Kočevar, študent iz AO Ljubljana, dalje dijak Janko Blažej

² Prav tam, 8.

³ Polič, Zoran. "Planinstvo v novi dobi." *Planinski vestnik*, 46/1 (1946), 1.

in tovarniški delavec Janez Frelj z Jesenic, Stanko Anderlj iz Maribora in Aleksa Ivanc od AO Ljubljana.⁴

S tem so izobrazili kader, iz katerega naj bi pozneje črpali inštruktorje, ki naj bi sodelovali pri izvedbi in organizaciji alpinističnih tečajev. To je bil z vidika vzgoje novega rodu alpinistov tudi prvi korak, ki je tlakoval pot k sistematičnemu izobraževanju na tem področju.

Do druge svetovne vojne je bilo sicer pri nas organiziranih zelo malo alpinističnih tečajev in vsega pet alpinističnih šol, v prvih povojnih letih pa so samo med letoma 1946 in 1955 alpinistični odseki organizirali kar 192 alpinističnih zimskih in letnih tečajev. Leta 1946 je Alpinistični odsek Ljubljana prvi organiziral alpinistični tečaj na Kamniškem sedlu, drugi alpinistični odseki so to naredili leto pozneje. Na Kamniškem sedlu je leta 1947 tudi Gorska reševalna služba skupaj z jeseniškimi plezalci organizirala alpinistični tečaj, na katerem so sodelovali alpinistični odseki iz Celja, Tržiča, Jesenic in Ljubljane.⁵ Na alpinističnih tečajih v letu 1947 in na zveznem tečaju za inštruktorje so sodelovale tudi ženske. Tečaja AO Ljubljana-Matica sta se leta 1947 udeležili Milena Hartman in Staza Černič,⁶ slednja se je istega leta udeležila tudi tečaja GRS na Kamniškem sedlu,⁷ zvezni tečaj za inštruktorje (prav tako leta 1947) pa je opravila Aleksa Ivanc.⁸ Žal se je tečaj AO Ljubljana-Matica leta 1947 končal tragično, na Dolgih stenah pod Grintovcem je namreč zdrsnila in se smrtno ponesrečila Milena Hartman.⁹

V tem času ženske niso objavljale nobenih prispevkov v *Planinskem vestniku*. Lahko jih sicer zasledimo v glavnem odboru Planinskega društva Slovenije (PDS, naslednik Slovenskega planinskega društva

4 Kostanjšek, Avgust. "Poročilo o zveznem tečaju za alpske inštruktorje (od 16. do 29. IX. 1947)." *Planinski vestnik*, 47/11-12 (1947), 282.

5 Mikša, Peter in Urban Golob. *Zgodovina slovenskega alpinizma*. Ljubljana: FRKO, Mikša in partnerji, 2013, 61.

6 "Plezalni tečaj Alpinskega odseka ljubljanske podružnice PDS (Od 22. do 27. julija 1946)." *Planinski vestnik*, 46/2 (1946), 209.

7 Zupan, Franc. "Tečaj gorske reševalne službe FZS na Jermanovih vratih od 18. do 26. V. 1947." *Planinski vestnik* 47/6-7-8 (1947), 181.

8 Kostanjšek, "Poročilo o zveznem", 282.

9 Malešič, France. *Spomin in opomin gora*. Ljubljana: Didakta. 2005, 188.

– SPD)¹⁰ ter na smučarskih tekmah in pri drugih športnih dogodkih povezanih s planinstvom.¹¹ Vendarle pa jih je bilo toliko, da je vodstvo PDS presodilo, da je organizacija zveznega ženskega tečaja smiselna. Tako je bil leta 1949 v Vratih organiziran prvi republiški alpinistični tečaj namenjen izključno ženskam, ker naj bi bile te manj sposobne v tehniki plezanja in so zato preveč zaostajale za povprečno ravno pripravnikov.¹² Po kakšnem ključu so bile kandidatke nanj povabljene, ni znano. Tega mi ni uspelo ugotoviti niti v pogovoru z udeleženko tečaja Danico Blažina¹³ niti s pomočjo dostopnih virov. Zakaj nanj ni bila povabljena Staza Černič, udeleženska dveh predhodnih tečajev (leta 1947 v organizaciji AO Ljubljana–Matica in istega leta kot edina ženska na tečaju GRS), ne ve niti ona sama. Morda je razlog dejstvo, da je bila Staza Černič leta 1948 izključena iz Komunistične partije Jugoslavije zaradi podpore, ki jo je izkazala profesorju kemije na ljubljanski Tehniški fakulteti, ko se je znašel v politični nemilosti. Ker je bila v tistem času politična neoporečnost pomembna, je navedeni razlog verjeten, s takšno interpretacijo se strinja tudi Staza Černič.¹⁴ Preseneča tudi dejstvo, da med inštruktorji ne zasledimo Alekse Ivanc, udeleženske zveznega inštruktorskega tečaja leta 1947.¹⁵

*"Bil je to eden prvih ženskih alpinističnih tečajev sploh, ker razen v Sovjetski Zvezi alpinske organizacije sličnih tečajev dosedaj niso prirejale,"*¹⁶ je neznani avtor v *Planinskem vestniku* komentiral organizacijo prvega ženskega alpinističnega tečaja v Jugoslaviji. Ugotovitev je vsekakor točna, saj prej ni bilo nobenega podobnega tečaja, za njim pa samo še eden, leta 1951 na Korošici.¹⁷

10 "I. redna skupščina Planinskega društva Slovenije." *Planinski vestnik*, 46/1 (1946), 56.

11 "Športni podvigi in tekme v naših gorah." *Planinski vestnik*, 46/1, 68.

12 Mikša in Golob, *Zgodovina slovenskega alpinizma*, 61.

13 Intervju z Danico Blažina. Intervju je 19. 5. 2018 opravil Jure K. Čokl, ki hrani tudi posnetek pogovora.

14 Intervju s Stazo Černič. Intervju je 4. 6. 2018 opravil Jure K. Čokl, ki hrani tudi posnetek pogovora.

15 "Ženski alpinistični tečaj." *Planinski vestnik*, 49/8–9 (1949), 213.

16 Prav tam, 214.

17 Mikša in Golob, *Zgodovina slovenskega alpinizma*, 62.

Bili pa so tudi tečaji, na katerih so dekleta sodelovala povsem enakopravno z moškimi udeleženci, čeprav je bilo možnosti za to veliko manj kot v času po drugi svetovni vojni. Do druge svetovne vojne je bilo pri nas organiziranih vsega pet alpinističnih šol.¹⁸ Pred ustanovitvijo Turistovskega kluba Skala namreč pri nas sploh ni bilo organiziranega alpinističnega izobraževanja.¹⁹ V 20. letih 20. stoletja sta bila organizirana le dva alpinistična tečaja. Turistovski klub Skala ju je izvedel na Turncu v letih 1921 in 1926, v letih 1934, 1935 in 1936 pa je organiziral alpinistično šolo. V istem letu (1936) je Skala organizirala tudi poletni alpinistični tečaj na Okrešlju in zimski alpinistični tečaj na Voglu. Alpinistično šolo je Skala organizirala tudi v letih 1940 in 1941. Nekaj poletnih in zimskih visokogorskih plezalnih tečajev naj bi pred vojno organiziralo tudi Slovensko planinsko društvo.²⁰ Razlika med temi tečaji in zveznim tečajem za ženske je v tem, da so imele na prejšnjih tečajih ženske popolnoma enake pravice in dolžnosti kot moški tečajniki, na tečaju leta 1949 pa so bile ženske že v sami zasnovi tečaja postavljene v podrejen položaj, saj naj bi bile po mnenju organizatorja, torej vodstva takrat že nastale Planinske zveze Slovenije, manj sposobne v tehniki plezanja in so zato preveč zaostajale za povprečno ravniyo pripravnikov.²¹

Dosti drugače ni bilo niti v tujini. Če za zgled razvitega alpinizma tistega časa lahko jemljemo Veliko Britanijo, ženske niti tam niso imele enakopravnega položaja. Britanske plezalko so že davnega leta 1907 ustanovile Žensko alpinistično društvo (Ladies' Alpine Club), ker žensk v Alpinistično društvo (Alpine Club) niso sprejemali. Razlog naj bi bile njihove *"fizične in moralne pomanjkljivosti na področju alpinizma"*.²² Najbolj preseneča dejstvo, da se je Žensko alpinistično društvo v Veliki Britaniji priključilo Alpinističnemu društvu šele leta 1975. Leta 1973 so namreč prvič glasovali o spremembi statuta društva, ki bi dovoljevala

18 Prav tam, 61.

19 Mikša, Peter in Elizabeta Gradnik. *Trden kakor skala: kratka zgodovina Turistovskega kluba Skala*. Ljubljana: Planinska zveza Slovenije, 2017, 11.

20 Mikša in Golob, *Zgodovina slovenskega alpinizma*, 61.

21 Prav tam.

22 Walsh, Megan. *"Can't Keep Her Down: A Consolidated History of Women's Climbing Achievements."* Dostopno na: <https://www.climbing.com/people/cant-keep-her-down-a-consolidated-history-of-womens-climbing-achievements/> (dostop: 20. december 2018).

članstvo tudi ženskam. Za spremembo je bila nujna dvotretjinska večina, ki pa je podporniki spremembe niso dosegli. Leta 1974 so glasovanje kljub nasprotovanju nekaterih vplivnih članov ponovili in nov statut je bil sprejet. Obstoj posebnega ženskega društva tako ni bil več nujen, zato se je 150 članic včlanilo v Alpinistično društvo.²³

Ženskih plezalk kot sebi enakovrednih, razen redkih izjem, kot sta bila na primer Ciril Debeljak – Cic in Rado Kočevkar, niso videli niti takratni slovenski mojstri plezanja. Dekleta so v gore ali poleti v plezališča (Paklenica, Makarska itd.) s seboj pogosto jemali, zato da bi jim delala družbo in kuhala, se spominja Danica Blažina. Spominja se tudi opazke Marjana Keršiča – Belača, ki je v letih po ženskem tečaju v Vratih ob njeni novici, da je opravila prvo ponovitev težke smeri v Ojstrici, pripomnil, da *"smer že ne more biti preveč težka, če jo je preplezala baba"*.²⁴ Smer, ki sta jo Danica Blažina in Rok Preložnik takrat preplezala, je Herletova smer, ki je še danes spoštovanja vreden plezalni dosežek, v kontekstu povojnega časa pa je bil še toliko bolj.

Očitno je tudi, da so plezalke povojne generacije zgolj izjemoma smele plezati kot prve v navezi, kar je poleg Danice Blažina potrdila tudi Staza Črnič.²⁵ Kar je protislovno – pred drugo svetovno vojno, v obdobju "alpinističnega matriarhata" Pavle Jesih in Mire Marko Debelak, sta bili slednji ne samo enakovredni, ampak celo boljši od večine takratnih plezalcev, če kot kriterij upoštevamo število prvenstvenih smeri, ki sta jih preplezali v vodstvu ali izmenično, in težavnost, ki sta jo bili sposobni preplezati.²⁶ Pavla in Mira sta plezali praviloma kot prvi v navezi, medtem ko alpinistke povojne generacije tega "privilegija", kot kaže, niso imele. S tega vidika je bila miselnost članov Turistovskega društva Skala naprednejša od miselnosti SPD, PDS in PZS v obdobju od leta 1945 do leta 1950.

23 Band, George. *Summit: 150 Years of the Alpine Club*. London: Collins, 2006, 236.

24 Intervju z Danico Blažina.

25 Intervju s Stazo Črnič.

26 Mikša in Golob, *Zgodovina slovenskega alpinizma*, 41.

Udeleženke in udeleženci tečaja

Tečaja se je, glede na zapis v *Planinskem vestniku*, udeležilo trideset deklet in žena – dvanajst iz Trbovelj, sedem iz AO Ljubljana, šest iz Kranja, štiri iz Postojne, tri iz Škofje Loke, dve iz Celja ter po ena iz Slovenj Gradca, Mojstrane, Radovljice, Tržiča in Jesenic.²⁷ Številka je pravzaprav impresivna. Delno lahko tudi razberemo, kje so dekleta imela več možnosti za plezanje in kje manj. Posebej izstopajo trboveljski, ljubljanski in kranjski alpinistični odseki. V Trbovljah si lahko veliko število udeleženk razložimo z močnim planinskim društvom (Planinsko društvo Trbovlje), ki je bilo bazen tudi za alpinistke. Je pa tudi res, da so bile udeleženke tečaja z vidika plezanja zelo različno sposobne, kar se da razbrati tudi iz dnevnika Danice Blažina.²⁸ Na tem tečaju, kot rečeno, med povabljenimi tečajnicami Staze Černič ni bilo. Pravih razlogov, zakaj je na tečaj niso povabili, uradno ni nikoli izvedela. Prav tako ni jasno, zakaj med inštruktorje ni bila povabljena Aleksa Ivanc.

Iz dnevniskega zapisa Danice Blažina lahko delno sklepamo, katere alpinistke so bile povabljene, saj jih nekaj imenuje z imenom, kar pa ne more biti popolnoma zanesljiv vir. Poimenskega seznama udeleženk mi iz dostopnih virov ni uspelo pridobiti. Nekatera verjetna poimenska ujemanja:

- Mira Jug (poimenovana s priimkom),
- Milena – Milena Hartman,
- Nadja – Nadja Fajdiga,
- Olga – Olga Kekec.

Inštruktorji tečaja so v *Planinskem vestniku* poimensko navedeni: "*Tečaj je vodil načelnik AO pri PZS, tovariš Tone Bučer, učitelji so bili tovariši Rado Kočever, Fran Zupan, Miha Verovšek, Evgen Vavken, Janez Zupet, Marjan Keršič, Dane Škerlj, Fredi Šerbec.*"²⁹ Danica Blažina v

27 "Ženski alpinistični tečaj", 213.

28 Blažina, Danica. *Dnevnik tečaja v Vratih leta 1949*. Dnevnik je del osebnega arhiva družine Blažina, kopijo in prepis hrani avtor članka.

29 "Ženski alpinistični tečaj", 213.

svojem dnevniškem opisu kot "nastavnika"³⁰ omenja tudi Janeza Brojana starejšega,³¹ ki pa v članku v *Planinskem vestniku* ni omenjen. Verjetno gre za nedoslednost pisca, saj je članek v reviji zgolj novica, objavljena v rubriki Društvene vesti.³² Na tem tečaju je bil kot tehnični vodja prisoten tudi Sandi Blažina, eden naših najboljših povojnih alpinistov, kar v svojem dnevniku opisuje njegova poznejša žena, Danica Pajer (Blažina).³³ Kot predavatelj pa so nastopili dr. Oskar Reya,³⁴ Janez Bučer³⁵ in Cene Malovrh.³⁶

30 Inštruktor.

31 Blažina, *Dnevnik tečaja v Vratih*.

32 "Društvene vesti." *Planinski vestnik*, 49/8-9 (1949), 210.

33 Blažina, *Dnevnik tečaja v Vratih*.

34 Dr. Oskar Reya je diplomiral leta 1925 iz fizične geografije na Univerzi v Beogradu in 1929 doktoriral na Univerzi v Zagrebu. Od 1926 je vodil Zavod za meteorologijo in geodinamiko pri Univerzi v Ljubljani, od 1933 je bil predavatelj na univerzi, 1947–1960 izredni profesor za meteorologijo. Kot vodja zavoda je razširil mrežo meteoroloških opazovalnic, objavljali meteorološke podatke in pospeševal seizmološke meritve. Objavil je okrog 50 poljudnoznanstvenih člankov in del; 1946 je narisal prvo padavinsko karto Slovenije. 1950 je na univerzi vpeljal samostojni študij meteorologije na matematično-fizikalni osnovi in postavil temelje meteorologije v Sloveniji. 1954 je bil pobudnik ustanovitve Društva meteorologov. Voglar, Dušan, odg. ur. *Enciklopedija Slovenije*. 10. zvezek. Pt-Savn. Ljubljana: 1996, 189.

35 Ivan Bučer, slovenski pisatelj in alpinist, rojen 17. junija 1910 v Zagrebu, umrl 26. septembra 1950 na Jesenicah. Rodil se je v družini železniškega sprevodnika Antona Bučerja ter Antonije, rojene Zupančič. Osnovno šolo, šest razredov gimnazije in dva semestra učiteljsišča je dokončal v Ljubljani. Po odsluženi vojaški obveznosti leta 1930 se je zaposlil v trgovskem podjetju Bon-bon na Miklošičevi cesti v Ljubljani. Med vojno se je priključil osvobodilnemu gibanju, bil zaprt, pobegnil v Švico, leta 1944 postal vojak in januarja 1945 prešel na osvobojeno ozemlje Francije. Tu je bil sprva zvezni oficir pri 8. korpusu britanske armade, nato pa se je ukvarjal z repatriacijo jugoslovanskih vojakov. Ob vrnitvi v Ljubljano leta 1945 se je posvetil organizaciji in poučevanju na gozdarskih šolah – najprej v Ljubljani, nato v Mariboru in nazadnje v Kromberku pri Gorici, kjer je postal tajnik. V svojih planinskih predavanjih je doživeto opisoval gorski svet in ljubezen do gora. 24. septembra 1950 se je s prijateljem Tonetom Svetino odpravil na Triglav. Ker se je v severni steni odtrgala skala, je padel in se hudo poškodoval. Umrl je dva dni pozneje v jesiški bolnišnici zaradi embolije. Brilej, Arnošt. "Ivan Bučer (1910–1950). Ob obletnici njegove smrti." *Planinski vestnik* 53/9 (1953), 565.

36 Vincenc (Cene) Malovrh je leta 1941 diplomiral na Filozofski fakulteti v Ljubljani iz geografije in zgodovine. V začetku leta 1946 je bil nameščen na mesto asistenta na Geografskem inštitutu, kjer je služboval do konca leta 1947. Leta 1956 je na Filozofski fakulteti v Ljubljani doktoriral z zagovorom teze O metodi geomorfološke analize gorate pokrajine z vidika ekonomske geografije. V letu 1948 se je zaposlil na Ekonomski fakulteti Borisa Kidriča v Ljubljani, kjer je bil imenovan v docenta in kasneje še v izrednega ter rednega profesorja. Na fakulteti je ostal do upokojitve leta 1985. Težišče njegovega dela je bilo v raziskovanju značilnosti funkcionalnih povezav in razmerij zmogljivosti faktorjev, ki se uveljavljajo kot gospodarsko-energijsko opredeljiva sestavina procesa družbene reprodukcije. Ekar, Franci. "Vincenc (Cene) Malovrh." Dostopno na: <http://www.gorenjci.si/osebe/malovrh-vincenc/1508/> (dostop: 20. december 2018).

S strokovnega vidika je bil tabor dobro organiziran, enako velja za inštruktorski kader, saj so organizatorji izbrali najboljše plezalce in inštruktorje, kar jih je bilo na voljo v tistem času.

Potek ženskega tabora v vratih

Tabor je potekal od 2. do 9. julija 1949. Termin je z vidika organizatorjev za tovrsten tečaj zelo primeren, saj je vreme v tem času večinoma stanovitno, dnevi pa dolgi in topli. V Vratih je tudi vsa potrebna infrastruktura za izvedbo tečaja – dovolj velika koča za nastanitev (Aljažev dom v Vratih), vadbišče v neposredni bližini (tako imenovani Mali Triglav),³⁷ blizu pa je tudi cela vrsta možnih destinacij za plezanje.

Prvi dan, torej 2. julija 1949, so se tečajnice v Mojstrano pripeljale z vlakom, kar je bila tudi logistično najbolj smiselna rešitev. Danica Blažina v svojem dnevniku prve vtise opisuje takole:

Odhod iz Ljubljane dne 2. julija 1949 v Vrata. Na postaji v Ljubljani sem srečala najprej Sandija [Blažino, op. p.], zasedla sva prostor v prvem vagonu. Kmalu nato so prišla dekleta iz Trbovelj, Postojne in Ljubljane. Spoznala sem Polonco, malo prijetno dekletce. Prvi hip mi je zelo ugajala. Spravili sva UNRRA pakete³⁸ iz garderobe na vlak. Kar lepo število deklet se je že nabralo, spoznale smo se in kmalu nam je bila družba jako prijetna. Nastavniki so bili precej rezervirani in so se ločili od nas že prvi hip, ko je vlak odpeljal. Vožnja nam je bila kratka. Na Jesenicah je vlak bil ozak Jug Miri, da si je roko malo popraskala. Prva žrtev namazana z jodom nas je sprejela z osebo in duhom, ki ni preveč prijazen nosu (namreč jod). Tri postaje in že smo bili v Mojstrani.³⁹

Od tam so peš odšle proti Aljaževemu domu v Vratih. Njihovo prtljago so prepeljali z vozom.

37 Mali Triglav – velik balvan desno od Aljaževega doma (če smo obrnjeni proti Severni triglavski steni). Danes je tu postavljena tudi učna ferata oziroma zavarovana planinska pot. Na njem so se praktičnega dela vrhne tehnike učile mnoge generacije alpinistk in alpinistov.

38 Paketi UNRRA – konzerve in suha hrana, ki so jo po vojni k nam poslali zavezniki kot pomoč. Kratica UNRRA pomeni United Nations Relief and Rehabilitation Administration. Več o tem v: Ajlec, Kornelija. "UNRRA v Jugoslaviji in Sloveniji." *Prispevki za novejšo zgodovino*, 53/ 2 (2013), 79–99.

39 Blažina, *Dnevnik tečaja v Vratih*.

Program tečaja je bil zastavljen precej vojaško – spanje ob 21. uri, vstajanje ob 5. uri, telovadba, zajtrk in nato glede na vreme praktični ali teoretični del tečaja. Tak red je bil tečajnicam očitno sprejemljiv, Danica nima lepih spominov samo na drugi dan, ki je bil programsko povsem drugačen od ostalih:

Že v nedeljo zjutraj smo se zgodaj zbudile. Megla, ki je ležala okoli doma nam ni dajala poguma za najlepše vreme, pa danes je vse eno saj smo itak samo okrog doma in zdravniški pregled nam bo krajšal nedeljski čas. Kmalu se je pričela vsa ta komedija. Pisanje in merjenje se je vleklo skoraj v neskončnost in ko smo prišli, do tega da so nas poslali, do ½ hoje pod Rokave. Vračanje v teku da so nam končno izmerili poslednje utripe srca. Nato pa še ponovno pregled v zaprtem prostoru. Vse smo to srečno prestale nekatere z manjšimi hibami pa kljub temu sposobne plezanja. Ta dan je bil izmed vseh najbolj dolgočasen.⁴⁰

Zanimiv je podatek, da so morale udeleženke tečaja na zdravniški pregled, kar prej ni bilo običajno. Tudi to kaže na dobro organizacijo tečaja. Ker je bil pregledu namenjen cel dan, je bil ta relativno obsežen in natančen ter ga je lahko opravil zgolj zdravnik, prisoten s tem namenom. Da je šlo za obsežen pregled, kaže tudi podatek, da so kandidatke opravile tudi tako imenovani test "pod obremenitvijo". Morale so prehoditi vso pot pod Rokavi⁴¹ in teči nazaj, nato pa so jim izmerili srčni utrip.

40 Prav tam.

41 Visoki Rokav je najvišja gora v Sloveniji, na katero ne pelje označena pot. Z vrha je zelo lep pogled na Škrlatico in Oltar. Izhodišče za ta vzpon je Poldov rovt v Vratih. Rokavi so trije. Visoki (2646 m) je del grebena Oltar–Škrlatica, ki povezuje Martuljkovo skupino s skupino Škrlatice. Ta greben je eden najbolj nazobčanih v Julijcih, ki pa je v domeni alpinistov. Srednji (2589 m) in Spodnji (2500 m) pa sta vrhova stranskega grebena, ki poteka z Visokega proti jugu v smeri doline Vrat. Visoki Rokav kraljuje nad tremi idiličnimi visokogorskimi krnicami (Velika Dnina na zahodu, Na Jezerih na vzhodu in V kotlu na jugozahodu). Slednja ločuje Škrlatico in Rokave. Čeprav spadajo Rokavi v skupino Škrlatice, imajo mnogo značilnosti martuljskih gora, za katere velja naslednje: na vse strani prepadajo z globokimi stenami, ki se končajo šele v nižjih krnicah, ostre grebene in nazobčane stolpe prekinjajo globoke škrbine, ta svet je znan po množici zanimivih skalnih skulptur in žal tudi po izredni krušljivosti. Najgloblja škrbina je Rokavska škrbina (pribl. 2450 m) med Visokim in Srednjim Rokavom, ki se proti krnici Na Jezerih spušča s strmim snežnim ozebnikom.

Danica Blažina navaja, da so zdravniški pregled vse prestale in tako dobile "dovoljenje" za udeležbo na tečaju: *"Vse smo to srečno prestale nekatere z manjšimi hibami pa kljub temu sposobne plezanja."*⁴²

Dekleta, ki so pregled prestala, so imela čas za različne druge aktivnosti, ki so bile na voljo: *"Smo se zabavale po svoje s hojo oziroma bolje rečeno lezenjem po gmajni, 'skretovi traverzi',⁴³ to je zunanja severna stena Aljaževega doma in pa po malem Triglavu. Največ sem bila te dni skupaj z Mileno, Lido, Miro, ki je kot mamica skrbela za nas tri otroke, več sem bila tudi s Polonco in Nadjo, ki smo si postale prijateljice že v vlaku."*⁴⁴ Plezanje "skretove traverze" kaže na to, da so nekatere tečajnice že bile vešče plezanja in da jim plezanje večje težavnosti ni bilo tuje.

Prvi dan po prihodu so "nastavniki" izkoristili za lastno plezanje, kar je precej logično, saj zaradi zdravniškega pregleda, namenjenega tečajnicam, niso imeli drugega dela. V tistem času je bilo v Vrata iz drugih koncev Slovenije težko in zamudno pripotovati, zato so izkoristili dejstvo, da so tam in imajo čas. Dodatna ugodna okoliščina je bila tudi ta, da jim ni bilo treba iskati soplezalcev. *"Nastavniki so tega dne bili v steni Triglava in so se proti večeru lačni in utrujeni vrnili v dom."*⁴⁵

Tretji dan (4. julij) je bil namenjen vzponu tečajnic in inštruktorjev na Triglav:

Ponedeljek je nastopil ob 5h smo vstale, fiskultura⁴⁶ in zajtrk ob 6h zbor in določitev programa in vzpona na Triglav. Vsa ekipa je šla, toda boljše alpinistke po Bambergovi smeri.⁴⁷ Slabše pa smo 'štanfale' po Tominškovi poti. Priznam si slabost, nisem bila zadovoljna in ugotavljala sem pojem

42 Blažina, *Dnevnik tečaja v Vratih*.

43 Skretova traverza – del zunanjega zidu Aljaževega doma ob stranišču, kjer so plezalci vadili plezanje. Veljalo je, da kdor je sposoben preplezati skretovo traverzo, zmore tudi najtežji del v Čopovem stebri (slovito prečko).

44 Blažina, *Dnevnik tečaja v Vratih*.

45 Prav tam.

46 Takratni izraz za telesno vzgojo.

47 Bambergova pot, zdaj imenovana pot Čez Plemenice na Triglav, velja za zelo zahtevno označeno pot.

o neskončnosti hudičev. Toda ekspedicija se je kmalu lepo premikala z nastavniki na čelu in čeprav po 'štamfarski'⁴⁸ poti na Triglav. Vodil je Belač,⁴⁹ lepa lahka in enakomerna hoja nas ni utrudila, prijetno smo se počutile tako tiho smo hodile s svojimi mislimi po lepi naravi, svet je bil prepojen z vonjem rastlin in jutranjim hladom nas je spremljal precej visoko. Kmalu smo bili iz gozda odprli se nam je krasen razgled na severno steno Triglava, ki mi je bila želja čimprej jo bližje pogledati in druge stene in vrhovi pa jasno modro nebo. Počasi smo krenili proti Kredarici se napili čaja in odrinili na vrh Triglava. Pot je bila kar prijetna, jasno nebo in mrzli zrak nam je prijal. Spet smo se izpostavili soncu. Počakali smo 'Bambergovce', se slikali in odšli počasi na Kredarico na kosilo. Ostala sem brez zajtrka, le čaj sem popila in že je bil znak za odhod. Srečo sem imela, ker sem šla prva čez prag precej pred ostalimi zadaj. Tu sta bili dve žrtvi. Ena z nogo in druga z glavo, kar dobri za dva dni ostati doma. Naš program je bil (končan), le nekaj debatni sestanek se je vršil po večerji.⁵⁰

Z vidika današnjih tečajev je odločitev, da morajo "boljše" tečajnice po Bambergovi, "slabše" pa po Tominškovi poti, čudna. Že zaradi tega, ker naj bi Bambergovo pot zmogel že bolje pripravljeni gornik, Tominškova pot pa je najlažja pot iz doline Vrat na Triglav, to pa je bil tečaj za alpinistke. Razlika med obema potema glede težavnosti je majhna, najbolj se razlikujeta po izpostavljenosti, ki je na Bambergovi poti večja. Seveda moramo upoštevati kontekst takratnega časa, a to dejstva ne spremeni. Je pa možno, da je bila razlika med znanjem in sposobnostmi udeleženk tečaja tako velika, da je bila to najbolj logična odločitev.

Četrty dan (5. julij) so na tečaju imeli vaje iz plezanja na Malem Triglavu. Spoznali so tehniko plezanja in spuščanja po vrvi, ki jo plezalci poznajo kot "abzajl". Danica Blažina tukaj jasno pokaže, da je bila izvrstna plezalka že na začetku svoje alpinistične poti:

Program za torek je bil spoznamo samo tehniko na malem Triglavu ob Aljaževem domu. Tako kot vsak drugi dan smo tudi danes začeli s fiskulturo

48 Štamfanje – izraz, ki ga alpinisti danes poznajo tudi kot "šodranje", gre za povsem običajno hojo brez plezanja.

49 Marjan Keršič – Belač.

50 Blažina, *Dnevnik tečaja v Vratih*.

in zborom pri malem Triglavu. Belač in drugi nastavniki so nam pojasnili v grobih obrisih tehniko plezanja, nato pa so bili posebni ogledi po stezi. Ni mi bilo do tega, da bi mislili, da ne bom prišla do vrha, neprijetno mi je bilo zato, ker je bil to ocenjevalni vzpon in so se dajale ocene po točkah. Imela sem namen, da grem v sredini nad ostalimi dekleti, pa me je Sandi zaustavil, da z mojimi copati ne smem. Kako hudo mi je bilo pa sem sedla za skalo in gledala, ostala sem zadnja. Ugotovili so, da se nisem še vzpela, zato so me pozvali. Sama sem čutila s kakšnim ponosom in mirnostjo sem pristopila steni privezala vrv in se lahkotno, kot da sploh ne stopam, vsaj zdelo se mi je, da kar plavam, sem se vzpela čez težji del stene. Hotela sem za rokovanje za vrh triglava. Še nekaj vzponov in nato so se domenili za 'abzajlanje', tega se vsak pripravnik najbolj boji.⁵¹

Zvečer je sledil zgolj sestanek, saj je bilo za naslednji dan predvideno plezanje v Severni triglavski steni. Vendar je vreme organizatorjem in tečajnicam prekrizalo načrte, zato je namesto plezanja sledil vzpon na Rokave. V prihodnjih dneh je deževalo, zato so čas, ki so ga imeli, porabili za predavanje. *"Res je deževalo dva dni. Sledila so predavanja, politična in klasična. Med ostalimi dva zanimiva, to je Skalaška smer plezanja pozimi in Eiger. Predaval je Belač in Rado Kočevár. Četrtek in petek sta minila v posedanju in počitku."*⁵²

Tabor so zaradi slabega vremena zaključili že v soboto zjutraj. V deževnih dneh so sicer naredili pohod proti Luknji,⁵³ ki pa ni bil načrtovan in je bil namenjen krajšanju časa. V petek zvečer so kot zaključek organizirali ples. *"Vsled slabega vremena smo napravili zaključek že v soboto in to s plesom. Utrujeni nismo bili in lepo nam je bilo plesati čeprav smo se zadnjič videli. Šele danes z vsemi našimi nastavniki. Ples je trajal do 1h."*⁵⁴

Rado Kočevár, eden izmed naših najboljših in najbolj prodornih alpinistov povojnega obdobja, ki je na tečaju sodeloval kot inštruktor, je po zaključku Danico Blažina povabil na plezanje v Severni triglavski

51 Prav tam.

52 Prav tam.

53 Sedlo na poti čez Plemenice.

54 Blažina, *Dnevnik tečaja v Vratih*.

steni, kar je seveda sprejela. *"Rado mi je ta večer obljubil v slučaju lepega vremena vzpon v severno steno Triglava. Jasno sem bila navdušena nad tem."*⁵⁵ Očitno je, da je Rado Kočevar že pred tečajem dobro vedel, da je Danica nadarjena plezalka. Povabil jo je namreč na plezanje v Skalaški smeri z Ladjo,⁵⁶ ki ni samo dolga, ampak tudi tehnično zahtevna. Danica jo je preplezala kot druga v navezi, vendar je bila začetnica, v tem času pa ni bilo preplezanih veliko smeri z višjo težavnostno oceno. Naslednji dan, torej 10. julija, sta dopoldne preplezala še Bavarsko smer. Preplezati slednjo dan po težkem vzponu ni bilo lahko in kaže na odlično fizično pripravljenost obeh. Popoldne sta se z vlakom odpravila domov. *"Dohitela sva Polonco in nastavnika, namenila sta se v Bavarsko smer. Danes je oba mučila utrujenost, včeraj dolgega dne mi je legla v roke, pa še to moje obuvalo ali plezalniki niti stopal niso pokrivali. Peta in prsti so gledali na svetlo, kot radovedne ženske."*⁵⁷

Očitno so se nekateri inštruktorji po koncu tečaja zasebno dogovorili s tečajnicami za plezanje v Severni triglavski steni. Torej lahko zaključimo, da so bile vsaj nekatere udeleženske tečaja sposobne plezanja v navezi v dolgih plezalnih smereh, kar zahteva vsaj osnovno znanje alpinizma. Iz razpoložljivih virov je razvidno, da sta vsaj dve navezi preplezali Bavarsko smer v Severni triglavski steni, ena pa Skalaško smer z Ladjo. Preplezali so tudi *"zapadno steno Cmira v več smereh, jugovzhodno steno Spodnjega Rokava, severni raz Stenarja, vzhodni raz Stenarja. V Triglavski severni steni pa Bavarsko in Gorenjsko smer ter Jugov steber. Poleg tega so obiskale Bivak II (pod Rokavi), Bivak IV (na Kriških podih) in planino Zajavor (pod Pihavcem)."*⁵⁸

ZAKLJUČEK

Z vidika današnjih smernic izvajanja alpinističnih tečajev lahko ženski alpinistični tečaj v Vratih leta 1949 ocenim kot precej pomanjkljivo zastavljen, predvsem glede spoznavanja in učenja osnov vrvne tehnike

⁵⁵ Prav tam.

⁵⁶ Skalaška smer z Ladjo, V+/IV, 1000 m.

⁵⁷ Blažina, Dnevnik tečaja v Vratih.

⁵⁸ "Ženski alpinistični tečaj", 214.

ter plezanja in orientacije v gorah. Glede na to, da so smele plezati zgolj kot druge v navezah z moškimi inštruktorji in da so imele za samostojno plezanje premalo znanja tudi po tečaju, lahko sklepamo, da je bil tečaj v svoji osnovi organiziran tako, da so bile ženske plezalke po njem pripravljene na plezanje v navezi pod vodstvom izkušenih moških plezalcev. Če pa tečaj skušamo ovrednotiti z vidika vzponov, ki so bili opravljeni, moramo priznati, da je bil zastavljen pogumno – doseženi plezalni cilji so glede na znanje tečajnic leta 1949 zelo smeli, celo podobni ali enaki tistim, ki jih opravijo starejše alpinistične pripravnice in pripravniki v alpinističnih šolah danes.

Danica Blažina, udeleženka tečaja, je bila z izkušnjo zadovoljna. Svoj dnevnik plezalnega tečaja za ženske v Vratih leta 1949 je zaključila s pozitivno oceno, kar pritrjuje hipotezi, da je bil tečaj v okvirih zmoglosti izpeljan dobro in da je naredil korak naprej pri vstopanju žensk v svet alpinizma po drugi svetovni vojni.⁵⁹

Seveda imajo danes tečajnice in tečajniki pred tovrstnimi vzponi neprimerno več znanja in boljšo opremo, kot so jo imeli leta 1949. Zato ne preseneča, da se sicer skopo poročilo v Planinskem vestniku konča takole: *"Tečajnice so pokazale izredno zanimanje za alpinistiko ter izvrstno telesno kondicijo, o čemer pričajo preplezane smeri, ki se zaradi težavnosti v začetniških tečajih običajno ne plezajo. Tečaj je pokazal, da z mladimi alpinistkami prihaja naraščaj, ki vzbuja najlepše nade."*⁶⁰

Ženski tečaj je bil potem organiziran samo še enkrat, leta 1951 na Korošici pod vodstvom Joža Čopa. Takrat se ga je udeležilo le 15 deklet oziroma žena.⁶¹

59 Danica Blažina, Dnevnik tečaja v Vratih.

60 Ženski alpinistični tečaj, stran 214.

61 Mikša in Golob, Zgodovina slovenskega alpinizma, 61.

SEZNAM VIROV IN LITERATURE

Arhivski viri

Blažina, Danica. Dnevnik tečaja v Vratih leta 1949. Dnevnik je del osebnega arhiva družine Blažina, kopijo in prepis hrani avtor članka.

Časopisje

Brilej, Arnošt. "Ivan Bučer (1910–1950). Ob obletnici njegove smrti." *Planinski vestnik*, 53/9 (1953), 565.

Kostanjšek, Avgust. "Poročilo o zveznem tečaju za alpinske inštruktorje (od 16. do 29. IX. 1947)." *Planinski vestnik*, 47/11–12 (1947), 282.

Polič, Zoran. "Planinstvo v novi dobi." *Planinski vestnik*, 46/1 (1946), 1.

Zupan, Franc. "Tečaj gorske reševalne službe FZS na Jermanovih vratih od 18. do 26. V. 1947." *Planinski vestnik* 47/6–7–8 (1947), 181.

"Društvene vesti." *Planinski vestnik*, 49/8–9 (1949), 210.

"I. redna skupščina Planinskega društva Slovenije." *Planinski vestnik*, 46/1 (1946), 56.

"Plezalni tečaj Alpinskega odseka ljubljanske podružnice PDS (Od 22. do 27. julija 1946)." *Planinski vestnik*, 46/2 (1946), 209.

"Športni podvigi in tekme v naših gorah." *Planinski vestnik*, 46/1, 68.

"Ženski alpinistični tečaj." *Planinski vestnik*, 49/8–9 (1949), 213.

Literatura

Ajlec, Kornelija. "UNRRA v Jugoslaviji in Sloveniji." *Prispevki za novejšo zgodovino*, 53/2 (2013), 79–99.

Band, George. *Summit: 150 Years of the Alpine Club*. London: Collins, 2006.

Malešič, France. *Spomin in opomin gora*. Ljubljana: Didakta, 2005.

Mikša, Peter in Elizabeta Gradnik. *Trden kakor skala: kratka zgodovina Turistovskega kluba Skala*. Ljubljana: Planinska zveza Slovenije, 2017.

Mikša, Peter in Urban Golob. *Zgodovina slovenskega alpinizma*. Ljubljana: FRIKO, Mikša in partnerji, 2013.

Pretnar, Jože. "Uvodna beseda." V: *Planinski zbornik 1945*, uredil Arnošt Brilej, 1–8. Ljubljana: Planinsko društvo Slovenije, 1945, 5.

Voglar, Dušan, odg. ur. *Enciklopedija Slovenije*. 10. zvezek. Pt-Savn. Ljubljana: 1996.

Spletne strani

Ekar, Franci. "Vincenc (Cene) Malovrh." Dostopno na: <http://www.gorenjci.si/osebe/malovrh-vincenc/1508/> (dostop: 20. december 2018).

Ladies Alpine Club. https://en.wikipedia.org/wiki/Ladies%27_Alpine_Club (dostop: 20. 12. 2018).

Walsh, Megan. "Can't Keep Her Down: A Consolidated History of Women's Climbing Achievements." Dostopno na: <https://www.climbing.com/people/cant-keep-her-down-a-consolidated-history-of-womens-climbing-achievements/> (dostop: 20. december 2018).

Ustni viri

Intervju z Danico Blažina. Intervju je 19. 5. 2018 opravil Jure K. Čokl, ki hrani tudi posnetek pogovora.

Intervju s Stazo Črnič. Intervju je 4. 6. 2018 opravil Jure K. Čokl, ki hrani tudi posnetek pogovora

POVZETEK

Ženski tečaj v Vratih leta 1949 je bil univerzalen primer organiziranega usposabljanja žensk za plezanje na področju Jugoslavije po drugi svetovni vojni. Z vidika takratnega časa in razpoložljive opreme ter znanja je bil organiziran dobro. V primerjavi s tečaji, ki so bili organizirani za moške tečajnike, je bil precej manj zahteven glede znanja, ki so ga tečajnice pridobile. Cilj tečaja je bil, da bi bile ženske sposobne plezati kot druge v navezi. Tečajnice so bile na tečaj vabljene, njihovo predznanje je bilo zelo različno. Po tečaju so nekatere tečajnice z inštruktorji plezale tudi samostojno, izven okvirov tečaja. Danica Blažina, udeleženka, katere gradivo v obliki dnevnika je služilo kot osnova za članek, je tečaj ocenila kot pozitiven. Kljub temu je jasno, da so imele ženske na področju plezanja po drugi svetovni vojni izrazito podrejeno vlogo

"EDINOLE SAHARA JE ČISTO SUHA." UVEDBA PROHIBICIJE IN NJEN ODMEV V ČASNIKIH AMERIŠKA DOMOVINA IN GLAS NARODA

"ONLY SAHARA IS COMPLETELY DRY." THE INTRODUCTION OF PROHIBITION AND ITS ECHO IN THE NEWSPAPERS AMERICAN HOME AND GLAS NARODA

UDK: 339.13.025.16:070.484"1920"

Žan Grm

IZVLEČEK

V razpravi so prikazani odzivi na uvedbo prohibicije v *Ameriški domovini* in *Glasu naroda*, dveh izmed takrat izhajajočih slovenskih časnikov na ameriških tleh. Zanimalo me je, kakšno stališče sta omenjeni občili imeli do prohibicije ter na kakšen način sta to izražali v svojih člankih. V ospredje sem postavil tudi dobessedne zapise iz omenjenih časnikov, saj sem s tem njuna stališča lahko predstavil bolj avtentično. Zaradi kopice virov se v razpravi omejujem zgolj na leto 1920, v katerem je 18. amandma uradno stopil v veljavo.

Ključne besede: prohibicija, 18. amandma, divja dvajseta, Združene države Amerike, *Ameriška domovina*, *Glas naroda*, časopisno poročanje

ABSTRACT

This paper shows the reactions to the introduction of Prohibition in *Ameriška domovina* and *Glas naroda*, which were the slovenian newspapers published in America at that time. I was interested in the opinion of these media on Prohibition and in what way the opinion was expressed in their articles. To present their point of view authentically, I put the focus on the excerpts from the mentioned newspapers. Because

of the large number of sources, I limit this paper to year 1920, when the 18th Amendment officially took effect.

Keywords: prohibition, 18th Amendment, the Roaring Twenties, United States of America, *Ameriška domovina*, *Glas naroda*, newspaper coverage

ZDA PRAZNUJEJO SVOJ PRVI SUHI ROJSTNI DAN

Združene države Amerike (ZDA) so po prvi svetovni vojni doživljale zlate čase. Gospodarski razvoj je segal v višave, igral se je jazz in plesal charleston, predvsem višji sloji prebivalstva so se udeleževali divjih zabav, na katerih je bil prisoten tudi alkohol. To so bila t. i. "rjoveča 20. leta", v katerih je prišlo do še enega pomembnega ukrepa, ki je k "rjoenju" prisil predvsem velike "alkoljubce". Leta 1920 je namreč v ZDA v veljavo stopil znameniti 18. amandma,¹ ki je uzakonil prepoved prodaje, prenašanja in uživanja alkoholnih pijač na ozemlju ZDA. Ta ukrep so njegovi podporniki utemeljevali z željo po ozdravitvi ameriške družbe, podali pa so tudi dokaze, da alkohol škodi zdravju. Ker je prepoved predstavljala radikalen poseg, so o vzrokih za njeno uvedbo poročali tudi časniki. *Ameriška domovina*² je slednje videla v fanatizmu, hinavskih reformatorjih, republikanski stranki in pijancih. Avtorji prispevka so zglede zanj iskali že v vojnem času, ko so prohibicijo uvedli iz patriotskih in varčevalnih razlogov. Po prvi svetovni vojni pa naj bi po njihovo različni fanatiki, mednje so uvrščali baptistovske, metodistovske in druge pasttorje, razširili prohibicijsko propagando, ki jo je republikanska stranka kasneje podprla. Katoliška duhovščina je prohibicijo obsodila in je priporočala le zmernost v uživanju alkoholnih pijač, kar je pisec prispevka označil kot častno. Kot zadnjega od vzrokov so v časniku izpostavili neprimerno obnašanje alkoholikov, ki je marsikaterega volivca premaknilo na "suho" stran tehtnice.³ Podobnega

1 Amandma je predlog za dopolnitev ali spremembo pravnega akta, v tem primeru ustave Združenih držav Amerike.

2 *Ameriška domovina* je bil list clevelandskih Slovencev. Od leta 1909 do 1919 je izhajala pod imenom *Amerika* oz. *Clevelandska Amerika*. Med prvo svetovno vojno se je list približal stališčem Jugoslovanskega odbora. V obdobju med obema vojnoma je zagovarjal režim kralja Aleksandra, med drugo svetovno vojno pa je podpiral akcijo Zveze slovenskih župnij. Po letu 1945 je bil pod vplivom politične emigracije. List je bil sprva tednik, kasneje je izhajal dvakrat na teden, od leta 1929 pa je bil dnevnik. Povzeto po: Dermastia, Alenka, ur. *Enciklopedija Slovenije*. 1. zvezek (A-Ca). Ljubljana: Mladinska knjiga, 1987.

3 "Kdo je povzročil prohibicijo" *Ameriška domovina*, 27. februar 1920, 4.

mnenja je bil tudi bralec časnika *Glas naroda*.⁴ V rubriki Dopis je zapisal: "Kar se pa prohibicije tiče, je moje mnenje, da so pijanci največ pripomogli do prohibicije. Če bi se tukaj tako pilo kot v starem kraju, ne bi imeli prohibicije. Ali tukaj se je pilo preveč. Alkohol je sovražnik človeštva."⁵

Slika opozarja na škodljivost alkohola.⁶

Eno vidnejših vlog pri uvedbi prohibicije⁷ je odigrala t. i. *Protigostilniška liga* oz. *Anti-Saloon League*, v kateri je imel vodilno vlogo Wayne B.

4 *Glas Naroda* je bil slovenski delavski list v ZDA. Izhajati je začel 27. septembra 1893 v New Yorku kot tednik. Od julija 1898 je list izhajal dvakrat, od decembra 1901 pa trikrat na teden. Septembra 1903 je postal dnevnik, od septembra 1940 je izhajal petkrat na teden, od januarja 1950 pa trikrat. Ob menjavi lastnikov leta 1954 je izhajal dvakrat tedensko, leta 1963 pa je zopet postal tednik. Oktobra istega leta je nehal izhajati. Veljal je za najbolj razširjen slovenski časopis v ZDA, kot dnevnik je izhajal v nakladi 14.000 izvodov. Od svojega začetka je bil delavski list z zmerno politično usmerjenostjo; pomembno vlogo je imel med drugo svetovno vojno in po njej, ko se je zavzemal za vsestransko pomoč Jugoslaviji. Povzeto po: Dermastia, Alenka, ur. *Enciklopedija Slovenije*. 3. zvezek (*Eg-Hab*). Ljubljana: Mladinska knjiga, 1989.

5 "Dopis." *Glas naroda*, 30. avgust 1920, 20.

6 "Spirited Republic: Alcohol in American History." Dostopno: <https://www.flickr.com/photos/ocarchives/6837940869/in/photostream/> (dostop: 23. februar 2019).

7 Pobude za njeno uvedbo so se pojavljale že v času prve svetovne vojne.

Wheeler. Slednji je med prvo svetovno vojno vodil močno protinemško propagando, po njej pa si je prizadeval za uvedbo prepovedi alkohola. Vzrok, da je postal eden največjih podpornikov prohibicije, gre iskati v dogodku iz njegovega otroštva. Na družinski posesti v Ohio je namreč vinjen delavec njegovemu očetu v nogo zapičil vile. Za uresničitev svoje ideje je lobiral tudi pri številnih politikih,⁸ dokler mu leta 1920 ni uspelo uvesti prohibicije v ZDA, ki jo je vpeljal 18. amandma k ustavi. Vloga ustavnih amandmajev, ki veljajo v vseh zveznih državah, je definirana v petem členu ustave. V njem je zapisano, da amandma lahko predlagata dve tretjini poslancev obeh domov,⁹ uradno pa lahko stopi v veljavo šele takrat, ko dobi podporo vsaj treh četrtin zveznih držav.¹⁰ Po uradni statistiki je bilo leta 1920 v ZDA 48 zveznih držav, kar pomeni, da je 18. amandma za svoj uspeh potreboval podporo 36 držav. Nebraska je 16. januarja 1919 kot 36. zvezna država podprla omenjeni amandma, čez natanko leto dni pa je prišlo do uradnega prvega "suhega rojstnega dne", kot so uradni začetek prohibicije označili v New Yorku.¹¹ Amandma je na koncu uradno podprlo 45 od takrat 48 obstoječih zveznih držav. Teksas in Illinois amandmaja nikoli nista priznala, Rhode Island pa ga je še posebej zavračal.¹²

18. amandma je bil razmeroma kratek, saj je vseboval le približno sto besed. V njem so zapisali, da bodo prodaja in prevoz alkoholnih pijač za namen uživanja na področju ZDA ter prav tako tudi uvoz in izvoz prepovedani. Dodali so še, da amandma za svoj obstoj potrebuje tudi

8 Gitlin, Martin. *The Prohibition era*. Minnesota: ABDO Publishing Company, 2011, 13.

9 Združene države imajo dvodomni sistem: zgornji dom predstavlja senat, spodnjega pa predstavniški dom.

10 Jaklič, Klemen in Jurij Toplak. *Ustava Združenih držav Amerike: s pojasnili*. Ljubljana: Nova obzorja, 2005, 86. Avtorja poudarjata še, da je za spremembo ustave potrebno široko politično in družbeno soglasje. Ta tričetrtinski kvorum je namreč preprečil, da bi velike države spreminjale ustavo brez podpore majhnih in obratno oz. zvezne države brez južnih in obratno. Obenem zvezna oblast za podporo amandmaju potrebuje soglasje oblasti na ravni zveznih držav, taisto pa velja tudi v obratni smeri. To pomeni, da nobena od strank ne more spremeniti ustave brez soglasja druge stranke, hkrati pa je to tudi pglavitni razlog, da je od preko štiri tisoč amandmajev, ki so jih predlagali v zadnjih dveh stoletjih, danes ratificiranih zgolj 27. Za več informacij glej: Jaklič in Toplak, *Ustava Združenih držav Amerike: s pojasnili*, 27–28.

11 Merz, *The Dry Decade*, 51.

12 Gitlin, *The Prohibition Era*, 10.

ustrezno podporo.¹³ V amandmaju ni zapisanih nobenih smernic, kako naj bi izkoreninili alkohol na ameriških tleh, zato so napisali poseben zakon, v katerem so natančno določili možno uvedbo amandmaja v praksi. T. i. Volsteadov zakon so sprejeli 28. oktobra 1919. V njem so zapisali, da so prepovedane vse pijače, ki vsebujejo 0,5 % ali več alkohola. Zakon je prepovedoval proizvodnjo, prodajo, prevoz, uvoz, izvoz, dostavo in posedovanje katere koli opojne pijače. Izvzete so bile pijače namenjene za opravljanje cerkvenih obredov.¹⁴ V četrtem členu so določili, da denaturiran alkohol, medicinski pripravki, zdravila, toaletni, zdravstveni in razkuževalni preparati, izvlečki dišav, kis ter mošt ne spadajo med prepovedane pijače. Zakon je v tem členu med drugim predpisal, da morajo proizvajalci omenjenih izjem imeti posebno dovoljenje, ki jim ga izda vlada, ter da morajo poročati pristojnim uradnikom.¹⁵ Ker so predvidevali, da bo kljub temu prihajalo do kršitev, so v zakonu opredelili tudi sankcije: te so bile bodisi denarne (med 100 in 1000 dolarji) bodisi je kazen vključevala zaporno kazen (od 30 dni do enega leta). Možno je bilo tudi kaznovanje na oba načina hkrati.¹⁶

Skupno je Volsteadov zakon obsegal 66 členov, na veliko mestih pa je bil neurejen in zmeden, kar je dopuščalo številne goljufije. Najbolj očiten primer je bilo izdajanje zdravniških receptov. Zakon je namreč predvideval, da so ljudje lahko dobili alkohol v zdravstvene namene, kar so zelo pogosto izkoriščali. Samo v Čikagu so zdravniki izdali več kot 300.000 nezakonitih receptov, ki so kot zdravilo predpisovali alkohol.¹⁷ Dejstvo, da so ljudje lahko dobili alkohol na recept, je sicer paradokсно in ambivalentno željam podpornikov prohibicije. Po eni strani so zagovarjali "suhe" ZDA, vendar so na drugi strani dovoljevali uporabo alkohola v zdravstvene namene. Naj omenim še en problematičen vidik, za katerega pa je delno "kriva" narava. Kot sem že omenil, je

13 George in Richards, "The Eighteenth amendment". *National Constitution Centre*. Dosegljivo na: <https://constitutioncenter.org/interactive-constitution/amendments/amendment-xviii> (dostop: december 2018).

14 "Statutes at Large: 66th Congress, Session 1, Chapter 85." Dosegljivo na: <http://legisworks.org/congress/66/publaw-66.pdf> (dostop: december 2018), 308.

15 Prav tam, 309.

16 Prav tam, 306.

17 Gitlin, *The Prohibition Era*, 30.

tudi mošt spadal med pijače, za katere prepoved ni veljala. Ker zaradi alkoholnega vrenja iz mošta nastane vino, se na tem mestu pojavi pomembno vprašanje. Kaj storiti v primeru, ko nekdo kupi mošt, vendar ga potem tako dolgo ne spije, da iz njega nastane vino? Ta in tudi druge težave so pestile zakonodajalce praktično do leta 1933, ko so prohibicijo dokončno ukinili.

Naj poudarim, da prohibicija ni bila uvedena zgolj v ZDA, temveč tudi v drugih državah, npr. v Kanadi, na Norveškem, Finskem in v nekakšni obliki tudi na slovenskih tleh. V *Slovenskem narodu* so 24. aprila 1920 po izbruhu demonstracij na Zaloški cesti v Ljubljani namreč zapisali:

Pred tremi dnevi je celokupna vlada spričo izrednih razmer, ki so nastale v deželi vsled terorja in štrajka, prepovedala točenje vseh alkoholnih pijač ter tudi prodajo alkoholnih pijač v zaprtih steklenicah. Iz tega sledi, da je prepovedano vsakomur prodajati tudi pivo v zaprtih steklenicah. Opraviti imamo torej sedaj s popolno prepovedjo alkoholne pijače.¹⁸

Omenjena alkoholna prepoved je sicer hitro dočakala svoj konec. V *Slovenskem narodu* so že 7. maja istega leta poročali, da aprilaska prepoved točenja alkoholnih pijač ni več veljavna. Izjemo so predstavljale žgane opojne pijače. V primeru kršitve je gostinskim obratom grozila prepoved opravljanja obriti.¹⁹ Na tem mestu je potrebno poudariti, da v tem primeru bolj kot o alkoholni prohibiciji govorimo o njenih obrisih. Po vsej verjetnosti je šlo namreč za lokalno in ne splošno prepoved. To pomeni, da ta začasna prepoved niti po časovnem niti po teritorialnem obsegu ni primerljiva s prohibicijo v Združenih državah Amerike. Slednja je doživela večji odmev, močan pečat pa je pustila tudi v slovenskem časopisju v ZDA.

18 "Točenje alkoholnih pijač." *Slovenski narod*, 24. april 1920, 3.

19 "Točenje vina in piva zopet dovoljeno." *Slovenski narod*, 7. maj 1920, 3.

KAKO "MOKRA" STA BILA ČASNIKA AMERIŠKA DOMOVINA IN GLAS NARODA?

Ameriška domovina in *Glas naroda* sta bila v tem času pomembna slovenska časnika, ki sta v svojih novicah jasno izražala nasprotovanje prohibiciji. V člankih so pogosto razpravljali o njenih posledicah, pisali o bolj ali manj mračnih napovedih za prihodnost ter omenjali tudi prekrške povezane z njo. Že pred uradno uvedbo 18. amandmaja sta časnika svoje bralce začela opozarjati na posledice tega ukrepa. V *Ameriški domovini* so zapisali, da se s 16. januarjem 1920 v ZDA pričinja "suho" obdobje, v katerem ljudje ne bodo smeli kupovati, prenašati, prevažati ali prodajati pijače, ki imajo vsaj 0,5 odstotno vsebnost alkohola. Poudarili so, da bodo oblasti pri kršenju teh pravil veliko strožje postopale proti kršiteljem, kot je bilo to v času vojne prohibicije. To spremembo so pospremili z izjavo: "*Moj oče vas je tepel z biči, jaz vas bodem pa s škorpijoni.*"²⁰

Možnosti, da bi bil amandma razveljavljen, so bile slabe, po mnenju časnika *Ameriška domovina* celo "*ravno tako nemogoče, kot ne more biti bela barva črna. Miserere, miserere!*"²¹ To, da amandmaja ni bilo mogoče razveljaviti, so ponazorili s primerom:

Ravno tako, kakor govori ustava Združenih držav, da moramo imeti tukaj republiko, in ne kraljevino, ravno tako govori ustava, da moramo piti vodo namesto kake opojne pijače. In kot je nemogoče, da bi v Ameriki dobili kralja ali cesarja, ravno tako je nemogoče zopet dobiti opojno pijačo nazaj, razven če 36 državnih postavodaj za to glasuje in dve tretini kongresa, ker se pa ne bo nikdar zgodilo.²²

Poleg tega so se bralci časnikov lahko seznanili tudi z novimi pravili, ki so veljala od 16. januarja 1920 naprej. Ljudje so v svojih kletih sicer lahko imeli žganje, vendar je moralo biti le-to zakonito kupljeno. To je pomenilo, da so morali imeti lastniki ustrezen dokaz, da se je žganje v njihovih kletih nahajalo že pred uradno uvedbo prohibicije. V primeru

20 "Nekaj svarila rojakom glede prohibicije." *Ameriška domovina*, 14. januar 1920, 1.

21 Prav tam.

22 "Prohibicija tobaka je sedaj na vrsti." *Ameriška domovina*, 19. januar 1920, 1.

izpostavljala nezmožnost svobodnega odločanja. V *Ameriški domovini* so šli celo tako daleč, da so prohibicijo primerjali z obdobjem srednjega veka:

Ako je to resnica, tedaj se bližamo srednjemu veku. Povrnili se bodo mračni časi, ko je bil človeški duh omejen, ko je vladala mala manjšina nad milijoni. V razumu svobodnega človeka se težko dobi pojem, da bi imel kdo nad njim pravico povedati ali zapovedati, kaj naj pije, kaj naj uživa. Toda v Ameriki je vse mogoče. Tu se naredijo najboljše stvari, včasih pa tudi največje neumnosti.²⁶

Drugi negativni vidik prohibicije se je dotikal poslanstva ameriških vojakov. Slednji so se v vojni borili za človeško prostost in za dediščino prostih moških, po prihodu domov pa so ugotovili, da so *"etnično vzvišeni, njih spolzki politični managerji in 'cheap' zakonodajalci, ki so jemali povelja od slednjih, izročili narod principiju, ki razveljavlja človeško prostost ter uničuje naravne, ustavne pravice prostorojenih moških"*.²⁷ Dejstvo, da hišna gospodinja krši zakon z izdelavo domačega vina, so opredelili kot avtokratično kršitev pravic državljanov, ki spoštujejo zakon.²⁸

Poleg nesvobodnega odločanja je bila izpostavljena tudi vloga osebne svobode. Prepovedovanje uživanja alkohola lahko vodi tudi v druge prepovedi; zakonodaja naj bi jim posledično lahko zapovedala tudi to, kaj naj pijejo in kako naj se oblačijo, kar pa je kontrapunkt idejam ustanovnih očetov ZDA.²⁹ Za prohibicijo naj bi se skrival celo najbolj hinavski element Amerike, ki naj bi iz svobodne države naredil suženjsko absolutno monarhijo. Po prohibiciji alkohola naj bi na vrsto prišle še ostale stvari, npr. tobak, gledališča, kegljišča, sladkor itd., skratka vse stvari, ki so človeku v njegovem težkem življenju nudile sladkobo in okrepčilo.³⁰ To pa naj bi končalo osebno svobodo in začelo duševno suženjstvo. Kongresnike, ki so bili podporniki "suhosti", so

26 "Ali je prohibicija ustavna?" *Ameriška domovina*, 2. februar 1920, 2.

27 "Nekaj stvari v zvezi s prohibicijo." *Glas naroda*, 19. januar 1920, 1.

28 Prav tam.

29 "Prohibicija." *Glas naroda*, 6. julij 1920, 2.

30 "Prohibicija krade ljudstvu svobodo." *Ameriška domovina*, 9. februar 1920, 1.

označili za mračnjaške in hinavske, hkrati pa zahtevali, da morajo še v tem letu izgniti iz kongresa. Ljudi so opominjali predvsem na to, da pri prohibiciji ne gre za vprašanje slabih posledic, ki jih s seboj prinaša alkohol, temveč predvsem za vprašanje osebne svobode.³¹ Svoje mnenje so utemeljili s tem, da strinjanje z uvedbo prohibicije pomeni tudi strinjanje z morebitnim naslednjim korakom, npr. nadzorom nad prehranjevanjem. Kongres naj bi tako lahko zapovedal, da *"se sme meso samo enkrat v tednu uživati, itd. Kongres ima pravico zapovedati, da v ponedeljek uživamo fižol, v torek lečo, v sredo čebulo, v četrtek krompir, v petek ribe, v soboto polento, v nedeljo pa je ješprenj."*³² Poleg tega sta slovenska časnika težavo videla še na povsem drugem področju: glavna maksima prohibicije je bil izbris pijanosti na ameriškem ozemlju, kar je bilo na papirju, ki prenese vse, mogoče, v praksi pa ni bilo izvedljivo. Čeravno je prohibicijski zakon prepovedal uživanje alkohola, to še ni pomenilo, da do tega ne bo prišlo, kar je vidno tudi v drugih primerih: zakoni prav tako ne dovoljujejo umora, pa to še ne pomeni, da do njih zato ne prihaja.³³

Še en zanimiv vidik predstavlja želja časnikov po politični aktivaciji ljudi. Želeli so predvsem, da si bralci zapomnijo vse politike, ki so podprli prohibicijo, saj bi jim tako lahko preprečili ponovno izvolitev na prihajajočih volitvah. *Ameriška domovina* je na tak način zaključila kar nekaj svojih prispevkov. Članek o tem, da je policist v lokalni najprej naročil žganje in nato želel natakario aretirati, so zaključili tako: *"Kako dolgo, ko bodejo državljani na volišču odpravili te tiranske, nemoralne razmere? Prohibicija je bila usiljena ljudem, Ljudje niso za njo glavovali."*³⁴ Podobno so zaključili članek o poročanju časopisa *Cleveland News*: *"Državljani naj jo nekoliko premislijo in si zapomnijo, da bodo vedeli, kako se voli v jeseni."*³⁵ Ko so sodniki začeli deliti strožje kazni za kršenje prohibicije, pa so zapisali:

31 "Prohibicija in volitve." *Ameriška domovina*, 5. marec 1920, 2.

32 Prav tam.

33 "Ideje Benjamina Franklina o prohibiciji." *Glas naroda*, 12. februar 1920, 2.

34 *Ameriška domovina*, 16. februar 1920, 1. Namesto besede "glavovali" je verjetno mišljena beseda "glasovali".

35 *Ameriška domovina*, 12. marec 1920, 1.

To smo napisali rojakom v opomin. Taka je postava, in postava bo taka, dokler ne bodo volivci z ogromnim glasovanjem oddali na volišču svoj protest. Postava je tiranska, nedostojna Ameriške svobode, usiljena ljudem proti ljudski volji, toda postava je in spolnovati se mora. Ljudje imajo moč, da to spremenijo, in znamenja kažejo, da bodejo spremenili, kajti postava je tako kruta, da se gnjusi celo pristašem prohibicije. V jeseni bo prilika odpraviti, kar nam je bilo usiljeno z zvijačo, proti naši volji.³⁶

Od ljudi so prav tako pričakovali, da bodo skrajno budni in čuječi. Zapisali so namreč, da so želeli "suhi" politiki iz ljudi narediti "zatelebane kvekerje", kdor pa tega ni verjel, je zanje veljal za politično, dušeno in telesno slepega. Z budnostjo in čuječnostjo bi namreč njihovi bralci preprečili, da bi iz njih napravili *"mrtve hlode, katere bodejo pometali po ljubi volji!"*³⁷

Oba časopisa sta poudarjala tudi nesmiselnost prohibicije z verskega stališča. Večino ljudi so namreč v šolah učili, da zmerno uživanje alkohola ni škodljivo, hkrati pa so nesmiselnost prepovedi povezovali tudi s Svetim pismom. Bog naj bi v njem pokazal, kako se zasadi vinska trta, pa tudi Kristus sam je pil vino. Bralce so opomnili tudi na Noeta, ki je enkrat pregloboko pogledal v kozarec, pa *"ga Bog raditega ni kaznoval, ampak je rekel njegovim sinovom: 'Vidite očeta tam, kako leži? Pojdite in pokrijte ga!'"*³⁸ V zvezi s tem so izrazili nestrinjanje s strogimi kaznimi, ki so jih dobili uživalci alkohola. Da bi svoja stališča podkrepili, so objavili razmišljanje duhovnika Thomas F. Burka, ki je ostro napadel prohibicijo. Po njegovem mnenju je bila prohibicija navadno zatiranje, ki ni izboljšalo socialnega položaja ljudi. Burke je poudaril, da je prepoved vina v nasprotju s katoliško filozofijo in v nesoglasju s teologijo. Čeprav naj bi s svojim govorom napravil velik vtis na zagovornike in nasprotnike prohibicije, so v *Glasu naroda* pristavili, da je zakon še vedno veljaven in ga je potrebno upoštevati.³⁹

36 "Prohibicija je postala jako stroga." *Ameriška domovina*, 12. april 1920, 1.

37 "Prohibicija krade ljudstvu svobodo." *Ameriška domovina*, 9. februar 1920, 1.

38 "Kazni in žrtve prohibicije." *Ameriška domovina*, 28. maj 1920, 2.

39 "Duhovnik je ostro napadel prohibicijo." *Glas naroda*, 21. april 1920, 1.

Še ena skupna tema obeh časopisov so bile negativne posledice prohibicije, ki sta jih občasno poimenovala kot "darove prohibicije". Tako so pogosto poudarjali, da se "suhe" napovedi o nebesih, ki naj bi jih prinesla prohibicija, niso uresničile. Beležili so več kot tisoč tatvin, roparske napade, več kot sto ugrabitev deklet, zgodilo pa se je še 17 umorov. Razlog, da je v "suhem raju" lahko prišlo do takih zločinov, so v časopisu *Ameriška domovina* iskali prav v prohibiciji, ker je ta prepovedovala pitje in prodajo alkohola, ki se mu prebivalci niso bili pripravljeni odreči. Zato so posegali pa alkoholu slabe kvalitete, ki je vplival na njihov finančni položaj ter fizično in mentalno zdravje.⁴⁰ Poleg slednjega je časopisje izpostavilo tudi neenakopravno uveljavljanje prohibicije. Predvsem na vzhodni obali ZDA naj bi bila prohibicija veliko strožja, kot na zahodu, sploh v Kaliforniji. Tam prohibicije v taki obliki, kot so jo poznali na vzhodni strani ZDA, niso poznali, kar so v *Glasu naroda* označili za hinavsko in hipokritsko. Po njihovih podatkih naj bi kalifornijska vlada celo dovoljevala izdelovanje vina za izvoz in za domačo uporabo. V mestu Sierra Nevada so veliko stopnjo kršenja prohibicije ponazorili z izjavo, da "če bi se hotelo s silo izvesti prohibicijo v tem kraju, bi bilo treba uničiti vsakega možkega, žensko in otroka".⁴¹

Ena od problematičnih posledic prohibicije je bilo tudi tihotapljenje pijače, največkrat s Kube ter iz Kanade in Mehike, kjer prohibicije ni bilo. Po mnenju obravnavanih časnikov je bila alkoholna prepoved stvar revežev, saj so se bogataši lahko vsak trenutek odločili in odpotovali v državo brez prohibicije. Že 21. januarja so tako zapisali, da "*kdor ima denar, bo lahko šel v Canado gostovat, revež bo pa doma vodo pil. Narobe svet.*"⁴² Dodatek k raznoliki paleti negativnih posledic prohibicije je prispeval še ameriški kongresnik James A. Gallivan, ki pa je poudarjal predvsem velik porast žganjekuh ter dejstvo, da je postal sumljiv praktično vsak kotliček za kuhanje čaja, kot tudi vsaka posoda za golaž.⁴³ V kasnejših mesecih so izdali članek, v katerem so omenili še nekaj pomembnih posledic uvedbe amandmaja. Zaradi prepovedi

40 *Ameriška domovina*, 9. julij 1920, 1.

41 "Prohibicija in hinavščina." *Glas naroda*, 25. oktober 1920, 2.

42 "Pogon na alkohol se otvori 1. februarja." *Ameriška domovina*, 21. januar 1920, 1.

43 "Stroški za uveljavljanje prohibicije." *Glas naroda*, 6. maj 1920, 1.

alkohola je narasla cena sladkim pijačam in sladkorja, davek nanje pa je znašal več kot sto milijonov dolarjev.⁴⁴ Izpostavili so tudi nasilje. V tem kontekstu so omenili, da pogosto ženske niso podpirale prohibicije, saj so njihovi možje pogosteje posegali po žganju, kar je pomenilo nasilne izbruhe doma. Neka žena je tako dejala:

Dokler so bili saloni še odprti, nisem imela nikdar vzroka pritoževati se nad svojim možem. Pil je svojo čašo piva kot dela to vsak pošten človek, a se ni nikdar napil. Odkar pa imamo prohibicijo, je postal moj mož pravi pijanec. Vsakih par dni se naliže z ono ostudno pijačo, katero prodajajo sedaj, in kadar pride pijan domov, me pretepa ter konečno vrže na cesto.⁴⁵

V kasnejših izjavah so navedli še druge posledice, ki so govorile o porastu umorov in uživanju ostalih drog. V eni od števil *Ameriške domovine* so opozorili na porast števila bolnikov v mestnih bolnišnicah, ki so uživali morfij in kokain. V Warrensvillu naj bi zaradi tega umrlo več kot 200 ljudi.⁴⁶ Vzpenjalo naj bi se tudi število blaznih ljudi:

Zdravniki pravijo, da postaja vsak dan več ljudi blaznih. Sedanja blaznica v Newburgu je veliko premajhna. Zahteva se nove prostore za 2000 blaznežev. Nam se le to čudno zdi, kako morejo biti ljudje blazni v času prohibicije. Pripovedovali so nam, da ko ne bo pijače, ne bo bolezn, ne ječe, ne pijancev, ne blaznosti, ne zločinov. In kaj je res? Le pogledjte okoli sebe!⁴⁷

"LEPE REČI SE GODIJO V TEJ DEŽELI" ALI "TUDI POSLEDICA PROHIBICIJE, EH?"

Iz predhodnih odstavkov je razvidno tudi to, da sta časnika pri poročanju o prohibiciji pogosto uporabljala retorična vprašanja in ironijo. Slednja se je pogosto nahajala predvsem v novicah, ki so govorile o negativnih učinkih prohibicije, ali pa v posebnem, satiričnem delu časopisov. V *Ameriški domovini* jo je mogoče najti večinoma na koncu posameznih prispevkov. Po navadi so govorili o "*velikih uspehih*

44 *Glas naroda*, 31. julij 1920, 1.

45 "Ta ženska ni za prohibicijo." *Glas naroda*, 10. avgust 1920, 1.

46 *Ameriška domovina*, 19. april 1920, 1.

47 *Ameriška domovina*, 7. maj 1920, 1.

prohibicije", "*prohibicionističnih nebesih*", v katerih je vladalo splošno bratstvo in kjer ni bilo prostora za zločine. Ko so v časopisu poročali o Johnu Gettnu, ki je zaradi kuhanja žganja prejel 200 dolarjev kazni, 40 dni ječe, kasneje pa še 1000 dolarjev plačila davkov, so zapisali: "*Lepe reči se godijo v tej deželi*".⁴⁸ Na podoben način so se odzvali na novico o velikem porastu ropov v Clevelandu. Izpostavili so, da je policija zaprla tri tatove, istočasno pa so zaprli še 17 ljudi, ki so kršili prohibicijski zakon. Na koncu so zapisali: "*Hm, kaj pa hočete! Danes so že taki časi*".⁴⁹

Ko so v eni od naslednjih izdaj časopisa omenjali, da je v času amandmaja prišlo do velikega porasta ljudi, okuženih s spolnimi boleznimi, so članek zaključili z vprašanjem: "*Tudi posledica prohibicije, eh?*"⁵⁰ Nesmiselnost prohibicije so pogosto začinili še z verskimi vprašanji. Ko so v časopisu poročali o trinajstih grešnikih, ki so s pitjem oz. prodajo žganja kršili ustavo, so v časopisu na koncu pripomnili: "*Bog ve, če bi Stvarnik spodil Adama iz raja, če bi Adam namesto jabolka pokusil kapljo vina!*"⁵¹ Čez slaba dva tedna so v enem od člankov zopet napisali, da je v tem času greh to, kar je bilo dovoljeno vse od nastanka sveta.⁵² Nekaj ironičnih odgovorov se je dotikalo tudi zaporov. Ko so v enem od prispevkov govorili o volitvah, so poleg zdravstvene tematike in problematike podzemne železnice namenili nekaj prostora še zaporam. V časopisu se niso strinjali z gradnjo nove ječe, kar so utemeljevali s tem, da so v času "*prohibicije vsi postali svetniki, kaj nam torej mar ječa*".⁵³ Kasneje so mnenje o ječi še izpostavljali, vendar v drugačnem (a zopet rahlo ironičnem) kontekstu:

In prav trdno pričakujemo, da bodejo oblasti konečno zaprle vseh onih 70.000 državljanov v Clevelandu, ki so bili tako predrzni, da so lansko leto "mokro" volili. No, potem bomo seveda potrebovali ječo za \$25.000.000,

48 *Ameriška domovina*, 1. marec 1920, 1.

49 *Ameriška domovina*, 28. april 1920, 1.

50 *Ameriška domovina*, 5. marec 1920, 1.

51 *Ameriška domovina*, 31. marec 1920, 1.

52 *Ameriška domovina*, 19. april 1920, 4.

53 "Vsak citizen naj gre volit v torek." *Ameriška domovina*, 26. april 1920, 1.

a za dvajset tisoč družin, ki ne morejo dobiti stanovanja so dobre stare
podrte železniške barake. Taka je prohibicija z vsemi svojimi blagoslovi.⁵⁴

Slika 3: Recept za domače pivo.⁵⁵

Določena mera ironije je vidna tudi pri novicah, ki obravnavajo
prohibicionistične prestopke jugoslovanskih narodov. V nekaj člankih so
izrazili svojo nejevero zaradi velikega števila obtoženih južnih Slovanov.
Tako so zapisali, da so v enem dnevu obsodili 60 kršiteljev prohibicije,
"med njimi 18 naših dragih rojakov in kakih 25 'bratov Hrvatov'. Ne vemo,

54 "Kazni in žrtve prohibicije." *Ameriška domovina*, 28. maj 1920, 2.

55 "Spirited Republic: Alcohol in American History." Dostopno na: <https://www.flickr.com/photos/ocarchives/6837940869/in/photostream/> (dostop: 23. februar 2019).

ali je naš jugoslovanski narod 'ekspert' v izdelovanju 'domače kaplje', ali nam je narava podelila posebni dar zato, skratka. Jugoslovani so bili 'v večini'.⁵⁶ Na koncu prispevka so nekaj besed namenili še usmiljenim sodnikom. Zanje so upali, da bodo imeli dolgo življenje, njihove mile kazni pa naj bi jim pomagale ob sodnem dnevu, "ko se bodejo prohibicijonisti – kozli – ločili od žganjetvorcev – jagnjet!"⁵⁷ Še ena podobna ironična izjava je bila zapisana nekaj mesecev pozneje. V neki noči je bilo aretiranih 16 oseb, ki so bile tako ali drugače povezane z žganjem. Med njimi ni bilo nobenega Jugoslovana, saj naj bi ti pili samo vodo. Že v naslednjem stavku je sledilo retorična vprašalnica *Kaj?* in nato še trditev, da naj bo zveličan tisti, ki verjame tej trditvi.⁵⁸

Zironičnimi komentarji so v *Ameriški domovini* pospremili tudi nekatere novice, ki so govorile o ropih žganja. Ob novici, da so tatovi odnesli 35 galon žganja, ki ga je nek pogrebnik potreboval za balzamiranje, so se v časopisu preprosto odzvali z "*Dober tek*".⁵⁹ Pisali so tudi o tem, da so roparji iz neke kleti vzeli 83 zabojev te žganje pijače. V sosednji stavbi je nočni stražnik videl, kaj se dogaja, zato je takoj poklical policijo, ki je hitro prišla na kraj nesreče. V članku so to hitro pomoč pospremili z besedami: "*Kdo neki ne bi šel žganju na pomoč danes!*"⁶⁰ V nadaljevanju članka pa so še zapisali, kje leži razlog za veliko število ropov: "*Bliža se zima, kašelj, influenza in tatovi potrebujejo zdravil.*"⁶¹ Razvidno je, da se je oblast preveč ukvarjala z lovom na kršitelje prohibicije, namesto s praviimi socialnimi problemi, kar sta časopisa pogosto izpostavila.

V *Glasu naroda* sem zasledil manjši delež sprotnih ironičnih komentarjev v novicah. Eden od takih se je pojavil v novici, ki je govorila o možnosti uvedbe prohibicije na Švedskem, kjer naj bi tudi obravnavali sijajne uspehe prohibicije v ZDA. V časopisu so nato v oklepaju zapisali, da so to "*res sijajni uspehi. Nič drugega se ne širi kot hinavščino, laž*

56 "Sodnik je milosten z nasprotniki vode." *Ameriška domovina*, 4. februar 1920, 1.

57 Prav tam.

58 *Ameriška domovina*, 20. avgust 1920, 1.

59 *Ameriška domovina*, 5. maj 1920, 1.

60 *Ameriška domovina*, 6. oktober 1920, 1.

61 Prav tam

in graft, ki je že preje cvetel v Ameriki.⁶² Ironija je v tem časniku bolj vidna v posebni rubriki časopisa z naslovom Peter Zgaga.⁶³ V njej so se pogosto nahajala ironična vprašanja in komentarji glede različnih tematik; od socialnih, gospodarskih pa tudi političnih, svoje mesto pa je našla tudi prohibicija. S pomočjo ironičnih odgovorov, retoričnih vprašanj in krajših pesmic so želeli prikazati napake prohibicije, hkrati pa je bila njihova maksima pri pisanju verjetno tudi to, da svoje bralce zabavajo.

Ena od možnosti, s pomočjo katerih se je Peter Zgaga šalil iz prohibicije, so bile različne razlage in definicije. Tak primer predstavlja definicija "suhača". Peter Zgaga je zapisal, da gre pri tem za človeka, ki ima vodo v možganih in šnops v kleti.⁶⁴ Na tem mestu je avtor verjetno apeliral predvsem na dejstvo, da so ta plemeniti amandma pogosto prav plemenito kršili njegovi največji podporniki. Kasneje so na podoben šaljiv način definirali tudi izraz prohibicija. To naj bi bila postava, "ki vas napravi žalostnega zvečer ter veselega in zdravega zjutraj, namesto da bi vas napravila veselega zvečer in bolnega zjutraj".⁶⁵ S tem je svoje bralce opomnil, da lahko preglobok pogled v kozarec naslednjega dne povzroči slabo počutje oz. mačka.

Z ironičnimi komentarji so pogosto pospremili vlogo prohibicije v družbi: zapisali so, da je prohibicija spravila že veliko ljudi šest čevljev pod zemljo, vendar ne v grob, temveč v klet.⁶⁶ Kasneje so celo izpostavili njeno pozitivno posledico, in sicer to, da je prohibicija "skrčila število ljudi, ki si domišljajo, da znajo peti".⁶⁷ Določene opazke so podelili tudi ameriškemu narodu na splošno. Zapisali so, da bodo v kratkem

62 "Prohibicijski rumel na Švedskem." *Glas naroda*, 1. september 1920, 1.

63 Gre za posebno zabavno kolumno v *Glasu naroda*, v katerem je Peter Zgaga podajal satirične komentarje na tedanjo situacijo v ZDA in po svetu. Peter Zgaga je psevdonim Janeza Trčka, ki je nekaj časa deloval tudi kot urednik časopisa. Več o tem: "Janez Trček." Dosegljivo na: <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi719126/> (dostop: december 2018).

64 "Peter Zgaga." *Glas naroda*, 19. januar 1920, 1.

65 "Peter Zgaga." *Glas naroda*, 22. maj 1920, 2.

66 "Peter Zgaga." *Glas naroda*, 21. februar 1920, 2.

67 "Peter Zgaga." *Glas naroda*, 2. avgust 1920, 2.

postali narod "vodopivcev" in "salatožrcev".⁶⁸ V podobno ironičnem tonu so nadaljevali tudi 26. avgusta, ko so zapisali, da naj bi se površina ameriških jezer znižala, kar *"prepričljivo dokazuje, da pijejo ljudje izza uveljavljanja prohibicije več vode, kot so jo pili prej"*.⁶⁹

Ironija se je pogosto prikradla v novice, ki so poročale o neuspehih prohibicije. Tako so napisali, da so marca 1919 v New Yorku aretirali 20 oseb zaradi pijanosti, medtem ko je številka leto kasneje, v času prohibicije, padla na *"reci in piši, samo devetnajst oseb"*.⁷⁰ Vse skupaj so označili za očiten uspeh, ki ga nihče ne more omalovaževati ali izpodbijati.⁷¹ Kot še eno "veliko" prednost prohibicije so izpostavili dejstvo, da *"ni bilo treba posebnega procesa, da je izpremenil človek dobro pivo v gnojnico. /.../ To je eden izmed mnogoštevilnih blagrov prohibicije"*.⁷² Še en tak primer kritike piva se pojavi 28. junija 1920. V njej je zapisano, da so Petru Zgagi postregli pivo s pol odstotno vsebnostjo alkohola. Peneče pivo naj bi bilo po okusu tako slabo, da ga je poimenoval *"polprocentna brozga"*, kasneje pa še *"zlodjeva stvar"*. Avtor ni pozabil navesti niti razloga za penjenje piva. Ta naj bi skoraj zagotovo tičal v jezi piva, ker v sebi vsebuje tako malo alkohola.⁷³ Poleg pivske kritike so izpostavili še to, da prohibicija ne deluje tako, kot je bilo zapisano na papirju, saj ni izpolnjevala svoje osnovne naloge, tj. preprečevanje uživanja alkohola. Peter Zgaga je zapisal, da bodo Kanadčani po volitvah lahko volili, kar pa njih v New Yorku ne gane, saj so alkohol uživali že štiri dni pred njihovimi volitvami.⁷⁴

Zanimivi zapisi v tej satirični rubriki so povezani tudi z oblastjo. V eni številki so tako kritizirali sodstvo. Ko je bilo potrebno odločati o ustavnosti prohibicije, je slednje delovalo zelo počasi, medtem ko so

68 "Peter Zgaga." *Glas naroda*, 13. avgust 1920, 2.

69 "Aforizmi." *Glas naroda*, 26. avgust 1920, 3.

70 "Peter Zgaga." *Glas naroda*, 9. april 1920, 2.

71 Prav tam.

72 "Peter Zgaga." *Glas naroda*, 7. junij 1920, 2. V tem primeru verjetno kritizirajo predvsem poslabšanje kvalitete alkoholnih pijač v času prohibicije. Ker je bila pijača tako težko dostopna, so ljudje pogosteje pili pijačo slabše kvalitete, saj pogosto druge možnosti sploh niso imeli.

73 "Peter Zgaga." *Glas naroda*, 28. junij 1920, 2.

74 "Peter Zgaga." *Glas naroda*, 30. oktober 1920, 2.

lahko v drugih primerih, kjer so se zadeve dotikale njih, pospešili proces. Peter Zgaga je tako navedel predvsem hitro odločitev, da *"najvišji sodniki niso podvrženi osebemu davku."*⁷⁵ Politiko so kritizirali tudi zaradi tega, ker so se povsem osredotočili na uveljavljanje prohibicije, pri tem pa pozabili na ostale probleme. Tako so zapisali, da naj bi se na naslednjih volitvah borili zgolj "suha" in "mokra" stranka, pri čemer bo geslo prvih "Proti pijači!", "Nazaj nam jo dajte!" pa geslo drugih. Še prej pa so zapisali: *"Kaj tarif, kaj liga narodov, kaj izobrazba? Z vsem tem na gnojišče, le v znamenju šnopsa boš zmagal ali propadel. Kakšno sodbo bodo imeli o nas prosvitljencih drugi v resnici prosvitljeni narodi?"*⁷⁶ Podobna kritika je izšla nekaj mesecev kasneje, nanašali pa so se na gospoda Coxa, ki je prisegel, da bo branil 18. amandma. Peter Zgaga je nato postavil nekaj retoričnih vprašanj, ki so opozarjala na to, da bi se lahko osredotočili tudi na druge amandmaje, npr. na izvajanje volilne pravice temnopoltih državljanov.⁷⁷ Na tapeti kritike so se pogosto znašli tudi organi pregona, predvsem zaradi velike korupcije. Tako so zapisali, da lahko človek krši 18. amandma, če podkupi pravo osebo. Žganje naj bi tako (seveda za primerno vsoto) dobil ravno pri osebi, ki je prisegla, da tega ne bo storila. Podobna zgodba naj bi se godila tudi v primeru selitve žganja v klet. Pri tem naj bi najmanj *"dva davčna uradnika pozorno pazila, da ga boš res dobil – seveda, proti gotovi odškodnini."*⁷⁸

Svojo pozornost so namenjali tudi podpornikom prohibicije. Za njihove največje podpornike so zapisali, da *"so postali tako temeljiti in navdušeni suhači, da celo ob lepem vremenu vlačijo marelo seboj"*.⁷⁹ V eni od naslednjih številčk so zapisali, da nekateri prohibicionisti menijo, da je vsa dobrobit sveta odvisna od njih. Sledil je satirični zapis, da je verjetno grozno nositi tako odgovornost.⁸⁰ V nekaj številkah te satirične rubrike sem zasledil tudi različne primerjave. Združene države so tako v

75 "Peter Zgaga." *Glas naroda*, 4. junij 1920, 2.

76 "Peter Zgaga." *Glas naroda*, 19. junij 1920, 2.

77 "Peter Zgaga." *Glas naroda*, 18. september 1920, 2.

78 "Peter Zgaga." *Glas naroda*, 30. september 1920, 2.

79 "Peter Zgaga." *Glas naroda*, 12. junij 1920, 2.

80 "Peter Zgaga." *Glas naroda*, 17. junij 1920, 2.

eni od izdaj primerjali s puščavo Gobi, ker niso bili *"Amerikanci še nikoli tako zelo podobni žejni gobi"*.⁸¹ Svoje mesto pa so dobile tudi različne šale, ki so se nanašale na prohibicijo, kot npr.: *"Ko sem se včeraj vrnil domov, nisem mogel odpreti s ključem vrat. Ali je bilo temno? Ne, svetlo pivo."*⁸²

Na koncu pa v tej satirični koloni niso pozabili niti na navdušence nad poezijo, saj so objavili kar nekaj pesmi povezanih z "mokro" tematiko. Maja 1920 so objavili pesem, s katero so ponazorili vzdihovanje žrtve prohibicije: *"Kot paradajz rdeč, / kot živ ogenj žareč / je moj ponos: / moj nos. / Oh kaj bi dal, oh kaj bi dal, / da bi tak vedno mi ostal!"*⁸³ Julija so na časopisni papir prelili še eno pesem, tokrat s tematiko, s katero so (vsaj navidezno) kritizirali preveliko uživanje alkohola: *"Polna srca, / prazne flaše, / več dejanj in manje vina. / Vso krepost v besede naše, / pa bo večna in bo srečna / lepa naša domovina."*⁸⁴ Peter Zgaga se prav tako ni izognil pesmi, v kateri bi vsaj prikrito kritiziral prohibicijo; pesem je namreč naslovil z "Inkvizicija – prohibicija" in s tem nakazal negativno držo: *"Prej so topli jih z jermeni, / zdaj pa z brozgo prav poceni / blaznost jim obnavljajo / in v raj jih spravljajo."*⁸⁵ V tej pesmi je vidna tudi kritika alkohola v času prohibicije. Ker so ljudje težje dostopali do njega, je bil pogosto slabe kvalitete, kar je ljudem še bolj škodovalo.

"PITI ALI NE PITI – ZATO SE ZDAJ GRE."

Kako mokra sta bila torej *Glas naroda* in *Ameriška domovina*? Iz časopisnih člankov, ki so izšli v prvem letu uvedbe 18. amandmaja, je razvidno, da sta oba časopisa stala na "mokri" strani alkoholnega boja v ZDA. Kritiko sta usmerjala predvsem proti odvzemu osebne izbire, kar zanju ni bilo sprejemljivo, hkrati pa je to v nasprotju s frazo "dežela svobodnih in dom pogumnih", ki jo lahko še danes slišimo v ameriški

81 "Peter Zgaga." *Glas naroda*, 8. junij 1920, 2.

82 "Peter Zgaga." *Glas naroda*, 22. julij 1920, 2. V originalu je v besedi *ključ* manjkala črka k, zato sem jo dodal v besedilu.

83 "Peter Zgaga." *Glas naroda*, 13. maj 1920, 2.

84 "Peter Zgaga." *Glas naroda*, 8. julij 1920, 2.

85 "Peter Zgaga." *Glas naroda*, 25. september 1920, 2.

himni. Oba časopisa sta zato v svojih člankih na različne načine kritizirala prohibicijsko zakonodajo, pri čemer sta navajala različne podatke, govore, navodila, pogosto pa sta se poslužila ironičnih zaključkov. To je veljalo predvsem za novice, ki so izkazovale slabosti 18. amandmaja. Ne glede na nasprotovanje temu plemenitemu eksperimentu pa ne moremo trditi, da sta časopisa podpirala pretirano uživanje alkohola. Ko so leta 1933 razveljavili prohibicijski zakon, je Peter Zgaga zapisal sledeče besede:

In to kar sem hotel povedati. Odel sem se v haljo moralista in vam pravim:– Zmerno ga uživajte, saj je vinček vendarle tako sladek, da bi bilo greh goltati ga kar na debelo. /.../ Ali so morete misliti kaj bolj pomembnega in globokega kot so sledeči slovenski pregovori: Grlo zapravi več hiš, kakor vojska, grom in blisk. Kdor veliko pije, premalo izpije /.../⁸⁶

Podobno mnenje so izražali številni drugi slovenski časopisi v Ameriki, vprašanje pa je, če jim je pregovorno "mokre" Slovence uspelo posušiti.

86 "Peter Zgaga." *Glas naroda*, 6. december 1933, 2.

VIRI IN LITERATURA

Časopisni viri

Ameriška domovina, 1. marec 1920, 1.

Ameriška domovina, 12. marec 1920, 1.

Ameriška domovina, 16. februar 1920, 1.

Ameriška domovina, 17. maj 1920, 1.

Ameriška domovina, 19. april 1920, 1.

Ameriška domovina, 19. april 1920, 4.

Ameriška domovina, 20. avgust 1920, 1.

Ameriška domovina, 28. april 1920, 1.

Ameriška domovina, 31. marec 1920, 1.

Ameriška domovina, 5. maj 1920, 1.

Ameriška domovina, 5. marec 1920, 1.

Ameriška domovina, 6. oktober 1920, 1.

Ameriška domovina, 7. maj 1920, 1.

Ameriška domovina, 9. julij 1920, 1.

Glas naroda, 31. julij 1920, 1.

"Aforizmi." *Glas naroda*, 26. avgust 1920, 3.

"Ali je prohibicija ustavna?" *Ameriška domovina*, 2. februar 1920, 2.

"Dopis." *Glas naroda*, 30. avgust 1920, 2.

"Duhovnik je ostro napadel prohibicijo." *Glas naroda*, 21. april 1920.

"Ideje Benjamina Franklina o prohibiciji." *Glas naroda*, 12. februar 1920, 2.

"Kaj določa zakon o prohibiciji." *Glas naroda*, 16. marec 1920, 4.

"Kako se spolnuje postava prohibicije." *Ameriška domovina*, 2. februar 1920, 1.

"Kazni in žrtve prohibicije." *Ameriška domovina*, 28. maj 1920, 2.

"Kdo je povzročil prohibicijo." *Ameriška domovina*, 27. februar 1920, 4.

"Koliko zaleže en glas." *Ameriška domovina*, 28. april 1920, 2.

- "Nekaj stvari v zvezi s prohibicijo." *Glas naroda*, 19. januar 1920, 1.
- "Nekaj svarila rojakom glede prohibicije." *Ameriška domovina*, 14. januar 1920, 1.
- "Peter Zgaga." *Glas naroda*, 12. junij 1920, 2.
- "Peter Zgaga." *Glas naroda*, 13. avgust 1920, 2.
- "Peter Zgaga." *Glas naroda*, 13. maj 1920, 2.
- "Peter Zgaga." *Glas naroda*, 17. junij 1920, 2.
- "Peter Zgaga." *Glas naroda*, 18. september 1920, 2.
- "Peter Zgaga." *Glas naroda*, 19. januar 1920, 1.
- "Peter Zgaga." *Glas naroda*, 19. junij 1920, 2.
- "Peter Zgaga." *Glas naroda*, 2. avgust 1920, 2.
- "Peter Zgaga." *Glas naroda*, 21. februar 1920, 2.
- "Peter Zgaga." *Glas naroda*, 22. julij 1920, 2.
- "Peter Zgaga." *Glas naroda*, 22. maj 1920, 2.
- "Peter Zgaga." *Glas naroda*, 25. september 1920, 2.
- "Peter Zgaga." *Glas naroda*, 28. junij 1920, 2.
- "Peter Zgaga." *Glas naroda*, 30. oktober 1920, 2.
- "Peter Zgaga." *Glas naroda*, 30. september 1920, 2.
- "Peter Zgaga." *Glas naroda*, 4. junij 1920, 2.
- "Peter Zgaga." *Glas naroda*, 6. december 1933, 2.
- "Peter Zgaga." *Glas naroda*, 7. junij 1920, 2.
- "Peter Zgaga." *Glas naroda*, 7. junij 1920, 2.
- "Peter Zgaga." *Glas naroda*, 8. julij 1920, 2.
- "Peter Zgaga." *Glas naroda*, 9. april 1920, 2.
- "Pogon na alkohol se otvori 1. februarja." *Ameriška domovina*, 21. januar 1920, 1.
- "Prohibicija." *Glas naroda*, 6. julij 1920, 2.
- "Prohibicija in hinavščina." *Glas naroda*, 25. oktober 1920, 2.
- "Prohibicija in volitve." *Ameriška domovina*, 5. marec 1920, 2.

- "Prohibicija je postala jako stroga." *Ameriška domovina*, 12. april 1920, 1.
- "Prohibicija krađe ljudstvu svobodo." *Ameriška domovina*, 9. februar 1920, 1.
- "Prohibicija tobaka je sedaj na vrsti." *Ameriška domovina*, 19. januar 1920, 1.
- "Prohibicijski rumel na Švedskem." *Glas naroda*, 1. september 1920, 1.
- "Sodnik je milosten z nasprotniki vode." *Ameriška domovina*, 4. februar 1920, 1.
- "Stroški za uveljavljanje prohibicije." *Glas naroda*, 6. maj 1920, 1.
- "Ta ženska ni za prohibicijo." *Glas naroda*, 10. avgust 1920, 1.
- "Točenje alkoholnih pijač." *Slovenski narod*, 24. april 1920, 3.
- "Točenje vina in piva zopet dovoljeno." *Slovenski narod*, 7. maj 1920, 3.
- "Volsteadova postaja in naslednji kongres." *Glas naroda*, 10. maj 1920, 2.
- "Vsak citizen naj gre volit v torek." *Ameriška domovina*, 26. april 1920, 1.

Spletni viri

George, Robert P. in David A. J. Richards. "The eighteenth amendment". Dosegljivo na: <https://constitutioncenter.org/interactive-constitution/amendments/amendment-xviii> (dostop: december 2018).

"Statutes at Large: 66th Congress, Session 1, Chapter 85." Dosegljivo na: <http://legisworks.org/congress/66/publaw-66.pdf> (dostop: december 2018).

"Trček, Janez. 1891-1942." Dosegljivo na: <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi719126/> (dostop: december 2018).

"Spirited Republic: Alcohol in American History". Dosegljivo na: <https://www.archives.gov/press/press-kits/spirited-republic/images.html> (dostop: 23. februar 2019).

"Spirited Republic: Alcohol in American History". Dosegljivo na: <https://www.archives.gov/press/press-kits/spirited-republic/images.html> (dostop: 23. februar 2019).

"Spirited Republic: Alcohol in American History". Dostopno na: <https://www.flickr.com/photos/ocarchives/6837940869/in/photostream/> (dostop: 23. februar 2019).

Literatura

Gitlin, Martin. *The Prohibition era*. Minnesota: ABDO Publishing Company, 2011.

Jaklič, Klemen in Jurij Toplak. *Ustava Združenih držav Amerike: s pojasnili*. Ljubljana: Nova obzorja, 2005.

Merz, Charles. *The Dry Decade*. New York: Doubleday, Doran & Company, Inc., 1931.

Leksikoni in enciklopedije

Dermastia, Alenka, ur. *Enciklopedija Slovenije*. 1. zvezek (A-Ca). Ljubljana: Mladinska knjiga, 1987.

Dermastia, Alenka, ur. *Enciklopedija Slovenije*. 3. zvezek (Eg-Hab). Ljubljana: Mladinska knjiga, 1989.

POVZETEK

Prohibicija velja za eno bolj zanimivih in razgibanih obdobj ameriške zgodovine med obema vojnoma. Prvič je bila uvedena med prvo svetovno vojno, sčasoma pa je prešla v prešla v povojni stadij, vendar je pri tem pridobila povsem drugo konotacijo. Če so jo njeni "suhi" podporniki še med vojno videli kot patriotično dejanje, so s povojnim zakonom svoj kompas nastavili v drugo smer. Z zakonom so namreč želeli preprečiti prodajo, transport in uživanje alkohola, vendar jim to iz različnih razlogov ni uspelo. Eden glavnih so bile številne izjeme, ki so še vedno dovoljevale uživanje alkohola. Vse to je vodilo v pogoste kršitve plemenitega eksperimenta, kar je še dodatno indiciralo na to, da sta amandma in prohibicijski zakon pogosto ostala zgolj mrtvi črki na papirju.

Na različne načine sta na to opozarjala tudi *Ameriška domovina* in *Glas naroda*, dva izmed najbolj poznanih slovenskih časnikov, ki so izhajali v Združenih državah Amerike. V svojih člankih sta pogosto pokazala svojo "mokra" plat, saj sta prohibicijo načeloma odklanjala. Glavni razlogi za to so tičali predvsem v kratenju osebne svobode ter v mišljenju, da pretiranega pitja alkohola ne bodo rešili s prepovedjo. Hkrati sta prohibicijo dojemala kot zadevo revežev, saj so si državljani, ki so imeli pod palcem dovolj denarja, lahko privoščili pot v sosednje države, kjer je žlahtna kapljica še vedno lahko tekla po človeških grlih. Svoje nestrinjanje s prohibicijo sta izražala na različne načine. Objavljala sta prispevke, v katerih sta prikazovala neuspehe plemenitega eksperimenta, povzemala govore posameznikov, ki so prav tako zagovarjali "mokra" stališče, ali pa sta njene težave preprosto ironično komentirala. Tema je bila za časopise zelo pomembna, saj so v praktično vsaki številki tej tematiki namenili nekaj besed.

Kritike sta oba časnika usmerjala tako proti neaktivnim volivcem ter oblasti. Proti prvim zato, ker so s svojo politično neaktivnostjo deloma pripomogli k uveljavitvi prohibicije. Na drugi strani so oblasti očitati predvsem dejstvo, da se niso ukvarjali s praviimi problemi, ki so takrat pestili ZDA. Z gospodarskega stališča so poudarjali, da prepoved prodaje alkohola pomeni, da državni proračun iz tega naslova ne

prejema več davkov. Ta podatek je še posebno bodel v oči leta 1929, ko je izbruhnila velika gospodarska kriza. Predvsem po tem dogodku je prohibicija izgubljala svoje podpornike, dokler je ni leta 1933 ameriški predsednik Franklin D. Roosevelt uradno ukinil.

ODZIV NA VOJNO V VIETNAMU V SLOVENIJI MED LETOMA 1964 IN 1972

RESPONSE TO THE WAR IN VIETNAM IN SLOVENIA BETWEEN 1964 AND 1972

UDK: 355.01(597):316.653(497.4)*1964/1972*

Branko Ocvirk

IZVLEČEK

Prispevek zadeva vprašanje odziva slovenske javnosti na vojno v Vietnamu. Eno izmed najbolj krvavih žarišč hladne vojne je zaradi svojih razsežnosti odmevalo tudi v Sloveniji. Odziv na nacionalni ravni je postavljen v širši kontekst precej specifične zunanje politike, ki jo je v okviru gibanja neuvrčenih vodila socialistična Jugoslavija. Slednja je bila namreč razpeta med obsojanjem ameriške intervencije in ohranjanjem dobrih (ekonomskih) odnosov z Združenimi državami Amerike. Vlekle so se tudi vzporednice med vietnamskim in jugoslovanskim narodnoosvobodilnim bojem, protivojna čustva pa so bila prisotna v političnih govorih in medijih ter navsezadnje tudi na ulicah. Članek obravnava različne solidarnostne akcije, manifestacije, protestna zborovanja in delovanje Russellovega sodišča za vojne zločine.

Ključne besede: vietnamska vojna, protiimperializem, Russellovo sodišče, Koordinacijski odbor za pomoč narodu Vietnamu

ABSTRACT

The article focuses on how the Slovenian public reacted to the Vietnam War. Due to its magnitude, one of the bloodiest hot spots of the Cold War resonated also in Slovenia. The national response is placed within the wider context of Yugoslav foreign policy, which Yugoslavia led in the framework on the Non-Aligned Movement. Yugoslavia was torn between condemning the American intervention and maintaining

its positive (economic) relations with the United States of America. Parallels between the Vietnamese and Yugoslav national liberation struggles were also drawn, while political speeches, media, and even streets were full of anti-war sentiments. The article discusses various solidarity actions, manifestations, protest gatherings, and the work of the Russell Tribunal.

Keywords: Vietnam War, antiimperialism, Russell Tribunal, Co-ordinating Committee for Aid of the People of Vietnam

URADNA STALIŠČA JUGOSLAVIJE IN NJENO UDEJSTVOVANJE V POLITIKI

Vietnamska vojna ni ločevala samo bojujočih se strani, temveč tudi svetovno mnenje. Za razumevanje odziva na vietnamsko vojno v Socialistični republiki Sloveniji je potrebno poznati stališča socialistične Jugoslavije – države, ki se je od samega začetka zavzemala za rešitev vietnamskega vprašanja. V začetku leta 1950 je priznala Demokratično republiko Vietnam, 3. februarja 1950 pa sprejela predlog za vzpostavitev diplomatskih odnosov med državama.¹ Do približevanja jugoslovanske in severnovietnamske politike je prišlo po Stalinovi smrti in podpisu Beograjske deklaracije, ki je normalizirala odnose med Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo. V začetku leta 1957 je Hanoj izrazil namero za vzpostavitev diplomatskih odnosov z Jugoslavijo. Prvi vietnamski veleposlanik je bil akreditiran iz Varšave, jugoslovanski pa iz Pekinga. O izboljšanju odnosov priča tudi obisk Ho Ši Minha v Jugoslaviji med 5. in 9. avgustom 1957. Ob zaključku obiska vietnamskih državnikov so jugoslovanske oblasti v sporočilu za javnost povedale, da so ob razgovorih izmenjali mnenja o glavnih mednarodnih vprašanjih in o razvoju socializma v svetu.² Tito je izrazil polno razumevanje in vsestransko podporo težnjam vietnamskega ljudstva za ponovno združitev. V slovesnem govoru v Pulju, kjer se je po poročanju *Ljudske pravice* zbralo več kot 10.000 ljudi, je Ho Ši Minh v srbsčini vzkliknil: "[N]aj živi prijateljstvo med Vietnamom in Jugoslavijo!"³

Po sporu z informbirojem je bila Jugoslavija nedvomno država, ki je na mednarodnem parketu iskala svojo politično identiteto. V letih 1954 in 1955 je v svoji zunanji politiki zavzela izrazito protikolonialno in protiiimperalistično držo, v okviru tega pa lahko sodimo tudi jugoslovansko opredelitev o vojni v Vietnamu.⁴ Kasneje si v okviru gibanja neuvrščenih ni prizadevala le za ublažitev napetosti v hladni vojni.

1 Cepuder, Bogdan. *Zapiski o Vietnamu*. Ljubljana: Komunist, 1966, 16.

2 Lazarević, Radomir, Milovan Radulović, Radmila Trojanović in Milena Burić. "Odnosi Jugoslavije i Vijetnama". *Jugoslovenski pregled*, 34/7–8 (1989), 313–314.

3 "Ob zaključku prijateljskega obiska vietnamskih državnikov." *Ljudska pravica*, 10. avgust 1957, 1.

4 Gre za obdobje pred in po bandunški konferenci, ki je aprila 1955 potekala v indonezijskem mestu Bandung in ki jo lahko označimo za predhodnico gibanja neuvrščenih. V: Vučetić, Radina. "Yugoslavia, Vietnam War and Antiwar Activism." *Tokovi istorije*, 2 (2013), 166.

Mitja Ribičič v predgovoru Altmanove knjige *Posebnosti vietnamske revolucije* zapiše, da si je jugoslovanska politika prizadevala, "da bi se neuvrščenost usposobila za učinkovito posredovanje, ki bi lahko preprečevalo, da ne bi vsak spor med dvema partijama ali državama prerasel v spor med bloki in velikimi silami".⁵

Jugoslavija je kot voditeljica gibanja neuvrščenih izkoristila vsako priložnost za ostro kritiko imperialističnih in neokolonialističnih teženj. Najštevilčnejših obsodb so bile deležne zunanjepolitične poteze Washingtona. V jugoslovansko-ameriškem razmerju imamo na eni strani postulate miroljubnega sobivanja in napadanje ameriškega imperializma, na drugi pa ameriško politiko imperativnega zatiranja komunizma. Vseeno interesi obeh držav tekom vietnamske vojne niso dovolili, da bi prišlo do večje konfrontacije med njima in poslabšanja njunih diplomatskih in gospodarskih odnosov. Združene države Amerike so sicer nasprotovale jugoslovanski kampanji proti vojni v Vietnamu, vseeno pa je Jugoslavija še naprej uživala poseben status, ki ga Klasić opiše s stigmo "ameriškega komunističnega zaveznika".⁶ Razen občasnih groženj ameriške administracije, da naj se jugoslovanska stališča proti vojni v Vietnamu omehčajo, pravega odziva na mednarodnem parketu ni bilo. Averell Harriman, posebni odposlanec ameriškega predsednika, je leta 1965 v svojem poročilu Johnsonu navedel, da si Tito želi zaustavitev bombardiranja Severnega Vietnama, jugoslovanski interes za vietnamsko vojno pa morajo Združene države Amerike razumeti kot del njihove politike, ki temelji na ohranjanju miru. Harriman je kasneje v ustnem intervjuju izrazil prepričanje, da Jugoslavija Severnemu Vietnamu ne daje nobene znatne vojaške pomoči: "Bilo je precej neumno, da smo postavili Jugoslavijo na isti seznam kot tiste, ki pomagajo Severnemu Vietnamu /.../ [Jugoslavija] je poslala le za nekaj

5 Altman, Gavro. *Posebnosti vietnamske revolucije*. Ljubljana: Založba Borec, 1969, 15.

6 Klasić, Hrvoje. *Jugoslavija in svet leta 1968*. Prevedli Seta Knop in Višnja Fičor. Ljubljana: Beletrina, 2015, 378.

sto tisoč dolarjev medicinskih pripomočkov."⁷ Tudi Kardelj je marca 1967 dejal, da Jugoslavija v Vietnam pošilja le krvno plazmo in zdravila.⁸

Jugoslovanska iniciativa za mir med neuvrščenimi se je na koncu izkazala za neuspešno, z ameriško eskalacijo ter bombardiranjem se je jugoslovansko protiameriško stališče o vietnamski vojni nadaljevalo. Pri tem je slovenska politika sledila uradnim stališčem in se ni aktivneje angažirala pri reševanju vietnamskega konflikta.

OBLIKOVANJE JAVNEGA MNENJA IN ODZIV PREBIVALSTVA

Pri oblikovanju javnega mnenja so pomembno vlogo odigrali mediji, saj je bil medijski prostor zaradi takratne ureditve bolj naklonjen revolucionarni dejavnosti Fronte narodne osvoboditve (FNO) in njenemu zavezniku v boju za enotno vietnamsko državo – DR Vietnam. Poročila iz obdobja prve indokitajske vojne so se večinoma znašla na straneh zunanjepolitične redakcije ali v rubriki "Zadnje vesti", večjo pozornost pa se je vietnamski vojni posvetilo po letu 1964. Podoba vojne v medijih je hitro postala podoba odpora do vojne. Časopisje je pozorno sledilo tudi dogajanju okrog Russellovega sodišča,⁹ katerega namen je bilo prepoznavanje ameriških vojnih zločinov v Vietnamu. Delovanju sodišča se je pridružil tudi jugoslovanski zgodovinar Vladimir Dedijer in postal predsednik zasedanja sodišča. K sodelovanju je kasneje povabil tudi Rudija Rizmana, takrat študenta političnih ved in glavnega urednika *Tribune*, ter ga imenoval za svojega namestnika na sojenju. Rizman je na zasedanju v Stockholmu zbranim prebral pozdrav ljubljanskih študentov sodišču, v izjavi za RTV Zagreb pa dejal, da mladi na angažiranost za Vietnam gledajo kot na svojo verzijo Osvobodilne fronte

7 Močnik, Josip. *"United States-Yugoslav relations, 1961-1980: the twilight of Tito's era and the role of ambassadorial diplomacy in the making of America's Yugoslav policy."* Doktorska dizertacija, Graduate College of Bowling Green State University, 2008, 78.

8 SI AS (Arhiv Republike Slovenije), 1521, Edvard Kardelj, t. e. 16, Stenografske beleške sa razgovora s predsednikom senata Kraljevine Belgije, Pola Stroja (27. 3. 1967).

9 Ustanovljeno je bilo leta 1966 na pobudo britanskega filozofa Bertranda Russella. Med člani najdemo prominentne levo usmerjene osebnosti, kot so Jean-Paul Sartre, Vladimir Dedijer, James Baldwin, Simone de Beauvoir, Wolfgang Abendroth idr. Vsi člani sodišča in udeleženci sej so naštetih v Elkaim, Arlette. *Russellovo sodišče. Sojenje v Stockholmu in sklepno sojenje v Kopenhagenu*. Ljubljana: DZS, 1971, 12–13.

in revolucije.¹⁰ Po izteku drugega zasedanja tribunala so člani podali svoje rezultate, izrekli sodbo in ameriško vlado obsodili genocida. Leto je bil utemeljen z velikim številom žrtev med civilnim prebivalstvom, uporabo kemijskega orožja in napalma, uničenjem resursov in prisilnim preseljevanjem v zaselke, ki so jih na zasedanju sodišča označili za koncentracijska taborišča.¹¹

Russellovo sodišče je odigralo pomembno vlogo v javnem diskurzu o vietnamski vojni pri nas, saj so se začela kresati različna mnenja, kako nastopiti proti vojni in kako izražati solidarnost z vietnamskim ljudstvom. Medijsko poročanje in diskusija, ki se je vnela okrog vojne v Vietnamu, dajeta vtis, da je javnost načeloma podpirala idejo formiranja sodišča kot eno izmed številnih akcij za rešitev konflikta v Vietnamu. Cilj sodišča je bil navsezadnje vplivati na javno percepcijo vietnamskega konflikta. Diskusijo je odprl predsednik Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Josip Vidmar. Slednji je Dedijerju zameril, da je brez njegovega pooblastila dovolil tisku javno objavo Russellovega povabila, da bi postal član odbora za podporo sodišču. V tisku (*Delo, Sodobnost, Tribuna, Problem*) se je razvnela diskusija, kako izraziti podporo sodišču, če sploh. Med sodelujočimi glede podpore sodišču ni bilo konsenza, prav tako pa tudi ne glede narave agresije v Vietnamu.¹²

Ljubo Bavcon, tedaj profesor na Pravni fakulteti v Ljubljani, je sodišče označil kot eno izmed pomembnih prizadevanj za osveščanje človeštva, s tem pa tudi afirmacijo mednarodnega prava in njegove poglobitve vsebine – humanosti – v zavesti ljudi ter v politiki države.¹³ Svoje mnenje je izrazil tudi Peter Vodopivec, takrat še študent zgodovine, ki je med drugim zapisal, da protestira proti vsakemu intelektualcu, ki se dogmatsko ter ozko drži svojega sveta. Čudil se je, kako Jugoslavija,

10 Halimi, Giselle. "Kronologija dela mednarodnega sodišča za vojne zločine v Vietnamu." *Sodobnost*, 16/5 (1968), 531.

11 Sartre, Jean-Paul. "Genocid." Prevedel Boris Verbič. *Sodobnost*, 16/5 (1968), 464.

12 Halimi, "Kronologija dela mednarodnega sodišča za vojne zločine v Vietnamu", 524.

13 Bavcon, Ljubo. "Vojna hudodelstva in hudodelstva zoper človečnost." *Sodobnost*, 14/12 (1966), 1175–1178.

"ki je socialistična dežela in ki je boj, ki ga bije Vietnam, že doživela in preživela, ne more dati niti nekaj izobražencev v oporo".¹⁴

Ko je bil 14. novembra 1966 naposled ustanovljen Odbor za podporo mednarodnemu sodišču za vojne zločine, so ga sestavljali najrazličnejši posamezniki iz akademskega in političnega sveta, med drugim tudi Stane Dolanc, Janez Milčinski, Edvard Ravnikar, Mitja Ribičič in Rudi Rizman. Že naslednji dan je odbor v Delu objavil svoj razglas. Obsodili so *"sramotno napadalno vojno velike sile proti malemu narodu"* in najrazličnejša sredstva množičnega uničenja, ki so jih uporabljali tudi nad civilnim prebivalstvom. Zavedali so se, da sodišče nima nobenih sodnih pristojnosti, a so Russellovo pobudo in privzemanje oblik sodnega postopka videli kot možnost za pridobitev objektivnih ugotovitev in končnih sklepov.¹⁵

Ob formiranju mednarodnega sodišča je bilo prvotno jugoslovansko in slovensko angažiranje, kljub nekaterim polemikam med intelektualci, omejeno predvsem na uradne izjave ter komaj opazno nabiralno akcijo nekaterih terenskih odborov Socialistične zveze delovnega ljudstva (SZDL) in Rdečega križa. Problematiko angažiranja proti vietnamski vojni je v ljubljanski reviji *Problemi* analiziral Marko Kerševan. Po njegovih besedah lahko sklepamo, da je večji del javnosti obsojal ameriško nasilje, vendar pa navaja tudi primere napisov *"besser tot als rot"* in *"better dead than red"*, ki so se v nekdanji socialistični državi pojavljali po zidovih kot odgovor na študentske plakate proti vojni v Vietnamu.¹⁶ V *Tribuni* so pisali o prelepljenih plakatih na Trgu revolucije, med gesli pa poleg protikomunistične krilatice omenjajo še *"mar je to vaše plačilo za ameriški kruh, ki ga jeste"*.¹⁷ Kerševan je razmišljal tudi o razlogih tistih, ki so se izrekli proti odboru za podporo sodišča v Ljubljani. Med njimi

14 Vodopivec, Peter. "Upiram se vojni in orožju." *Sodobnost*, 14/12 (1966), 1234.

15 Halimi, "Kronologija dela mednarodnega sodišča za vojne zločine v Vietnamu", 526–527.

16 Avtor dodaja: "Četudi ni jasno, zakaj so bili v tujih jezikih: ali ker se priljubljena krilatice fanatičnih antikomunistov v slovenskem prevodu ne rima, ali ker so bili namenjeni inteligenci, ali zaradi tujih turistov." Ne preseneča ga namreč proameriško stališče nekaterih, češ da to ob vsej kampanji proti Kitajski ni bilo presenetljivo. Piše, da so bili vsem dejstvom navkljub zagotovo tudi takšni, ki so vietnamski konflikt uspeli zožiti na odnos med ZDA in Kitajsko. V: Kerševan, Marko. "Nekaj misli ob temi: Vietnam in mi." *Problemi*, 4/45–48 (1966), 1161.

17 "Better dead than red." *Tribuna*, 16/26 (1966), 2.

zasledimo sledeče izjave: *"da je treba najprej pomesti pred domačim pragom"; "hrup okrog Vietnama je sprožen zato, da se odvrne pozornost od domačih zadev"; "ker nismo obsodili Rusov ob madžarskih dogodkih, tudi mi nimamo moralne pravice, da se opredeljujemo danes".*¹⁸ Bolj kot motivi za odločanje proti podpori odboru za pomoč Russellovemu sodišču so zanimivi razlogi proti angažiranosti, ko je šlo za Vietnam. Pri tem se razkriva še ena dimenzija jugoslovanskega vključevanja v mednarodno delitev sveta in odziv javnosti nanjo. Kerševan navaja, da med prebivalstvom niso bile redke takšne izjave: *"[K]aj ti Vietnamci pravzaprav hočejo? /.../ še najbolje bi bilo zanje, če bi jih Američani brez velikih žrtev na obeh straneh premagali, nato pa jim za tolažbo vzdignili 'standard', kot so ga Nemcem."*¹⁹

SOLIDARNOSTNE AKCIJE IN DELOVANJE KOORDINACIJSKEGA ODBORA ZA POMOČ NARODU VIETNAMA IN ŽRTVAM IMPERIALISTIČNE AGRESIJE

V želji po čim uspešnejši koordinaciji akcij so se različne družbenopolitične organizacije na pobudo SZDL Jugoslavije v začetku leta 1966 povezale v Koordinacijski odbor za pomoč narodu Vietnama (tudi Koordinacijski odbor za pomoč žrtvam imperialistične agresije, op. a.). Jugoslovansko javnost so takoj po ustanovitvi odbora pozvali k odločnejši podpori boja vietnamskega ljudstva in v naslednjih letih organizirali številne akcije, manifestacije in protestne shode. Pomembno vlogo pri delovanju republiškega odbora je imela Mara Rupena – Osolnik. Že pred tem je delovala kot koordinatorka v jugoslovanskem koordinacijskem odboru, po povratku v Slovenijo leta 1967 pa kot

¹⁸ Kerševan, "Vietnam in mi", 1161–1162.

¹⁹ Prav tam, 1162.

sekretarka na republiškem nivoju.²⁰ Sodelovala je tudi pri Mednarodni demokratični federaciji žensk in na zasedanju aprila 1968 navzočim predstavila dotedanjo jugoslovansko pomoč. Jugoslavija je poslala 25 pošilk krvne plazme, zdravil in medicinskih instrumentov, na tekočem računu pa so zbrali več kot pol milijarde starih dinarjev prostovoljnih prispevkov. V Kranju se je v enem dnevu na eno izmed krvodajalskih akcij prijavilo 600 ljudi, delavke in delavci v ljubljanskem Saturnusu pa so izrazili pripravljenost, da embalažo za liofilizirano hrano izdelajo brezplačno.²¹

Koordinacijski odbor je vsakoletno organiziral različna zborovanja v krajevnih, občinskih, pokrajinskih, republiških organih družbeno-političnih organizacij, na univerzah ter v delovnih, strokovnih, športnih in drugih organizacijah. Za pomoč pri pripravi akcij so lahko organizacije uradna jugoslovanska politična stališča o Vietnamu našle v 27. in 41. številki *Aktuelnih političnih informacij Socialističkog saveza radnog naroda Jugoslavije (SSRNJ)*.²² Ob tednih solidarnosti in podobnih priložnostih so bili natisnjeni posebni letaki, zloženke in proglasi v milijonskih nakladah ter v jezikih vseh jugoslovanskih narodov in narodnosti. Prevedli in natisnili so tudi program Fronte narodne osvoboditve Južnega Vietnama ter ga s komentarjem razposlali vsem šolam, delovnim organizacijam, občinskim odborom Zveze združenj borcev in Socialistične zveze ter klubom OZN.²³

Pionirje in mladino so skušali v solidarnostne akcije vključiti z različnimi predlogi in idejami. Vrsto teh akcij je organizirala Rupena -

20 Mara Rupena - Osolnik je med letoma 1963 in 1967 delovala kot generalna sekretarka in podpredsednica Rdečega križa Jugoslavije. Delovala je na področju zaščite vojnih ujetnikov ter se zavzemala, da bi borcem narodnoosvobodilnih gibanj priznali enake pravice kot vojakom redne vojske. V okviru solidarnosti z Vietnamom je nastopala na različnih mednarodnih konferencah v Stockholmu, Berlinu, Rimu in Milanu, za pomoč vietnamskemu narodu pa prejela zlato medaljo Ho Ši Minha. V: SI ZAL NME (Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Dolenjsko in Belo Krajino Novo mesto), 0027, Mara Rupena - Osolnik, t. e. 1, Odgovor Dragoljubu Djuroviću leta 1985 za vpis v publikacijo Leksikon večnika AVNOJ.

21 Rupena - Osolnik, Mara. "Prvo srečanje z Vietnamkami. Od hladnega pozdrava do toplega slovesa." *Delo*, 30. april 1968, 6.

22 SI AS, 2122, Zveza prijateljev mladine Slovenije, t. e. 112, X./3, Interne informacije republiškega sveta sindikatov Slovenije, št. 50/Vl, Ljubljana, 13. 11. 1969, prevod pisma ZSJ.

23 "Teden solidarnosti z Vietnamom." *Delo*, 6. december 1967, zadnja stran.

Osolnik, pri angažiranju pionirjev in mladine je sodelovala tudi Zveza prijateljev mladine Slovenije (ZPMS). Leta 1968 je bila organizirana akcija "Slovenski otroci pomagajo svojim vrstnikom v Vietnamu". Med predlogi najdemo razne protestne manifestacije, pisanje pism vietnamskim sovrstnikom, tisk razglednic ipd. ZPMS je predlagala, da bi se otroci v času šolskih izletov in praznikov odrekli *"malemu delu svojega denarja, ki so jim ga dali starši za slaščice, da bi s tem pomagali olajšati bolečino in lakoto vrstnikov v Vietnamu"*.²⁴ V ospredju takšnih akcij torej ni bila materialna pomoč, temveč predvsem vzgojni in humani značaj le-teh. Mlade naj bi s takšnimi akcijami opozarjali na dogodke po svetu in na solidarnost z narodi, ki se želijo osvoboditi.²⁵

Jugoslavija se je tako vključila v mednarodno akcijo pomoči Vietnamu. Oblike izražanja solidarnosti so bile zelo različne, od kulturnih prireditev do posebnih šolskih ur in predavanj. Aktivnosti so se stopnjevale predvsem v tednu solidarnosti, ki je bil v Jugoslaviji prvič organiziran med 13. in 20. decembrom 1967. Praviloma se je vsako leto v tem tednu povečalo število prispevkov na RTV in v časopisju, na šolskem področju so se prirejele razstave plakatov in otroških risb, učenci iz Slovenije in drugih republik so pisali pesmi in eseje ter pošiljali pisma svojim vrstnikom v Vietnam.

MANIFESTACIJE IN PROTESTNA ZBOROVANJA PROTI VIETNAMSKI VOJNI V SLOVENIJI

V obdobju med letoma 1965 in 1968, ko so protivojni protesti v svetu doživljali svoj vrhunec, so tudi jugoslovanski študenti postali del globalnih protikolonialnih in protiimperialističnih prepričanj. Jugoslavija pri tem vseeno predstavlja svojevrsten fenomen, saj je monopol nad političnim aktivizmom imela takratna oblast, protivojni protesti so bili po večjih jugoslovanskih mestih največkrat generirani s strani oblasti. Vučetić piše,

24 SI AS, 2122, Zveza prijateljev mladine Slovenije, t. e. 112, X./3/705, Vietnam. Predlogi za vključitev pionirjev in mladine.

25 SI AS, 2122, Zveza prijateljev mladine Slovenije, t. e. 112, X./3/705, Pismo zveze tabornikov Slovenije koordinacijskemu odboru za pomoč žrtvam imperialistične agresije. Predmet: vloga za posojilo 5000 dinarjev.

da sta državna protiimperialistična propaganda in medijsko poročanje o ameriških zločinih v Vietnamu ustvarila razmere, v katerih se je večina mladih lahko identificirala z vietnamskim ljudstvom in njihovim bojem za neodvisnost.²⁶

Ko so februarja 1965 ameriški bombniki začeli z akcijami proti severnovietnamskim komunistom, je Socialistična zveza delovnega ljudstva (SZDL) Jugoslavije sprejela posebno resolucijo, v kateri je med drugim zapisano, da je ameriška intervencija v Vietnamu *"najbolj izrazit primer, v katerem gre za poskus vsiliti imperijalistično voljo ljudstvu majhne dežele, primer teptanja njegovih zakonitih pravic"*.²⁷ Poudarili pa so, da so jugoslovanski narodi *"globoko solidarni z bojem vietnamskega ljudstva proti tujemu gospodstvu"*.²⁸ Politična beseda se je pogosto mešala s čustvi, predvsem s sklicevanjem na človeško vest, ki se je *"po začetni mlačnosti močno zavzela in jasno opredelila do vojne v Vietnamu"*.²⁹ Že konec šestdesetih let se je pojavilo vprašanje, kako lahko je s takšnimi ideološkimi pobudami animirati slovensko vest. Vzporednice med narodnoosvobodilnima bojema so uspele sprožiti dovolj močno reakcijo med prebivalstvom, hkrati pa se je vest slovenske javnosti ob vojni v Vietnamu kazala kot elementarna reakcija na vojne zločine in kot politična opredelitev proti kapitalizmu. Vietnam je bil namreč pogosto predstavljen skozi polarizirano delitev na dva različna si družbena sistema – na to, kdo je dober in kdo slab.³⁰

Zaradi vojne v Vietnamu so ljudje odšli tudi na ulice. Večina manifestacij, demonstracij, shodov in podobnih akcij je potekala pod budnim očesom partije ali družbenopolitičnih organizacij, ki so dogodke organizirale. Ljubljana je sicer v literaturi v kontekstu demonstracij proti vojni v Vietnamu omenjena redkeje kot Beograd, Zagreb, Skopje, Zadar in nekatera druga mesta. Dober primer je šesta obletnica ustanovitve

26 Vučetić, "Yugoslavia, Vietnam War and Antiwar Activism", 165–166.

27 Rupena – Osolnik, Mara (ur.). *Resnica o Vietnamu*. Beograd: Jugoslovanski koordinacijski odbor za pomoč narodu Vietnamu, 1967 ali 1968.

28 Prav tam.

29 Berger, Aleš. "Naša vest – kako je z njo?" *Tribuna*, 18/13 (1969), 5.

30 Prav tam.

Fronte narodne osvoboditve (FNO) 20. decembra 1966, ko je prišlo do vala uličnih protestov po večjih jugoslovanskih mestih. Če je zagrebški shod vodil v nasilno reakcijo oblasti, je bilo v Ljubljani mirneje. Po poročanju Dela se je na ploščadi pred šišensko občinsko skupščino zbralo več kot tisoč mladih Ljubljančanov, ki so nosili transparente z napisi *"Hočemo mir v Vietnamu", "Obsojamo ameriško agresijo", "Ne tlačite človečanskih pravic"*.³¹

Pomembno prelomnico v izražanju solidarnosti predstavlja 21. oktober 1967, prvi mednarodni dan solidarnosti z bojem vietnamskega ljudstva. Temu primerno so ta dan prvič obeležili tudi v Sloveniji. Republiški koordinacijski odbor je pozval vse organizacije in kolektive, naj izrazijo svoje ogorčenje *"nad nasiljem ameriškega imperializma in svojo solidarnost z bojujočim se vietnamskim ljudstvom"*.³² Predsednik odbora Franc Leskošek – Luka na seji odbora ni skoparil s primerjavami ameriških in nacističnih zločinov: *"Prezirljivo ponašanje oholih ameriških okupatorjev in zverinsko početje njihove soldateske, se lahko primerja samo z najbolj brutalnimi metodami v srednjem veku in metodami zavojevalcev tretjega rajha."*³³ Na Trgu svobode v Mariboru je bilo veliko protestno zborovanje, poleg mladine so se tam zbrali tudi delavci gospodarske skupnosti Metalna. V Domu Svobode v Trbovljah se je na protestnem zborovanju zbralo več kot 400 dijakov in predavateljev ekonomske srednje šole in trboveljske gimnazije. Več govornikov je obsodilo vojne grozote in izrazilo solidarnost, dijaki so recitirali pesmi revolucionarjev iz Južnega in Severnega Vietnama. Tudi na Jesenicah je potekalo mladinsko zborovanje, ki je preraslo v protestni pohod, med katerim so dijaki skupaj z drugimi občani vzklikali gesla proti vojni v Vietnamu. Protestna zborovanja so potekala tudi v Celju, Novi Gorici, Idriji, Tolminu, Ajdovščini in na Obali.³⁴

Protestna zborovanja so bila organizirana tudi v okviru tednov solidarnosti. V Ljubljani je mladina sicer zasedla ulice že nekaj dni pred

31 Splihal, J., "Podpora vietnamskemu narodu." *Delo*, 21. december 1966, 1.

32 Smolič, Jože. "Mednarodna solidarnost z Vietnamom." *Delo*, 18. oktober 1967, 1.

33 "Dosledno podpiramo boj vietnamskega ljudstva." *Delo*, 21. oktober 1967, 1–2.

34 "Slovenija izrazila čustva do trpečega ljudstva Vietnama." *Delo*, 22. oktober 1967, 2.

uradnim začetkom prvega tedna solidarnosti, 9. decembra dopoldne. Ob počastitvi dneva človekovih pravic dan kasneje se je na ljubljanskih ulicah zbralo več kot 3.500 srednješolcev z vseh ljubljanskih srednjih šol in gimnazij. Demonstracije so organizirali občinska komiteja ZM Vič-Rudnik in ZM Center ter občinski koordinacijski odbor za pomoč žrtvam imperialistične agresije Vič-Rudnik. Mladi so se najprej zbrali pred občinsko stavbo na Viču, kjer jih je nagovoril predsednik klubov OZN in član centralnega komiteja Franc Drobnič, Tomaž Domicelj jim je zapel nekaj protestnih pesmi v slovenskem in angleškem jeziku, nato pa je dolg sprevod demonstrantov izpred nekdanjega Kina Vič krenil po Prešernovi cesti in preko Cankarjeve prišel do Titove (danes Slovenske) ceste. Nosili so številne transparente ter vzklikali proti Johnsonovi politiki v Vietnamu.³⁵

Protestna zborovanja so bila organizirana tudi drugod po državi. 16. decembra so se v Celju pred Muzejem NOV na Trgu V. kongresa ob 11. uri srednješolci in ostali občani udeležili javne manifestacije proti ameriški vojni v Vietnamu. Že v dneh pred množično manifestacijo so mesto prekrili lepaki, ki so občane opozarjali *"na strahote vietnamske vojne, na genocid, ki ga tam počenjajo ameriški intervencionisti in njihovi saigonski opričniki"*.³⁶ Po približni oceni se je dogodka udeležilo vsaj 4.000 ljudi. Med transparenti, ki so izražali solidarnost celjske mladine z bojem vietnamskega ljudstva in zahtevali, naj Američani zapustijo Vietnam, je bilo moč opaziti najrazličnejše napise: *"Naj živi pravična borba vietnamskega ljudstva"*, *"Imperialisti, umaknite se"*, *"Morilci ven iz Vietnama"*, *"Dol z Johnsonom"* ipd. Med vsemi je zagotovo najbolj izstopal transparent s karikaturjo ameriškega predsednika Johnsona in pripisom: *"Kje si sedaj Lee Oswald?"*³⁷ V *Tribuni* so se spraševali, kako lahko mladina protestira proti ubijanju s pozivom k umoru, saj tako javno izražanje reakcij na krivice sodobnega sveta *"izzveni kot nerazumevanje načel, za katera protestiramo ali pa, kar je še huje, kot akcija, v katero gremo brez kakršnegakoli prepričanja, ampak zato, ker akcija pač*

³⁵ "Obsodba agresivne politike." *Delo*, 10. december 1967, 1.

³⁶ "Manifestacija solidarnosti z Vietnamom." *Delo*, 16. december 1967, 3.

³⁷ "Protestno zborovanje celjskih srednješolcev." *Delo*, 17. december 1967, zadnja stran.

mora biti in ker nam zaradi nje odpade nekaj šolskih ur".³⁸ O protestih, ki so sami sebi namen, je v *Tribuni* pisal tudi Anton Peršak. Jeseni 1967 so v Mariboru organizirali protestno zborovanje proti ameriški agresiji, avtor pa je izrazil obžalovanje, *"ker kljub naši vzgoji nismo sposobni (vsaj večina ne), da bi nas vojna v Vietnamu ali pa umor nekega črnca kakorkoli prizadel"*.³⁹ Učitelji so namreč mladino pripeljali na trg, kjer so morali učenci poslušati govore naročenih govornikov, medtem pa so se sami *"na vrtu bližnje restavracije pogovarjali o cenah krompirja in sadja"*.⁴⁰ O smiselnosti takšnih protestnih akcij se je Peršak spraševal tudi ob poslušanju radijske oddaje, v kateri so otroci brali protestna pisma proti vojni v Vietnamu. Eden izmed otrok je namreč moral *"trikrat začeti besede invazija imperialističnega kapitala na nerazvita področja"*.⁴¹ Kar dobro kaže na to, da se mu najverjetneje ni sanjalo, kaj pomenijo besede, ki so prihajale iz njegovih ust. Kot bolj avtentičen in izviren protest od branja protestnih pisem na radiu, Peršak izpostavi opažen grafit *"Džonson je runkel"*.⁴²

Tudi med študenti kritično stališče in solidarnost nista bila samoumevna. Franci Pevec piše, da v dveh letih od formiranja odbora za podporo mednarodnemu sodišču za vojne zločine v Ljubljani študenti niso izrazili dovoljšne mere kritičnosti. Ob tem navaja lastno izkušnjo, ko je med obiskom stanovalcev študentskih domov, da bi ti darovali kri za Vietnamce, naletel na slab sprejem. Za takšno situacijo je okrivil študentsko zvezo, češ da so v tej organizaciji menili, da so se odkupili in izkazali solidarnost že s tem, da so odboru za podporo mednarodnemu sodišču plačali dvomesečne stroške telefona.⁴³

Spomladi leta 1968 se je težišče študentskega aktivizma z mednarodnih začelo premeščati na domače teme in probleme. V ospredju je bila študentska problematika (socialne razmere,

38 Berger, Aleš. "Kako protestiramo." *Tribuna*, 16/10 (1967), 2.

39 Peršak, Anton. "Protest." *Tribuna*, 16/21 (1968), 2.

40 Prav tam.

41 Prav tam.

42 Prav tam.

43 Pevec, Franci. "Provokacija za študentsko organizacijo." *Tribuna*, 16/21 (1968), 3.

študentsko samoupravljanje, večja avtonomnost univerze ipd.), vse glasnejša je postajala tudi kritika splošnega stanja v družbi. Po študentskih demonstracijah junija 1968 so študentje ulice ponovno zavzeli avgusta 1968 ob sovjetski okupaciji Češkoslovaške. Po tem oblast ni nadaljevala z organizacijo množičnih protivojnih protestov ali shodov solidarnosti. Kar je ostalo od protivojnega aktivizma, se je odvijalo v okviru Koordinacijskega odbora za pomoč narodu Vietnamu. Ti odbori so delovali na zvezni, republiški in občinski ravni ter slabih deset let skrbeli za organizacijo različnih aktivnosti v znak izražanja solidarnosti z vietnamskim ljudstvom. Kljub temu da so solidarnostne akcije organizirali tudi še sredi sedemdesetih let, so na sestanku jugoslovanskega koordinacijskega odbora že junija 1970 ugotavljali, da je zanimanje in navdušenje za tovrstno angažiranje vidno upadlo.⁴⁴

Ljudje so se na ljubljanskih ulicah ponovno zbrali ob demonstracijah proti amerškemu vdoru v Kambodžo maja 1970. Univerzitetni komite ZKS je pozival k formalnemu protestu proti ameriški intervenciji v Kambodži, na protestih pa je bilo izraženo tudi nestrinjanje z dogajanjem na Češkoslovaškem in v Grčiji. Skupnost študentov je skušala zbrati tiste študente, ki bi bili pripravljeni sodelovati v akciji. Arhitekti prvega letnika so narisali transparente, študenti so po mestu delili provokativne tekste z vabilom na zborovanje.⁴⁵ Najprej so se zbrali v študentskem naselju v Rožni dolini in obsodili ameriško intervencijo v Kambodži, ki so jo štelili za *"nadaljevanje imperialistične agresije, ki so mu izpostavljene vse napredne sile na svetu"*. Obsodili so predsednika ZDA in njegovo politiko, češ da *"kot argument za agresijo in ubijanje navaja razlog: ohranitev ameriške časti"*. Pismo s svojimi zahtevami so poslali veleposlaništvu ZDA in veleposlaništvu Kambodže v Beogradu.⁴⁶ Ko je povorka protestnikov iz študentskega naselja krenila proti mestu, je Ljubljana po dolgem času spet doživela večji protestni sprevod. Protestniki so se odpravili po Titovi cesti do Name in naprej po Cankarjevi ulici do skupščine. Pred Namo so

44 Vučetić, "Yugoslavia, Vietnam War and Antiwar Activism", 179.

45 Ko so se v oktobru istega leta spominjali organizacije protestov, so zapisali, da je šlo za protest *"brez političnega aktivizma, ampak predvsem za jasen in človeški protest proti nasilju velesil"*. V: *"Še pomnite, tovariši?" Tribuna*, 20/1 (1970), 1–2.

46 "Veleposlaništvu ZDA." *Tribuna*, 19/12–13 (1970), 8.

zažgali ameriško zastavo in zahtevali naj se zažge še rusko, ob tem pa vzklikali: *"Viet-nam Kambo-dža, Viet-nam Češ-ka!"*⁴⁷

Dogodki doma in drugje po svetu so v začetku sedemdesetih let oči slovenske mladine usmerili stran od vietnamskega konflikta. Sekretariat predsedstva skupnosti dijakov na II. gimnaziji na Šubičevi ulici je 20. oktobra sprejel sklep proti *"hinavščini vodstva SZDL, ki je ustanovil Koordinacijski odbor za zbiranje pomoči vietnamskemu ljudstvu, hkrati pa zapira oči pred trpljenjem bengalskega naroda"*.⁴⁸ Prišlo je do kritike jugoslovanske politike miroljubne koeksistence in gibanja neuvrščenih, ki naj bi pomagalo razreševati svetovne probleme in zmanjševati blokovsko napetost. Tito se v indijsko-pakistanski spor ni želel vmešavati, *"češ da smo mi z obojimi prijatelji in da je to njuna zasebna zadeva"*.⁴⁹ Pešalo je spoštovanje do gibanja neuvrščenih. Če so ZDA v času Johnsonove administracije še iskale pomoč pri razrešitvi vietnamskega konflikta pri Jugoslaviji, so lahko kasneje jugoslovanski državniki le jadikovali o načelnosti in ozemeljski nedotakljivosti. Velesile jih pri tem niso prav posebno upoštevale (Vietnam, Kambodža, Češkoslovaška), pa tudi Jugoslavija ob vseh svetovnih konfliktih ni zavzemala jasnih stališč ali pa je sodelovala z režimi, ki so jih srednješolci na Šubičevi opisali kot reakcionarne (Izrael, Španija, Južnoafriška republika, Rodezija, Južni Vietnam, Portugalska, Kambodža; kritizirali so tudi obisk iranskega premiera Amir-Abbasa Hoveyda v Jugoslaviji).⁵⁰ Medtem ko so na vseh področjih govorili o miroljubni koeksistenci, protestirali proti ameriškemu imperializmu in organizirali solidarnostne tedne *"parol, zborovanj in sentimentalizma"*, so si nekateri istočasno meli roke ob vdirajočem ameriškem kapitalu. Jaša Zlobec je leta 1970 v *Tribuni* zapisal, da Nixona manifestacije ljubljanskih študentov ne skrbijo, *"mnogo bolj ga zanima idrijsko živo srebro, s katerim lahko izpopolnjuje svoj morilski arzenal"*.⁵¹

47 "Zahteva študentov." *Tribuna*, 19/12–13 (1970), 19. maj 1970, 5.

48 "Sekretariat predsedstva skupnosti učencev, II. gimnazija." *Tribuna*, 21/5 (1971), 8.

49 Zlobec, Jaša. "Novo zmagoslavje miroljubne koeksistence." *Tribuna*, 21/5 (1971), 4.

50 "Dokument IO ŠŠ LVZ in Gibanje 13. november pri IO ŠŠ LVZ, Ljubljana, 22. november 1971." *Tribuna*, 21/7–8 (1971), 4.

51 Zlobec, Jaša. "O tem, kako se izda revolucijo." *Tribuna*, 11/4 (1970), 4.

Med mladimi je prišlo do zahtev, da vlada in politični forumi odgovorijo na vprašanje o načelnosti jugoslovanske zunanje politike.

Ena večjih akcij za Vietnam je bila organizirana ob ameriškem bombardiranju konec leta 1972. Učenci naj bi v šoli pri razredni uri prispevali denar, zbrana sredstva pa bi nato koordinacijski odbor namenil večji pošiljki zdravil, medicinskih instrumentov in liofilizirane hrane.⁵² Na zborovanjih, organiziranih v tem tednu, so protestniki poudarjali, da ponovno bombardiranje nad 20. vzporednikom postavlja na laž domnevno željo Nixonove administracije, da bi podpisala sporazum in končala vojno.⁵³ Zaradi masovnega bombardiranja so se aktivnosti pri nas nadaljevale tudi po izteku tedna solidarnosti. Na Trgu revolucije se je 28. decembra zbralo več tisoč ljubljanskih dijakov in študentov in protestiralo *"proti umazani vojni v Vietnamu, zračnemu terorju, ki ga zganja nad Severnim Vietnamom ameriško letalstvo, in dejstvu, da skuša ameriška vlada z močjo oboroženega nasilja nad civilnim prebivalstvom vsiliti Vietnamcem ameriški mir"*.⁵⁴ Ljubljanski dnevnik je poročal celo o več deset tisočih mladih, ki so nastopili proti nadaljevanju vojne v Vietnamu. Bogo Šest, predsednik ljubljanske konference mladine, je v govoru obsodil politiko ameriške vlade v Vietnamu, otopelost ameriške družbe, ki take politike ne prepreči, in molk drugih dveh velesil (ZSSR in Kitajske), ki ZDA omogoča, da nemoteno izvajajo nasilje v Vietnamu. Nixonovo politiko v Vietnamu je označil za organizirano pobijanje in najhujši genocid v človeški zgodovini.⁵⁵

Ob dogodkih pred podpisom mirovnega sporazuma je bila podpora vietnamskemu boju izražena tudi v Skupščini SR Slovenije. Pridružili so se mnenju, da se mora najti takšna politična rešitev, ki bo vietnamskemu narodu zagotovila pravico, da sam odloča o svoji usodi. Javni protest proti vojni v Vietnamu se je znašel tudi na dnevnem redu seje Enotnega zbora delovnih skupnosti, poslanec Marjan Jenko pa je v imenu zbranih povedal, da v celoti podpirajo *"dosedanja prizadevanja jugoslovanske*

52 "Pomagajmo osvobodilni fronti Vietnam!" *Ljubljanski dnevnik*, 20. december 1972, 5.

53 "Vsestranska podpora narodom v Indokini!" *Delo*, 20. december 1972, 3.

54 "Protest mladih." *Delo*, 29. december 1972, 1.

55 "Protestni shod." *Ljubljanski dnevnik*, 29. december 1972, 1.

vlade za pravično rešitev vietnamskega vprašanja in napore naših družbenopolitičnih organizacij, da se stopnjuje moralna in materialna pomoč vietnamskemu ljudstvu".⁵⁶ Razprave o Vietnamu so bile v slovenski skupščini sicer izredno redke.

⁵⁶ Seje od 1. 12. 1972 do 31. 12. 1972. Enotni zbor delovnih skupnosti, 24. seja, 27. decembra 1972, 212–213. http://www.sistory.si/cdn/publikacije/27001-28000/27583/Sejni_zapiski_1.12.-31.12.1972.pdf (Dostop: januar 2018).

SEZNAM VIROV IN LITERATURE

Arhivski viri

SI AS (Arhiv Republike Slovenije), 2122, Zveza prijateljev mladine Slovenije, t. e. 112, X./3, Interne informacije republiškega sveta sindikatov Slovenije, št. 50/VI, Ljubljana, 13. 11. 1969, prevod pisma ZSJ.

SI AS, 1521, Edvard Kardelj, t. e. 16, stenografske beleške sa razgovora s predsednikom senata Kraljevine Belgije, Pola Stroja (27. 3. 1967).

SI AS, 2122, Zveza prijateljev mladine Slovenije, t. e. 112, X./3/705, Pismo zveze tabornikov Slovenije koordinacijskemu odboru za pomoč žrtvam imperialistične agresije. Predmet: vloga za posojilo 5000 dinarjev.

SI AS, 2122, Zveza prijateljev mladine Slovenije, t. e. 112, X./3/705, Vietnam. Predlogi za vključitev pionirjev in mladine.

SI ZAL NME (Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Dolenjsko in Belo Krajino Novo mesto), 0027, Mara Rupena - Osolnik, t. e. 1, Odgovor Dragoljubu Djuroviću leta 1985 za vpis v publikacijo Leksikon večnika AVNOJ.

Časopisni viri

"Better dead than red." *Tribuna*, 16/26 (1966), 2.

"Dokument IO SŠ LVZ in Gibanje 13. november pri IO SŠ LVZ, Ljubljana, 22. november 1971." *Tribuna*, 21/7-8 (1971), 4.

"Dosledno podpiramo boj vietnamskega ljudstva." *Delo*, 21. oktober 1967, 1-2.

"Manifestacija solidarnosti z Vietnamom." *Delo*, 16. december 1967, 3.

"Obsodba agresivne politike." *Delo*, 10. december 1967, 1.

"Ob zaključku prijateljskega obiska vietnamskih državnikov." *Ljudska pravica*, 10. avgust 1957, 1.

"Pomagajmo osvobodilni fronti Vietnama!" *Ljubljanski dnevnik*, 20. december 1972, 5.

"Protest mladih." *Delo*, 29. december 1972, 1.

"Protestni shod." *Ljubljanski dnevnik*, 29. december 1972, 1.

"Protestno zborovanje celjskih srednješolcev." *Delo*, 17. december 1967, zadnja stran.

"Sekretariat predsedstva skupnosti učencev, II. gimnazija." *Tribuna*, 21/5 (1971), 8.

"Slovenija izrazila čustva do trpečega ljudstva Vietnama." *Delo*, 22. oktober 1967, 2.

"Teden solidarnosti z Vietnamom." *Delo*, 6. december 1967, zadnja stran.

"Veleposlaništvu ZDA." *Tribuna*, 19/12-13 (1970), 8.

"Vsestranska podpora narodom v Indokini." *Delo*, 3.

"Zahteva študentov." *Tribuna*, 19/12–13 (1970), 19. maj 1970, 5.

"Še pomnite, tovariši?" *Tribuna*, 20/1 (1970), 1–2.

Bavcon, Ljubo. "Vojna hudodelstva in hudodelstva zoper človečnost." *Sodobnost*, 14/12 (1966), 1175–1178.

Berger, Aleš. "Kako protestiramo." *Tribuna*, 16/10 (1967), 2.

Berger, Aleš. "Naša vest – kako je z njo?" *Tribuna*, 18/13 (1969), 5.

Halimi, Giselle. "Kronologija dela mednarodnega sodišča za vojne zločine v Vietnamu." *Sodobnost*, 16/5 (1968), 531.

Kerševan, Marko. "Nekaj misli ob temi: Vietnam in mi." *Problemi*, 4/45–48 (1966), 1161.

Peršak, Anton. "Protest." *Tribuna*, 16/21 (1968), 2.

Pevce, Franci. "Provokacija za študentsko organizacijo." *Tribuna*, 16/21 (1968), 3.

Rupena – Osolnik, Mara. "Prvo srečanje z Vietnamkami. Od hladnega pozdrava do toplega slovesa." *Delo*, 30. april 1968, 6.

Sartre, Jean-Paul. "Genocid." Prevedel Boris Verbič. *Sodobnost*, 16/5 (1968), 464.

Smolič, Jože. "Mednarodna solidarnost z Vietnamom." *Delo*, 18. oktober 1967, 1.

Splihal, J. "Podpora vietnamskemu narodu." *Delo*, 21. december 1966, 1.

Vodopivec, Peter. "Upiram se vojni in orožju." *Sodobnost*, 14/12 (1966), 1234.

Zlobec, Jaša. "Novo zmagoslavje miroljubne koeksistence." *Tribuna*, 21/5 (1971), 4.

Zlobec, Jaša. "O tem, kako se izda revolucijo." *Tribuna*, 11/4 (1970), 4.

Elektronski viri

Seje od 1. 12. 1972 do 31. 12. 1972. Enotni zbor delovnih skupnosti, 24. seja, 27. decembra 1972, 212–213. http://www.sistory.si/cdn/publikacije/27001-28000/27583/Sejni_zapiski_1.12.-31.12.1972.pdf (Dostop: januar 2018).

Literatura

Altman, Gavro. *Posebnosti vietnamske revolucije*. Ljubljana: Založba Borec, 1969.

Cepuder, Bogan. *Zapiski o Vietnamu*. Ljubljana: Komunist, 1966.

Elkaim, Arlette. *Russellovo sodišče. Sojenje v Stockholmu in sklepno sojenje v Kopenhagenu*. Ljubljana: DZS, 1971.

Klasić, Hrvoje. *Jugoslavija in svet leta 1968*. Prevedli Seta Knop in Višnja Fičor. Ljubljana: Beletrina, 2015.

Lazarević, Radomir, Milovan Radulović, Radmila Trojanović in Milena Burić. "Odnosi Jugoslavije i Vijetnama". *Jugoslovenski pregled*, 34/7-8 (1989), 313–314.

Močnik, Josip. "United States-Yugoslav relations, 1961–1980: the twilight of Tito's era and the role of ambassadorial diplomacy in the making of America's Yugoslav policy." Doktorska dizertacija, Graduate College of Bowling Green State University, 2008.

Rupena - Osolnik, Mara (ur.). *Resnica o Vietnamu*. Beograd: Jugoslovanski koordinacijski odbor za pomoč narodu Vietnamu, 1967 ali 1968.

Vučetić, Radina. "Yugoslavia, Vietnam War and Antiwar Activism." *Tokovi istorije*, 2 (2013), 166.

POVZETEK

Socialistična Jugoslavija si je od samega začetka vietnamskega konflikta prizadevala za rešitev vietnamskega vprašanja. Washington sicer ni skrival nezadovoljstva nad protiameriško nastrojenostjo in je jugoslovansko politiko večkrat opozoril na morebitne posledice, a obojestranski interesi niso dovolili, da bi prišlo do večje konfrontacije med državama in do poslabšanja njunih diplomatskih in gospodarskih odnosov. Slovenska politika je sledila uradnim jugoslovanskim protiameriškem stališčem in se ni aktivneje angažirala pri reševanju vietnamskega konflikta.

V obdobju, ko so protivojni protesti v svetu doživljali svoj vrhunec, so tudi jugoslovanski študenti postali del globalnih protikolonialnih in protiiimperalističnih prepričanj. Jugoslavija pri tem vseeno predstavlja svojevrsten fenomen, saj je monopol nad političnim aktivizmom imela takratna oblast. Hkrati se je v povezavi z vietnamsko vojno pojavil zanimiv fenomen: simbolizem narodnoosvobodilnega boja. Tako politika kot mediji, ki so bili pod režimskim nadzorom, so vzpostavljali številne vzporednice med napori in bojem Vietnamcev ter jugoslovanskim narodnoosvobodilnim bojem med 2. svetovno vojno. Poleg medijev je pomembno vlogo pri oblikovanju javnega diskurza odigralo tudi Russellovo sodišče za ameriške vojne zločine v Vietnamu. Za nas je delovanje sodišča še toliko pomembnejše, saj sta v okviru sodišča delovala tudi jugoslovanski zgodovinar Vladimir Dedijer in Rudi Rizman, takrat glavni urednik *Tribune*. Posebno vlogo pri izražanju podpore Vietnamu so imele tudi različne družbenopolitične organizacije, ki so od leta 1966 dalje delovale v okviru Koordinacijskega odbora za pomoč narodu Vietnamu. Prostovoljne krvodajalske in zbiralne akcije, prispevki na radiu, televiziji in v časopisju, pomoč pionirjev vietnamskim sovrstnikom ter manifestacije ob tednih solidarnosti so tako postali del tradicije. Kljub temu da so se oči javnosti občasno usmerile stran od vietnamskega konflikta (predvsem ob sovjetski okupaciji Češkoslovaške), so se takšne akcije izvajale vse do konca vietnamske vojne.

PRAZNIK DELAVSKE POMLADI: SPOMINSKA OBELEŽJA VELIKI TEKSTILNI STAVKI V KRANJU

THE HOLIDAY OF THE LABOUR SPRING: MEMORIALS TO THE GREAT TEXTILE STRIKE IN KRANJ

UDK: 331.109.32:677(497.4Kranj)*1936*
725.94(497.4Kranj)

Ivan Smiljanić

IZVLEČEK

Velika tekstilna stavka leta 1936 je bila eden najpomembnejših dogodkov v medvojnem delavskem gibanju na Slovenskem. V Kranju, kjer se je pričela, je bila izpostavljena zlasti v času po drugi svetovni vojni, saj je veljala za predhodnico partizanskega boja. V spomin nanjo so potekale proslave, postavili pa so tudi vrsto spominskih obeležij, ki so predstavljena v prispevku. Del teh obeležij (predvsem spominskih plošč) je danes izgubljen. Četudi nekaj spomenikov po mestu še opozarja na stavko, je spomin nanjo zamrl.

Ključne besede: velika tekstilna stavka, 1936, spomeniki, spominske plošče, Kranj.

ABSTRACT

The great textile strike of 1936 was one of the most important events of the Slovenian workers' movement during the interwar period. In Kranj, where the strike began, this event was emphasized particularly in the post-Second World War period, due to the fact that it was considered a predecessor of the partisan movement. To remember the strike, a number of comemorations were held and a few memorials were

erected. They are presented in this article. A part of these memorials, particularly memorial plaques, are lost today. Even though a few monuments across the town still maintains the memory of the strike, it is generally forgotten in public.

Keywords: the great textile strike, 1936, monuments, memorial plaques, Kranj.

UVOD

Ko govorimo o spomenikih, ki so jih na pobudo oblasti postavljali v obdobju socialistične Jugoslavije, običajno mislimo na spomenike, posvečene dogodkom in padlim žrtvam iz časa druge svetovne vojne. Četudi le-ti zanesljivo zastopajo največji delež, ne gre povsem zanemariti spomina, ki so ga ohranjali na predvojne dogodke, povezane z delavskim in komunističnim gibanjem. Med predvojne dogodke, ki so bili obeleženi s spominskimi obeležji, sodijo spopad med delavstvom in orožniki na Zaloški cesti v Ljubljani leta 1920, spopad med delavstvom in Orjuno v Trbovljah leta 1924 in nastanek Komunistične partije Slovenije (KPS) na Čebinah leta 1937. V narativu povojnih interpretacij zgodovine so predvojne prelomnice predstavljene kot etape krepitev zavesti delavskega razreda, ki se je zato lahko med drugo svetovno vojno združil v boju proti okupatorju in pod vodstvom partije dosegel zmago in osvoboditev.

Spomeniki predvojnemu dogodku še niso bili deležni samostojne obravnave, zato je v nadaljevanju predstavljeno eno od mogočih raziskovalnih vprašanj s tega področja. Gre za t. i. veliko tekstilno stavko leta 1936, ki se je pričela v Kranju in se nato razširila na preostala industrializirana območja. Stavka je kot dogodek pod vodstvom komunistov, uperjen proti tujim kapitalističnim veleindustrialcem, za povojno oblast predstavljala dogodek *par excellence*, saj je poosebljala vse ključne vrednote in v eno združevala vse relevantne skupine predvojne zgodovine. Zaradi tega je bila stavka od 50. let 20. stoletja obravnavana kot "[p]raznik delavske pomladi", kot je v naslovu enega svojih člankov zapisal regionalni časopis *Glas Gorenjske*.¹ Postala je temeljni, morda celo konstitutivni, dogodek delavsko-komunističnega gibanja na Gorenjskem, ki je bil deležen največ pozornosti tudi na področju postavljanja spomenikov. Za pregled spomenikov so zanesljivo najbolj koristni članki v že omenjenem *Glasi Gorenjske* (kasneje *Glas*, danes znan kot *Gorenjski glas*), ki je vestno beležil postavljanje vseh spomenikov. Arhivski viri so znani le za proslave v letu 1956, vendar so za analizo spominskih plošč, postavljenih v tem letu, ključnega pomena.

¹ -ik, "Praznik delavske pomladi." *Glas Gorenjske*, 27. april 1956, 4.

Da bi natančneje opredelili ozadje postavljanja spomenikov stavki, si je potrebno vsaj v najosnovnejših obrisih ogledati potek stavke. Sintezni pregled v naslednjem podpoglavju se naslanja na bistveno bolj podrobne članke in razprave o stavki. Najbolj nepogrešljiv vir je zanesljivo zbornik o stavki, izdan ob proslavljanju 20. obletnice stavke, ki vsebuje obsežen prispevek o poteku stavke po vsej Sloveniji in zbrana pričevanja udeležencev.² V okviru širših tem sta o stavki pisala Ivka Križnar³ in France Kresal,⁴ konkretno sta se stavki ponovno posvetila *Glas* s posebno prilogo ob 40. obletnici dogodka⁵ in Franc Benedik, ki jo je najprej predstavil v prilogi *Glasa*⁶ in nato obširneje še v brošuri o Kranju v prvih letih po drugi svetovni vojni.⁷ Po osamosvojitvi se je zanimanje za stavko zmanjšalo, tako da je do danes nastal le en pomembnejši prispevek, in sicer delo Marjane Žibert o poteku stavke v tovarnah na desnem bregu Save.⁸

ORIS TEKSTILNE STAVKE

Korenine stavke izhajajo iz gospodarske krize, ki je izbruhnila leta 1929 in je od začetka 30. let 20. stoletja močno vplivala tudi na Kraljevino Jugoslavijo. Slabšal se je tako položaj kmetov kot delavstva. Tuji industrialci v Jugoslaviji so imeli v lasti več kot polovico proizvodnih sredstev v državi, saj je bila delovna sila tu v primerjavi z Zahodno Evropo poceni. Posledično so stroške krize prelagali na delavce in jim

2 *Velika tekstilna stavka Slovenije 1936: dokumenti in pričevanja*. Kranj: Pripravljalni odbor pri Okrajnem odboru SZDL ob proslavi 20. obletnice stavke, 1956.

3 Križnar, Ivka. "Stavkovno gibanje v Kranju in okolici." V: *900 let Kranja: spominski zbornik*, ur. Jože Žontar, 340–351. Kranj: Občinski ljudski odbor, 1960.

4 Kresal, France. "Tekstilno delavstvo v Kranju med obema vojnama." V: *Kranjski zbornik 1970*, ur. Franc Puhar et al., 362–371. Kranj: Skupščina občine Kranj, 1970.

5 Bogataj, Leopoldina et al. "1936–1976: 40 let: priloga ob 40. obletnici stavke tekstilnih in gradbenih delavcev." *Glas*, 17. september 1976, 1–16.

6 Benedik, Franc. "Stavka slovenskih tekstilcev 1936. leta." *Snovanja*, 16. april 1976, 15–17.

7 Benedik, Franc. "Stavka slovenskih tekstilcev 1936. leta." V: *Kranj v svobodi in obnovi: 1945–1950*, ur. Anton Miklavčič et al., 13–22. Kranj: Občinski sindikalni svet ZSS – komisija za tradicije delavskega in sindikalnega gibanja, 1986.

8 Žibert, Marjana. "Tekstilna stavka leta 1936 na desnem bregu Save." V: *Stražiše pa Strašan: zbornik ob 1000. obletnici prve pisne omembe naselja Stražišče pri Kranju*, ur. Tatjana Dolžan Eržen in Matevž Oman, 69–88. Kranj: Gorenjski muzej, 2002.

nižali mezde. Do leta 1933 se je pritisk krize sicer zmanjšal, vendar so mezde ostale nizke, kar je začelo povzročati nemir med delavci. Prav tako so se delavci dnevno soočali s slabimi razmerami v tovarnah, od higiene, varnosti in prezračevanja do temperature, prehrane in razsvetljave.⁹

Od leta 1935 so si delavci prizadevali za sprejetje zakona o minimalnih mezdah, saj so bile mezde daleč pod pragom, ki bi omogočal eksistenčni minimum. Načrt zakona o minimalnih mezdah, ki je izšel poleti 1935, je z nekaj izjemami za temeljno mezdo postavil vsoto dva dinarja na uro, vendar so podjetniki zavlačevali s pogajanjem in med delavci je začelo vreti. Vse to se je odvijalo tudi v Kranju, pomembnem industrijskem centru Dravske banovine z močno tekstilno proizvodnjo, kjer so se delavci 19. avgusta 1936 zbrali v Stari pošti. Sprejeli so resolucijo, s katero so zahtevali ustavitev padanja mezd in nadurnih del do sklenitve nove kolektivne pogodbe. Del komunističnega delavstva se je medtem na vrtu Stare pošte dogovoril, da je dozorel čas za stavko, saj bi industrialce stavka ujela nepripravljenost.¹⁰

Že naslednjega dne je popoldanska izmena v tovarni Jugočeška¹¹ s sproženjem sirene začela stavkati, takoj so se jim pridružili še v Jugobruni¹² in Intexu.¹³ Delavci so zasedli tovarne, imenovali stavkovne odbore in vrgli nezanesljive sodelavce iz tovarne. Ob 17. uri istega

9 Bogataj, "1936–1976", 2.

10 Prav tam.

11 Tekstilna tovarna Jugočeška, ki je izdelovala bombažne tkanine in umetno svilo, je nastala leta 1923 v partnerstvu med kranjskim podjetnikom Franjem Sircem in češkim vlagateljem Emiliem Storzom. Tovarna je bila zgrajena na polju ob desnem bregu Save, danes pa njene prostore zaseda Iskraemeco.

12 Jugobruna je nastala leta 1928, poleg domačega kapitala je bil glavni investitor češki tekstilni industriallec František Bruna z družino. Izdelovala je tiskano blago, umetno svilo, žamete in druge vrste tkanin. Šlo je za največjo tekstilno tovarno v medvojnem Kranju. Po vojni je njene prostore zasedla Tiskarina in nato Tekstilindus.

13 Intex je za Jugočeško najstarejši industrijski obrat v Kranju, ki je leta 1926 nastal na podlagi partnerstva med poljskim industrialcem Pavlom Markgrafom in Franjem Sircem. Zgradili so ga na levem bregu Save, v njej so proizvajali bombažno, volneno in polvolneno blago. Ime je ohranil tudi po vojni, 1961 pa se je s Tiskarino združil v Tekstilindus.

dne se je stavka pričela še v tovarni Franja Sirca¹⁴ na Gaštejju, ob 6. uri naslednjega dne v tovarnah Prah¹⁵ in Božič,¹⁶ tri ure kasneje pa v Tekstilindusu,¹⁷ kjer so imeli delavci nekoliko boljše razmere, a so se stavki pridružili solidarnostno. Formiral se je medstavkovni odbor, ki je povezoval vse sodelujoče tovarne, v njem je osrednjo vlogo imel komunist Ivan Tominec,¹⁸ hkrati tudi vodja odbora v Jugočeški.

Istega dne, torej 20. avgusta, se je stavka razširila izven Kranja, saj so se kranjskim delavcem pridružili delavci škofjeloške tekstilne tovarne. 24. avgusta so začeli stavkati v treh ljubljanskih tovarnah, naslednji dan pa tudi tekstilni delavci v Tržiču. Do 1. septembra se je stavka razširila še do Prebolda in Maribora. V desetih dneh je stavka tako zaobjela vsa pomembnejša področja tekstilne industrije na Slovenskem, stavkalo je 8500 delavcev.¹⁹

Ker je stavka trajala nepričakovano dolgo, so si morali delavci v zasedenih tovarnah začasno urediti bivalne pogoje. Vzpostavili sočasne postelje, hrano so jim prinašali solidarni kmetje, zvečer pa so se zabavali s petjem, igranjem na glasbila, plesom in šaljivimi igrami.²⁰

Pogajanja o kolektivni pogodbi, ki so med zasedbo potekala v Ljubljani, so obtičala v slepi ulici, zato se je napetost položaja stopnjevala. Ban Dravske banovine dr. Marko Natlačen je 5. septembra 1936 izdal *Naredbo o očuvanju javnega miru in reda ob stavkah in mezdnih*

14 Po več sodelovanjih je Franjo Sirc leta 1929 odprl lastno tekstilno tovarno, postavljeno na vrhu Gaštejskega klanca v Stražišču. Bombažno prejo za tkanine je dobival iz Jugobruna. Nemci so tovarno razstrelili ob umiku leta 1945, danes je na tem mestu stražiški športni park.

15 Tovarno Prah je 1930 ustanovil Adolf Prah, od leta 1934 je delovala na Primskovem.

16 V tovarni Božič, ustanovljeni leta 1929 in delujoči na Primskovem, so tkali volnene in bombažne tkanine. Po vojni so jo nacionalizirali in združili s Prahovo tovarno v Industrijo bombažnih izdelkov (IBI).

17 Tekstilindus je nastal leta 1928 na vrhu Gaštejskega klanca v Stražišču. Lastnika sta bila Franjo Sirc in Čeh Artur Heller, predhodni direktor Jugočeške. Izdeloval je robce, rute, perilo, podloge ipd. Njegove prostore zdaj zaseda tovarna gum Sava.

18 Ivan Tominec, tudi Tominc, se je rodil leta 1911 v družini železničarja na Hrušici, od koder se je zaradi očetove premestitve družina preselila v Stražišče. Zaposlil se je v Jugočeški in se priključil komunističnemu gibanju in si v njem kmalu pridobil vpliven položaj. Leto dni po stavki je sodeloval na ustanovnem sestanku KPS. Kot partizan je padel leta 1942 blizu Vipave.

19 Bogataj, "1936–1976", 2.

20 Žibert, "Tekstilna stavka", 76–78.

gibanjih, v kateri je stavkajoče opozoril na denarne in zaporne kazni, ki jim grozijo z nezakonito zasedbo tovarn, ter zahteval prostovoljni umik. Naredba je bila prelomna točka v stavki, saj je obelodanila, da stavko vodijo komunisti, kar je številne dotakratne podpornike in simpatizerje stavke odvrnilo od nadaljnje podpore.²¹

Z izgubo podpore so delavci postopoma začeli zapuščati tovarne, dokler niso stavkali le še v Škofji Loki in Kranju, kjer so vztrajali zaradi menda najslabših pogojev med vsemi tekstilnimi obrati na Slovenskem in nezaupanja industrialcem. Oblast je nazadnje odgovorila s silo. 16. septembra sta sredi noči v Kranj z vlakom prišli policija in žandarmerija. V Jugočeško sta vstopili od zadaj. Stavkajoči so zagnali sireno, da bi na napad opozorili tudi druge tovarne. Delavke so v poskusu obrambe v dvojnem krogu obstopile sodelavce, da bi jih obvarovale pred udarci, a policisti in žandarji niso pokazali milosti, delavce so topli s pendreki in kopiti pušk ter spuščali solzivec. Ker so bili vsi izhodi zastraženi, so delavci zrušili del ograje in pobegnili proti Šmarjetni gori. Na obeh straneh je bilo nekaj lažje in težje poškodovanih. Zgodba se je ponovila tudi v Jugobruni, in ko so za dogodke slišali v drugih kranjskih in škofjeloških tovarnah, so stavkajoči sami izpraznili tovarne. Vrsto voditeljev stavke so aretirali, okoli 200 delavcev kranjskih tovarn pa odpustili. Kolektivna pogodba, sprejeta 23. septembra, je stanje delavstva izboljšala le za odtenek.²²

PET SPOMINSKIH PLOŠČ TEKSTILNI STAVKI LETA 1956

Tekstilna stavka je po drugi svetovni vojni postala eden izmed dogodkov, ki ga je nova oblast predstavljala kot svetlo točko pri razvoju delavske zavesti. Regionalni časopis *Glas Gorenjske* je denimo zapisal: *"Delavski razred je pokazal svojo moč. Zavedel se je samega sebe. Naredil je življenjski izpit pred zgodovinskimi dogodki, v katerih se je afirmiral kot nosilec revolucije."*²³ Stavko so percipirali kot predhodnico narodnoosvobodilnega boja, tako v simbolnem smislu kot tudi

²¹ Velika tekstilna stavka, 56–60.

²² Prav tam, 61–64.

²³ -ik., "Praznik delavske pomladi", 4.

dobesedno. V stavki sodelujoča delavka je povedala: *"Stavka je bila kot gimnazijska matura pred univerzo – NOB. V najtežjih dneh NOB sem se stavke mnogokrat spomnila in marsikdaj so mi izkušnje iz stavke pomagale."*²⁴

Glede na status stavke so bile tudi svečanosti, posvečene njenemu spominu, primerno obsežne. Najbolj velikopotezno je bila zastavljena proslava 20. obletnice stavke leta 1956. Že 1. februarja 1956 je potekalo prvo srečanje Pripravljalnega odbora za proslavo 20. obletnice kranjske tekstilne stavke, ki je bil ustanovljen pri okrajnem odboru SZDL. Znotraj pripravljalnega odbora je delovalo sedem pododborov: zgodovinski, propagandni, kulturno-prosvetni, organizacijski, tehnično-ekonomski in finančni pododbor ter pododbor za organizacijo razstav. Glavni namen proslav je bil *"prikazati revolucionarno borbenost delavskega razreda v boju za svoje pravice"*.²⁵ Do konca aprila je odbor odločil, da bo proslava v obliki delavskega zborovanja potekala 16. septembra v Kranju.²⁶

Delo zgodovinskega pododbora je obsegalo zbiranje pričevanj in arhivskega gradiva, izdajo zbornika o stavki ter tudi postavljanje spominskih plošč. V svojem programu so zapisali: *"Pododbor mora imeti pregled in kontrolo nad odkrivanjem spominskih plošč v tovarnah ob priliki 20. letnice. Tekste in načrte je treba pregledati pred izdelavo."*²⁷ Zaradi tega so pozvali tovarne, naj se čimprej obrnejo nanje.²⁸ Eden od članov pododbora je bil kranjski muzealec in tekstilni strokovnjak, Črtomir Zorec, ki so ga maja 1956 pooblastili *"za korekturo tekstov in estetski izgled spominskih plošč, ki se bodo odkrivale ob priliki proslave*

24 Velika tekstilna stavka Slovenije 1936, 63.

25 "Priprave na 20. obletnico stavke." *Glas Gorenjske*, 3. februar 1956, 1.

26 -ik., "Praznik delavske pomladi", 4.

27 ZAL KRA (Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota Kranj), 70, Okrajni odbor SZDL Kranj, šk. 34, a. e. 184/3, Program dela zgodovinskega pododbora.

28 ZAL KRA, 70, Okrajni odbor SZDL Kranj, šk. 34, a. e. 184/19, Program Pripravljalnega odbora za proslavo 20. obletnice velike stavke tekstilnih delavcev Slovenije v Kranju.

po tovarnah". Zanimivo je, da so v predračunu stroškov sklenili, da "stroške okoli odkrivanja plošč nosijo tovarne".²⁹

Javnost so o pripravah na slovesnosti obveščali od 10. avgusta 1956, ko se je v *Glasu Gorenjske* prvič pojavila rubrika *20. obletnica velike tekstilne stavke v Kranju 16. IX. 1936–16. IX. 1956*, v kateri so objavljali odlomke iz zgodovine stavke in poročila o poteku priprav. Spominske plošče so prvič omenili 16. avgusta: *"Zgodovinska komisija bo /.../ sporazumno s sindikalnimi podružnicami po tovarnah, kjer je bila v 1936. letu stavka, organizirala odkritje spominskih plošč."*³⁰

Do sredine avgusta je odbor izvedel že obširne priprave. Odločeno je bilo, da bo osrednja proslava prirejena na prostoru ob potoku Rupenščica blizu vasi Rupa, ki leži severovzhodno od Kranja. Tam so načrtovali izgradnjo paviljonov, tribune in plesišč ter celo elektrifikacijo in napeljavo vodovoda. Izdelali so načrt za okrasitev glavnih magistral in dohodov do kraja svečanosti.³¹ V drugi polovici avgusta so v prodajo dali značke, pripravili program prireditev (od 9. do 16. septembra) ter pričeli postavljati razstave. Na vseh železniških progah so odobrili polovične cene vozovnic do Kranja.³² Do konca avgusta so prodali vseh 30.000 značk, kar kaže na to, da je za slovesnosti vlada veliko zanimanje.³³

Še pred sredino avgusta 1956 je bil oblikovan načrt za postavitve spominskih plošč v petih kranjskih tovarnah.

Delovni kolektivi odkrijejo v času od 10. do 14. septembra na tovarnah Iskra, Tiskanina, Intex, Sava (bivši Tekstilindus na Gaštejju) in IBI spominske plošče v čast 20 letnice stavke. Obenem z odkritji priredijo proslave, ki naj vsebinsko zajamejo dogodke iz časa stavke v teh podjetjih. Pred odkritji, ki so seveda

29 ZAL KRA, 70, Okrajni odbor SZDL Kranj, šk. 34, a. e. 184/3, Zapisnik sestanka pododbora za zbiranje zgodovinskega materiala pri odboru za proslavo 20 letnice stavke 3. maja 1956.

30 –k. "Vse bo pripravljeno." *Glas Gorenjske*, 17. avgust 1956, 2.

31 –ik. "Priprave v polnem teku." *Glas Gorenjske*, 13. avgust 1956, 2.

32 "Živahne priprave v Kranju." *Glas Gorenjske*, 24. avgust 1956, 2.

33 –k. "Uspešne priprave po vsej Sloveniji." *Glas Gorenjske*, 31. avgust 1956, 2.

združena s proslavami, imajo delavski sveti, upravni odbori in člani odborov vseh organizacij v tovarnah slavnostne seje.³⁴

Na te seje povabijo poleg aktivnih delavcev, ki so v stavki sodelovali, še upokojene delavce, ki so se stavke udeležili. Kolektivi organizirajo proslave z odkritji tako, da sodelujeta godba in pevski zbor DPD Svobode iz Kranja.³⁵

Seznam kranjskih tovarn, v katerih naj bi odkrili plošče, so javnosti predstavili šele nekaj dni pred začetkom svečanosti.³⁶

Mimogrede velja omeniti, da so prvotno nameravali v okviru proslav odkriti še eno ploščo. Kot kaže arhivski dokument, so v enem od sporedov za soboto, 15. septembra 1956, ob 18. uri najavili *"ODKRITJE SPOMINSKE PLOŠČE pred vhodom na dvorišče 'Stare pošte' v Kranju, kjer je bilo pred 20 leti zborovanje stavkajočih"*.³⁷ Ta plošča ni bila postavljena, saj se odkritje ne omenja v časopisju. Tudi v navedenem dokumentu je najava prečrtana, ob njej pa je dopisan vprašaj.³⁸

Nastopil je svečani teden. V nedeljo, 9. septembra 1956, je podpredsednik Občinskega ljudskega odbora (OLO) Kranj Ivan Bertoncej³⁹ na Stari pošti odprl razstavo 20 let tekstilne stavke⁴⁰, nato pa se je pričelo serijsko odkrivanje spominskih plošč, saj so v petih zaporednih dneh v kranjskih tovarnah, ki so sodelovale v stavki, odkrili pet plošč. Plošče niso odkrili le v tovarni Franja Sirca, saj so jo leta 1945 porušili Nemci.

34 ZAL KRA, 70, Okrajni odbor SZDL Kranj, šk. 34, a. e. 184/20, Kulturni program 20 letnice stavke za občino Kranj.

35 ZAL KRA, 70, Okrajni odbor SZDL Kranj, šk. 34, a. e. 184/20, Program praznovanja 20. obletnice tekstilne stavke za občino Kranj.

36 "Proslave začno že to soboto." *Glas Gorenjske*, 7. september 1956, 1.

37 ZAL KRA, 70, Okrajni odbor SZDL Kranj, šk. 34, a. e. 184/20, Kulturni program 20 letnice stavke za občino Kranj.

38 Prav tam.

39 Janko Bertoncej, znan tudi pod partizanskim imenom Johan, rojen 1908 na Zgornji Dobravi nad Kropo, je bil predvojni komunist in medvojni organizator partizanskih skupin na Jelovici ter politkomisar Cankarjevega bataljona. Po vojni je v Kranju deloval kot direktor Gorenjskega muzeja, do smrti 1965 pa je bil aktiven tudi v lokalni politiki.

40 Lj. "Odprli so razstave." *Glas Gorenjske*, 10. september 1956, 1.

V ponedeljek, 10. septembra 1956, so s spomeniškim maratonom pričeli v tovarni Iskra, ki je delovala v prostorih predvojne Jugočeške, v kateri se je stavka pričela. Že dopoldne so se člani delavskega sveta zbrali na seji, na kateri je predsednik sveta Tone Seljak imel govor, v katerem je povedal:

V teh dneh praznujemo 20. obletnico velike tekstilne stavke Slovenije, ki se je pričela 20. avgusta 1936. Praznujemo jo zato, ker je s svojo pomembnostjo zabeležena na vidnih straneh zgodovine revolucionarnega gibanja slovenskega proletariata. V tistih dneh pred 20 leti je stavka pomenila izražanje odločne volje tekstilnih delavcev, da se začno organizirano, odločno in solidarno boriti za svoje delavske pravice in osnovne življenjske pogoje. Stavka tekstilcev je tokrat pomenila dobro organizirano revolucionarno akcijo delavstva, ki se je v tistih dneh jelo zavedati svoje moči in svoje vloge v družbenem življenju.⁴¹

Po seji je ob 13.30 sledilo odkritje plošče na dvorišču tovarne. Prireditve, na kateri se je zbralo okoli 2000 ljudi, je otvoril Stane Boštjančič, nato pa je udeleženec stavke Jože Stare imel slavnostni govor o pomenu stavke. Ploščo je odkril delavec Iskre in prav tako udeleženec stavke – Janko Bertancelj. Sledil je še kulturni del programa z recitacijo, petjem dveh delavskih pesmi v izvedbi Gorenjskega kvinteta, igranjem odlomka iz Cankarjevih *Hlapcev* v izvedbi B. Dežmana, nastopom Godbe na pihala Delavsko-prosvetnega društva Svoboda – Center ter petjem dveh partizanskih pesmi, ki so ju ob spremljavi harmonike zapeli člani Moškega pevskega zbora France Prešeren, zaposleni v Iskri.⁴² Delavci Iskre so ta del programa v razširjeni obliki predstavili že dva dneva prej na akademiji v Žabnici in ga posvetili *"borbi našega delavstva pred vojno, med okupacijo, pa tudi težki, a zmagoviti poti socializma"*.⁴³ Po koncu prireditve je predsednik sindikata Jakob Vehovec povabil vse udeležence stavke na zakusko. *"V prijetnem*

41 "Ob 20. obletnici tekstilne stavke Slovenije." *Iskra*, avgust-september 1956, 3.

42 "Začele so se svečanosti v Kranju." *Glas Gorenjske*, 14. september 1956, 1; ZAL KRA, 70, Okrajni odbor SZDL Kranj, šk. 34, a. e. 184/20, Programi za proslavo velike tekstilne stavke Slovenije po tovarnah.

43 Ben. "ISKRA" bo proslavila 20-letnico stavke." *Glas Gorenjske*, 7. september 1956, 2.

razgovoru so se delavci spominjali tistih dogodkov. Iz njihovih resnih obrazov je odseval ponos in zadovoljstvo."⁴⁴

Slika 1: Spominska plošča stavki v Iskri ob odkritju. Neznani fotograf.⁴⁵

Naslednjega dne, 11. septembra, so ploščo odkrili v Tiskanini, predvojni Jugobruni, ki je s stavko pričela takoj za Jugočeško. Proslava se je pričela s slavnostno sejo delavskega sveta, ki jo je odprla predsednica delavskega sveta Marija Strajnar. Nagradili so vse delavce, ki so

⁴⁴ "Začele so se svečanosti v Kranju", 1.

⁴⁵ Vehovec, Jakob et al., ur. *Iskra: industrija za telekomunikacije, elektroniko in elektromehaniko Kranj*: 35. Kranj: Iskra, 1981, 7.

sodelovali v stavki. Ob 13. uri je sledila svečanost ob odkritju plošče, ki so ji navkljub deževnemu vremenu prisostvovali že omenjeni Ivan Bertoncelj, sekretar občinskega odbora Socialistične zveze delovnega ljudstva (SZDL) Martin Košir⁴⁶ ter številni člani kolektiva Tiskanine (po napovedih naj bi prišlo 1200 ljudi). Prireditev se je pričela s pozdravnim nagovorom predsednika sindikalne podružnice in nadaljevala z govorom predsednika upravnega odbora Mirka Nadižovca, ki se je spomnil stavkajočih delavcev, zlasti Rezke Dragar. Zatem je Nadižovec odkril ploščo in jo predal v varstvo sindikalni podružnici Tiskanine. Sledila sta recitacija in nastop Pevskega zbora France Prešeren, ki je zapel partizansko in delavsko pesem. Tako na začetku kot koncu svečanosti je nastopila godba na pihala.⁴⁷

V sredo, 12. septembra, se je odkrivanje plošč nadaljevalo v Intexu. Ob 13. uri se je pričela slavnostna seja delavskega sveta in predstavnikov vseh organizacij tovarne, na kateri je predsednik delavskega sveta Rakovec kratko predstavil razvoj stavkovnega gibanja v Intexu leta 1936. Sprejeli so tudi sklep o nakupu avtobusa, s katerim se bodo lahko delavci vozili na izlete in dopust. Ob 14. uri so se na dvorišču pred upravnim poslopjem Intexa zbrali delavci dopoldanske in popoldanske izmene. Kranjska godba je uvodoma odigrala *Internacionalo*, nato pa je Pevski zbor France Prešeren zapel *Delavski pozdrav*. Sledil je govor o pomenu proslave, nato pa je predsednik oblastnega sveta Razovec odkril spominsko ploščo. Po recitaciji je zbor zapel pesmi *Ob razhodu* in *Hej tovariši*, godba pa je odigrala koračnico. Ob zaključku je zbor zapel *Pesem o svobodi*.⁴⁸

Kot četrti po vrsti so ploščo v četrtek, 13. septembra, odkrili v tovarni IBI, naslednici Božičeve in Prahove tovarne. Ob 13.30 se je pričela

46 Martin Košir, rojen leta 1926 v Goričah, je kot šestnajstletnik odšel v partizane in se med drugim udeležil pohoda XIV. divizije. Po vojni je deloval v politiki in v 60. letih 20. stoletja opravljal funkcijo kranjskega občinskega predsednika (župana). V 70. letih je prevzel vodenje Službe državne varnosti Jugoslavije. Po upokojitvi je napisal spomine. Umrl je leta 2016 na Golniku.

47 ZAL KRA, 70, Okrajni odbor SZDL Kranj, šk. 34, a. e. 184/20, Programi za proslavo velike tekstilne stavke Slovenije po tovarnah in "Spored zborovanj in slavnostnih sej po kolektivih in terenih občine Kranj."

48 Prav tam.

slavnostna seja delavskega sveta. Na svečanosti ob odkritju plošče, ki naj bi se je udeležilo 250 ljudi, so najprej peli *Internacionalo* ob spremljavi godbe, nato je imela Štefka Frančeškin slavnostni govor. Ploščo je odkril član upravnega odbora Ciril Štular, ki je prisotnim delavcem govoril o pomenu stavke. Sledil je kulturni del prireditve: mešani pevski zbor tovarne IBI je zapel *Puntarsko* Radoslava Hrovatina, moški pevski zbor IBI pa *Delavski pozdrav*. Sledili sta dve recitaciji v izvedbi člana Prešernovega gledališča, med katerima je moški zbor zapel *Le naprej odred kozjanski* Radovana Gobca. Na koncu je mešani zbor zapel še *Bazovico* Rada Simonitija ter (ob spremljavi godbe) *Pesem o svobodi*.⁴⁹

Slika 2: Spominska plošča stavki ob spominski plošči, posvečeni uvedbi samoupravljanja v tovarni IBI. Neznani fotograf.⁵⁰

Zaključek proslav v okviru tovarniških kolektivov je v petek, 14. septembra, zaznamovalo odkritje zadnje spominske plošče v tovarni Sava na Gaštej – v prostorih predvojne tovarne Tekstilindus. Ob 13.

49 Prav tam; "Slavnosti kolektivov zaključene." *Glas Gorenjske*, 21. september 1956, 1.

50 Bitenc, Anton et al., ur. *IBI: Industrija bombažnih izdelkov Kranj: 1929–1979*. Ljubljana: Center za sodobno oblačenje, 1979, brez pag.

uri se je pričela slavnostna seja, na katero so prišli člani delavskega sveta ter upravnega odbora, gostje iz drugih tekstilnih tovarn, sekretar okrajnega odbora SZDL Janko Prezelj in Martin Košir, tokrat kot sekretar občinskega odbora Zveze komunistov Slovenije. Svečanosti ob odkritju naj bi se po predvidevanjih udeležilo od 500 do 600 ljudi. Spominsko ploščo je ob 14. uri odkril predsednik delavskega sveta Franc Oman. Po referatu in odkritju plošče je pevski zbor Svoboda iz Stražišča zapel tri pesmi, recitatorji pa so imeli dve recitaciji. Nastopala je tudi godba. Na koncu prireditve je kolektiv pogostil vse sodelujoče v stavki in pri proslavi.⁵¹

Vrhunec slovesnosti je bilo zborovanje na Rupi 16. septembra. Zbralo se je več kot 40.000 obiskovalcev iz cele Slovenije. Prireditev je otvoril sekretar Okrajnega komiteja Zveze komunistov Slovenije (ZKS) Kranj, Mirko Zlatnar, ki je pozdravil pokrovitelja proslave, politika in soorganizatorja tekstilne stavke Franca Leskoška – Luko⁵² ter druge pomembne goste, mdr. Vido Tomšič, Pepco Kardelj, Borisa Zihlerla in Ivana Mačka – Matijo. Sledil je Leskoškov slavnostni govor, v katerem je orisal razmere delavcev pred stavko, njen potek, pomen, povojni razvoj in načrte za prihodnost. Prebral je tudi pozdravno pismo, ki ga je na proslavo poslal Tito. Ivan Bertonec je nato prebral pozdravni telegram udeležencev proslave Titu, Jovo Galič pa predlog o razglasitvi 20. avgusta za praznik tekstilnih delavcev Slovenije. Na koncu zborovanja je Pepca Jež prebrala predlog za postavitve spomenika stavki v Kranju⁵³ in med drugim povedala:

To so za nas nepozabni dogodki in predlagamo, da se v spomin nanje postavi dostojen spomenik v Kranju, kjer se je stavka pričela in kjer je bila tudi

51 "Slavnosti kolektivov zaključene", 1.

52 Franc Leskošek – Luka se je rodil 1897 v Celju. Boril se je na soški fronti, po vojni pa je delal v Celju in se dejavno vključil v sindikalno in komunistično gibanje, vodil je tudi organizacijo vrste stavk, med njimi tudi tekstilne. Na ustanovnem kongresu KPS je bil izvoljen v njen centralni komite. Na začetku druge svetovne vojne je bil nekaj časa poveljnik Glavnega štaba NOV in partizanskih odredov Slovenije, leta 1943 pa je sodeloval na zboru odposlancev v Kočevju. Po vojni je postal republiški minister za industrijo in gospodarstvo ter pomembno pripomogel k nastanku Litostroja v Ljubljani. Visoke politične funkcije je zasedal do smrti leta 1983.

53 "Tekstilna stavka – šola delavskega razreda." *Glas Gorenjske*, 17. september 1956, 1; *Velika tekstilna stavka Slovenije 1936*, III–XV.

nasilno zadušena. Spomenik naj bo odkrit ob obletnici velike tekstilne stavke v prihodnjem letu. Obvezo za zgraditev spomenika naj prevzame Občinski ljudski odbor v Kranju in družbene organizacije okraja Kranj. Materialno pa bomo to akcijo podprli vsi delovni ljudje Slovenije.⁵⁴

Od 14. ure naprej je sledil zabavni del prireditve, v katerem so nastopali pevski zbori, orkestri, zabavni ansambli, baletniki, športniki in drugi.⁵⁵

Organizatorji svečanosti so želeli s ploščami, ki so jih v okviru proslav 20. obletnice tekstilne stavke postavili v Kranju in drugod (Lesce, Javornik, Jelovica ...), ohraniti spomin na stavko za poznejše rodove,⁵⁶ vendar so se le redke izmed njih ohranile do danes. Danes je odkrivanje podatkov in usod teh spominskih plošč precej zapleteno. Natančneje so bile popisane le v zborniku *Pomniki narodnoosvobodilnega boja v občini Kranj*, vendar so tudi tu podatki pomanjkljivi (omenjene so le plošče v Tiskanini, Intexu in Savi, ne pa tudi tisti v Iskri in IBI-ju) oziroma napačni (odkritje vseh plošč je npr. datirano z napačnim datumom, in sicer 20. avgustom 1956).⁵⁷

Skupne značilnosti vseh petih plošč so bile velikost (višina 73 cm, širina 53 cm), material (sivi marmor), tip črk in tudi kiparski detajl. Na vrhnjem robu plošč se je namreč nahajala bronasta pest, ki jo je izdelal kranjski slikar Marjan Belec.⁵⁸ V pest stisnjena bronasta desnica, natančno in realistično izdelano delo, je bila simbol upora ob stavki, ki je bil večkrat

54 *Velika tekstilna stavka Slovenije 1936*, XIV.

55 "Proslave začno že to soboto", 1.

56 Prav tam.

57 *Pomniki narodnoosvobodilnega boja v občini Kranj*. Kranj: Zveza združenj borcev NOV SR Slovenije, Občinski odbor Kranj, 1975, 15 in 34.

58 Zorec, Črtomir. "Pogovori o Stražišču, pa še o Šmartnem, Gašteju, Laborah, Joštu, Šmarjetni gori in Gorenji Savi (46. zapis)." Glas, 16. junij 1973, 9. Pred drugo svetovno vojno ga je v kleparski delavnici odkril slikar Stane Kumar in ga seznanil z umetniško skupino Gruda, ki je nastala leta 1938. Med vojno je Belec kot partizan delal v tehniki Kokrškega odreda, po njej pa je med drugim ustvaril nekaj Prešernovih portretov (v prvem nadstropju kranjske občinske stavbe še danes visi njegova slika Prešernove rojstne hiše iz leta 1949). Leta 1954 je dokončal ljubljansko šolo za oblikovanje in začel poučevati na kranjski gimnaziji, po dvanajsturnem delu pa je skoraj vsak dan še dve ali tri ure risal ali kiparil v mračni kuhinji. Volčjak, Marija. "Marjan Belec: vztrajati na svoji poti." *Snovanja*, 13. februar 1979, 2–3.

uporabljen za proslavo ob 20. obletnici stavke. Najdemo jo na plakatih, na naslovnici spominskega zbornika o stavki ter na spominskih značkah.

Oglejmo si še napise na ploščah in njihovo današnje stanje. Na prvi plošči v Iskri, ki danes obratuje na naslovu Savska loka 4, je bil vklesan napis:

SIRENA
NAŠE TOVARNE
JE 20. 8. 1936
DALA ZNAK
ZA ZAČETEK
VELIKE
TEKSTILNE STAVKE
SLOVENIJE
OB DVAJSETLETNICI.

Četudi je dostop na področje Iskre otežen, je skoraj gotovo, da plošče ni več v prostorih podjetja. Njena usoda je neznana.

Plošča v Tiskanini, poznejšem Tekstilindusu, ki je deloval v poslopih na Gornjesavski cesti 12, je bila pritrjena na dvoriščnem pročelju tovarne, in sicer ob vhodu v plemenitilnico I. Napis je bil naslednji:

POD VODSTVOM
KOMUNISTIČNE
PARTIJE
SO DELAVCI
V TEJ TOVARNI
STOPILI 20. 8. 1936
V VELIKO
TEKSTILNO STAVKO
SLOVENIJE
OB DVAJSETLETNICI.

Tudi te plošče danes ni več v nekdanjih tovarniških prostorih. Po navedbi ustnega vira, zaposlenega v stavbi nekdanjega obrata, je izginila okoli leta 1993, ko je tovarna v stečaju dobila italijanskega lastnika. Tudi njena usoda ostaja neznanka.

Plošča, postavljena v Intexu na Savski cesti 34, se je nahajala na hodniku upravnega poslopja tovarne. Napis na njej ni povsem razjasnjen, ker je znana samo ena nekakovostna fotografija plošče. Na podlagi podrobnega razbiranja fotografije se je napis domnevno glasil:

PRED 20 LETI
20. 8. 1936
SO NAŠI DELAVCI
STOPILI
V VELIKO
TEKSTILNO STAVKO
SLOVENIJE.

Tudi usoda te plošče je neznana.

Plošča iz tovarne IBI na naslovu Jelenčeva ulica 1 je prav tako izginila, vendar se je ohranila njena fotografija. Na plošči je bilo vklesano:

21. 8. 1936
SO DELAVCI
NAŠE TOVARNE
STOPILI
V VELIKO
TEKSTILNO STAVKO
SLOVENIJE
OB DVAJSETLETNICI.

Plošča v podjetju Sava na Škofjeloški cesti 6 je bila prvotno vzdana na dvoriščnem pročelju tovarne,⁵⁹ napis na njej pa je bil enak tistemu na plošči v Tiskanini. To je edina od petih plošč, ki si jo lahko ogledamo še danes, četudi se nahaja na omejenem prostoru podjetja. V začetku 70. let 20. stoletja so jo odstranili s prvotnega mesta in jo vključili v skupen spomenik s štirimi drugimi spominskimi ploščami, postavljenimi po raznih obratih, ki jih je skozi čas prevzela Sava. Prvotna plošča, z izjemo bronaste pesti, tudi v tem primeru ni več ohranjena, saj je bila neznano kdaj zamenjana z nestrokovno izdelano kopijo. Ta se v več lastnostih razlikuje od izvirnika: nova plošča je polirana, napis ni več sredinsko poravnan in tip črk je drugačen. Poleg tega sta na plošči dve hudi napaki, zaradi katerih je napis postal nerazumljiv in povsem nesmiseln: namesto *SO DELAVCI* piše *SODELAVCI* in namesto *TEKSTILNO STAVKO* piše kar *TEKSTILNO STAVBO*.

Slika 4: Spominska plošča stavki v Savi danes. Foto: Ivan Smiljanič.

Slika 3: Spominska plošča stavki v Savi nekoč. Foto: Aleksej Ignaščenko.⁶⁰

⁵⁹ Pomniki narodnoosvobodilnega boja, 36.

⁶⁰ Prav tam.

SPOMENIK TEKSTILNI STAVKI LETA 1958

Kot je bilo omenjeno, je pobudo za postavitve spomenika, posvečenega tekstilni stavki, prebrala Pepca Jež na zborovanju leta 1956. Po mnenju takratnih poročevalcev se je ta pobuda uresničila s postavitvijo spomenika revolucije leta 1961, ki bo obravnavan v nadaljevanju, vendar so prezrli, da so v Kranju že dve leti po prebrani pobudi postavili samostojno obeležje stavki.

Spomenik je bil odkrit v soboto, 2. avgusta 1958, sočasno z otvoritvijo nove stavbe Tehniške tekstilne šole, današnje Srednje ekonomske, storitvene in gradbene šole ŠC Kranj ob Cesti Staneta Žagarja na Primskovem. Šola je do takrat delovala v utesnjenih prostorih na Tomšičevi ulici v starem delu mesta, zato je bilo novo šolsko poslopje pomembna pridobitev. Na svečano otvoritev je svoje bralce povabil *Glas Gorenjske*:

K tej slovesnosti, ki bo kulturna in politična manifestacija v okviru Kranjskega občinskega praznika, so povabljeni vsi kolektivi tekstilnih tovarn v naši republiki, predvsem pa udeleženci tekstilne stavke, ki je bila gotovo eden izmed mogočnih glasnikov bližajočega se osvobodilnega boja. Posebej vabimo k otvoritvi še vse bivše in sedanje dijake kranjske tekstilne šole, ki jim bo novo poslopje gotovo v ponos.⁶¹

Spomenik in šola sta bila odprta ob proslavljanju 22. obletnice stavke v prisotnosti kolektivov tekstilnih tovarn, predstavnikov tekstilnih delavcev iz slovenskih krajev ter množice Kranjčanov. Kot slavnostni govorec ob odprtju šole je nastopal politik Vinko Hafner, ki je

v svojem govoru naglasil, da je bila enomesečna stavka tekstilnih delavcev 1936. leta, ki se je začela v Kranju in se razširila po vsej Sloveniji, zelo pomembna za splošni skupni odpor proti izkoriščevanju, ki se je zmagoslavno končalo šele z dokončno zmago delavskega razreda v NOV. Tradicije nekdanjega revolucionarnega razpoloženja v korist skupnosti naj bi se tudi danes prenašale na mlado generacijo, na mlade delavce, naslednikom zatiranih in revolucionarnih prednikov.⁶²

61 "Otvoritev novega šolskega poslopja." *Glas Gorenjske*, 28. julij 1956, 5.

62 K. M. "Živ spomenik na Primskovem." *Glas Gorenjske*, 4. avgust 1958, 1.

Po navedbi Črtomirja Zorca je spomenik postavil šolski kolektiv po načrtu arhitekta Emila Navinška, ki je zasnoval tudi šolsko stavbo. Napise na spomeniku je sestavil sam Zorec, avtorica bronaste lakti s pestjo, ki se nahaja na čelni strani spomenika, pa je kiparka Marija Čadež.⁶³

Slika 5: Spomenik tekstilni stavki
pred šolo. Foto: Ivan Smiljanić.

Monolitni spomenik v obliki pokončnega kvadra, sestavljen iz dveh blokov pohorskega granita in podstavka, je visok 2,8 m.⁶⁴ Stoji na stopnišču v glavni osi šolskega poslopja, vklesani napisi pa se nahajajo na treh ploskvah. Na čelni, ožji strani je pritrjena že omenjena bronasta pest, pri dnu spomenika pa se nahajata pozlačeni letnici: 1936–1958.

Na levi strani je prav tako pozlačeno znano geslo:

DELU ČAST
IN OBLAST.

⁶³ Pomniki narodnoosvobodilnega boja, 31. Podatki o življenju in opusu kiparke ostajajo neznani.

⁶⁴ Prav tam, 30.

Na desni strani se nahaja še posvetilo, obarvano z rdečo barvo:

SPOMINU NA STAVKO
TEKSTILCEV, KI SO SE UPRLI
NASILJU TER POSTALI GLASNIKI
BLIŽAJOČEGA SE OSVOBODILNEGA
BOJA IN VZOR MLADIM
DELAJSKIM RODOVOM.

POBUDA ZA SPOMINSKO PLOŠČO REZKI DRAGAR LETA 1960

Na spomenikih NOB, ki stojijo v Kranju, se nahaja množica imen udeležencev stavke, ki so padli med drugo svetovno vojno. Kljub temu je za svojo vlogo v stavki obeležje dobil le Ivan Tominec, ki bo predstavljen v nadaljevanju. Omeniti velja še eno nerealizirano pobudo, namenjeno postavitvi obeležja Tereziji (Rezki) Dragar, roj. Južina. Dragar je bila nezakonska hči, ki je morala za preživetje od mladih let delati v raznih tekstilnih tovarnah. V času tekstilne stavke je delala v kranjski Jugobruni in postala ena izmed vodilnih akterk stavke. Zaslovela je, ko so stavekajoči delavci sklenili dogovor z lastniki Jugobrunne, da bi lahko iz tovarne odpeljali vagone s premogom in drvi. Dragar, prepričana, da stavekajoči z lastniki tovarne ne smejo sklepati nikakršnih kompromisov, se je ulegla na tirnice nekaj metrov pred lokomotivo, ki naj bi odpeljala vagone. Sledile so še ji druge delavke in vagoni so ostali v tovarni. Med drugo svetovno vojno je Dragar odšla v partizane, a je bila septembra 1941 ujeta in zaprta v begunjskih zaporih, oktobra pa ustreljena skupaj z dvanajstimi drugimi talci na Lancovem, kar je bil nemški povračilni ukrep za požig tamkajšnjega mlina. Leta 1951 je bila razglašena za narodno herojino.⁶⁵

V kranjski tovarni Tiskanina je 8. marca 1960 potekala izredna seja delavskega sveta, ki je bila posvečena dnevu žena, zato so obravnavali različne teme v zvezi s tovarniškimi delavkami.

⁶⁵ "Rezka Dragar." *Glas*, 16. oktober 1961, 2; Zorec, Črtomir. "Popotni pogovori o Moravski dolini, Limbarski gori in o Črnem grabnu (55. zapis)." *Glas*, 5. december 1978, 7.

Strinjali so se s sklepom upravnega odbora, ki je na eni zadnjih sej postavil med drugimi nalogami tudi to, da se Rezki Dragarjevi, dolgoletni delavki v tkalnici, članici stavkovnega odbora leta 1936, žrtvi nemških osvajalcev, v letošnjem jubilejnem letu odkrije spominska plošča.⁶⁶

Po znanih podatkih Rezki Dragar v Tiskanini niso postavili spominske plošče, je pa bilo njeno ime leta 1963 vklesano na spomeniku pred Tekstilindusom, naslednikom Tiskanine. Spominjali so se je tudi na druge načine. Leta 1965 je v Stražišču začel delovati vrtec, imenovan po njej, istega leta pa je bilo predlagano, da njeno ime dobi tudi samski dom za delavce Tekstilindusa.⁶⁷ Nekaj časa je bila aktualna ideja, da bi njeno ime nosila kranjska tekstilna šola.⁶⁸ Danes njena doprsna kipa stojita v Dragomlju in v Parku narodnih herojev v ljubljanskih Črnučah.

KIPARSKA KOMPOZICIJA KOT DEL SPOMENIKA REVOLUCIJE LETA 1961

Leta 1959 so iz Kranja pri kiparju Lojzetu Dolinarju naročili izdelavo osrednjega spomenika NOB v mestu in občini. Dolinar, avtor vrste javnih spomenikov iz časa Kraljevine Jugoslavije in tudi njene socialistične naslednice, ki je takrat živel v Beogradu, si je zamislil štiri kiparske kompozicije, ki bi skupaj sestavljale Spomenik revolucije. Bodoči izgled spomenika, četudi je bil naknadno deloma spremenjen, so javnosti prvič predstavili oktobra 1960. Že takrat je Dolinar predvidel skulpturo, ki bi *"prikazovala stavko in trpljenje naroda"*.⁶⁹ Malo pred slavnostnim odkritjem spomenika je povedal več o navdihu za nastanek kipa: *"Vse to je raslo v meni že nekaj let. Ideja za "štrajk" sega časovno vse tja v trideseta leta, ko sem živel v Beogradu in ko je bilo blizu moje hiše zbirališče beograjskih delavcev."*⁷⁰

66 M. F. "Skrb za delavce – priznanje najzaslužnejšim." *Glas Gorenjske*, 12. marec 1960, 2.

67 P. Colnar. "Po stopinjah herojev." *Glas*, 14. april 1965, 2.

68 Zorec, Črtomir. "Pomenki o nekaterih krajih radovljiške občine (127. zapis)." *Glas*, 27. julij 1979, 7.

69 "Spomenik revolucije v Kranju." *Glas Gorenjske*, 22. oktober 1960, 1.

70 J. K. "Onstran meja ..." *Glas*, 20. julij 1961, 9.

Kasneje je svojo skulpturo Dolinar raztolmačil z naslednjim opisom:

V predvojni dobi se je nezadovoljstvo delov. ljudstva proti izkoriščevalcem od časa do časa vidno manifestiralo v obliki množičnih demonstracij in stavk. Zelo pomemben dogodek iz te dobe je štrajk tekstilnih delavcev v Kranju pred 25 leti. Zato sem revolucionarno gibanje v predvojni dobi upodobil v kompoziciji "Štrajk". Ta grupa stoji na spodnjem delu Trga svobode ob Koroški cesti. Povezana je z robnikom in postavljena na kamniti podstavek, visok 120 cm. Tri monumentalne bronaste skulpture, visoke približno 3 m, v borbeni pozi, simbolizirajo trenutek spopada delavcev z žandarji. V sredi je delavec, ki se je gibčno pripognil in pobral kamen kot svoje edino orožje, a njegova soborka, delavka ob desni strani, s karakterističnim gibom, kliče tovariše v borbo, medtem ko je mladenič ob levi že pripravljen za spopad.⁷¹

Slika 6: Skulptura delavska stavke je del Spomenika revolucije. Foto: Ivan Smiljanič.

Ko so Spomenik revolucije 30. julija 1961 slavnostno odkrili na takratnem Trgu revolucije, današnjem Slovenskem trgu, je kot osrednji govorec nastopil državni podsekretar za industrijo

⁷¹ "Opis spomenika revolucije v Kranju." *Glas*, 29. julij 1961, 5.

Zveznega izvršnega sveta SFRJ, Vinko Hafner. V obširnem govoru je omenil tudi stavko:

V razdobjih, kot jih predočuje ta spomenik, se je odvijala borba delavskega razreda v vsej naši domovini in še posebej v našem industrijskem kraju. Tuji in domači kapitalisti, ki so pred skoro štiridesetimi leti gradili prve kranjske tovarne, tega gotovo niso delali iz golega človekoljubja ali zaverovanosti v lepote Kranja. Gradili so jih zato, da bi z najnesramnejšim izkoriščanjem cenene delovne sile čimhitreje obogateli. Tu nas je danes mnogo, ki se z nepotešenim srdom in grenkobo spominjamo težkih pogojev, pod kakršnim je tedaj delal in živel industrijski delavec, z izjemo majhnega števila strokovnjakov in kapitalističnih plačancev. Sramotno izkoriščanje in bedni socialni položaj sta ob rastoči razredni zavesti delavcev privedla do tega, da je poleti 1936 izbruhnila velika stavka kranjskega tekstilnega delavstva, ki se mu je pridružilo skoro vse tekstilno delavstvo Slovenije. Vodili so jo komunisti v sodelovanju z drugimi naprednimi predstavniki strokovnih organizacij. Stavka je po svoji politični ostrini in borbeni enotnosti delavcev pomenila odkrit razredni spopad delavcev s kapitalisti. Sicer se je končal s surovo intervencijo žandarmerije, vendar je prinesel znatno izboljšanje gmotnega položaja delavcev in okrepil njihovo nazredno zavest. Stavka je pokazala veliko solidarnost večine delovnih kmetov in mestnih srednjih slojev z borbo delavcev, solidarnost, ki je imela velik pomen tudi v kasnejši borbi delavskega razreda proti rastoči fašistični nevarnosti in končno v narodnoosvobodilni vojni.⁷²

SPOMINSKA PLOŠČA IVANU TOMINCU LETA 1977

Ivan Tominec je bil, kot že omenjeno, eden izmed osrednjih akterjev stavke v Kranju. Zaradi zaslug pri stavki in tudi zaradi smrti v partizanih šest let po njej so mu na hiši v Stražišču, v kateri je stanoval, odkrili spominsko ploščo. Odkritje plošče, ki je potekalo 22. aprila 1977 ob 17. uri, sta organizirala Okrožni komite ZKS Kranj in odbor Združenja borcev narodnoosvobodilne vojne Stražišče ter nanj povabila vse občane.⁷³ O poteku svečanosti, ki je bila del proslav ob 40. obletnici čebinskega kongresa, je *Glas* poročal:

⁷² "Oddolžitev spominu revolucije." *Glas*, 31. julij 1961, 1.

⁷³ I. S. "Svečano odkritje spominske plošče." *Glas*, 19. april 1977, 2.

V petek, 22. aprila, je bila pred Tominčevo hišo v Stražišču velika proslava, ki so se je udeležili mnogi predvojni komunisti in revolucionarji, med njimi tudi Miha Marinko, član sveta federacije in udeleženec ustanovnega kongresa KPS na Čebinah, tako kot Ivan Tominec, ter številni Kranjčani, Strašani, predstavniki občinskih in krajevnih družbenopolitičnih organizacij, praporščaki, pevci, godba in šolska mladina. Slavnostni govor je imel predvojni komunist Tine Zaletel, ki je orisal svetel lik tega revolucionarja; proslavo pa so s kulturnim sporedom dopolnili domači pevci, recitatorji in kranjska godba na pihala. Po končani proslavi je bilo slavnostno zasedanje sveta krajevne skupnosti v šoli Lucijan Seljak, kjer so pripravili slikovno razstavo o življenju in delu Ivana Tomince.⁷⁴

Spominska plošča iz sivega marmorja z oranžnimi lisami je vzdana na severno, obcestno fasado hiše na Tominčevi ulici 19. Vkllesani napis je pozlačen:

V TEJ HIŠI JE ŽIVEL
IVAN TOMINEC
ROJEN 4. 11. 1911 PREDVOJNI REVOLUCIONAR
IN ORGANIZATOR KOMUNISTIČNE PARTIJE:
SEKRETAR OKROŽNEGA KOMITEJA KP KRANJ
ORGANIZATOR TEKSTILNE STAVKE
DELEGAT USTANOVNEGA KPS NA ČEBINAH
PADEL KOT BOREC NOV 8. 9. 1942

ZB NOV STRAŽIŠČE
KOMITE OK ZKS KRANJ
22. 4. 1977 OB 40-LETNICI USTANOVNEGA KONGRESA KPS.

Pod ploščo je dodana kovinska konzola za vence, levo pa je na fasado pritrjeno kovinsko držalo za vazo.

SPOMINSKA PLOŠČA IVANU TOMINCU LETA 1982

Tomincu so le pet let po odkritju opisane plošče postavili še eno ploščo, tokrat v podjetju Iskra. Svečano odkritje, ki so ga organizirale

⁷⁴ I. S. "Odkritje spominske plošče Ivanu Tomincu v Stražišču." *Glas*, 26. april 1977, 2.

sindikalne konference delovnih organizacij Iskre, je potekalo 30. aprila 1982. "Številni iskraši in gostje so se zbrali na proslavi, na kateri je govoril predsednik borcev Iskre Franc Križnar, ploščo pa je odkril predsednik kranjske občinske konference ZK Jakob Vehovec. V kulturnem programu sta nastopila pevski zbor Iskre in recitator Janko Hvasti."⁷⁵ Plošča je bila vzdana pri glavnem vhodu v tovarno na naslovu Savska loka 4. Danes je ni več na področju Iskre, njena usoda pa je neznana. Prav tako ni dognan napis na njej; ob navedenem članku je bila sicer objavljena fotografija odkritja, vendar se napisa z nje ne da razbrati.

ZAKLJUČEK

Iz povedanega je razvidno, da je na tekstilno stavko in njene osrednje akterje včasih v Kranju spominjalo več spominskih obeležij, vendar so do danes v precejšnji meri izgubljena, skrita za ograjami tovarniških obratov ali zanemarjena. Spomin na stavko je začel od 80. let 20. stoletja bledeti, mnogo udeležencev je bilo do takrat pokojnih in jubilejna 50. obletnica tega dogodka v letu 1986 je pustila komajda kakšno sled v tisku. Po osamosvojitvi je stavka povsem izgubila svojo vlogo v narativu krajevine zgodovine in je le še izjemoma predmet strokovnih raziskav, javnih proslav ob njenih obletnicah pa seveda že desetletja ni več. Zaznamo lahko tudi obratno tendenco, po kateri se industrializacija Kranja med obema vojnoma obravnava kot obdobje napredka mesta, ki so ga omogočili podjetni, pogumni in napredni industrialci. Stavka to podobo seveda kazi in demitizira. V 112-stranskem katalogu razstave *Gospodje in tovariši: kapitalistični in socialistični razcvet Kranja 1920–1980*, ki jo je leta 2015 pripravil Gorenjski muzej, je stavki denimo namenjen en odstavek besedila in ena fotografija.⁷⁶ Ideološka eksploatacija stavke v socialistični Jugoslaviji seveda ni mogla objektivno oceniti njenega zgodovinskega pomena in vloge, toda enako velja za njeno zapostavljanje v času po osamosvojitvi. Zapostavljenost tega poglavja zgodovine Kranja se materialno najbolj odraža prav na opisanem stanju spomenikov, posvečenih stavki.

75 J. Košnjek. "Spominska plošča voditelju in revolucionarju." *Glas*, 7. maj 1982, 2.

76 Rogelj, Monika. "Stoletje industrializacije Kranja." V: *Gospodje in tovariši: kapitalistični in socialistični razcvet Kranja 1920–1980*, ur. Monika Rogelj, 21–29. Kranj: Gorenjski muzej, 2015, 26.

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri

ZAL KRA (Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota Kranj), 70, Okrajni odbor SZDL Kranj, šk. 34, a. e. 184/3, Program dela zgodovinskega pododbora.

ZAL KRA, 70, Okrajni odbor SZDL Kranj, šk. 34, a. e. 184/19, Program Pripravljalnega odbora za proslavo 20. obletnice velike stavke tekstilnih delavcev Slovenije v Kranju.

ZAL KRA, 70, Okrajni odbor SZDL Kranj, šk. 34, a. e. 184/20, Kulturni program 20 letnice stavke za občino Kranj.

ZAL KRA, 70, Okrajni odbor SZDL Kranj, šk. 34, a. e. 184/20, Programi za proslavo velike tekstilne stavke Slovenije po tovarnah.

ZAL KRA, 70, Okrajni odbor SZDL Kranj, šk. 34, a. e. 184/20, Program praznovanja 20. obletnice tekstilne stavke za občino Kranj.

ZAL KRA, 70, Okrajni odbor SZDL Kranj, šk. 34, a. e. 184/20, Spored zborovanj in slavnostnih sej po kolektivih in terenih občine Kranj.

ZAL KRA, 70, Okrajni odbor SZDL Kranj, šk. 34, a. e. 184/3, Zapisnik sestanka pododbora za zbiranje zgodovinskega materiala pri odboru za proslavo 20 letnice stavke 3. maja 1956.

Časopisni viri

"Ob 20. obletnici tekstilne stavke Slovenije." *Iskra*, avgust–september 1956, 3.

"Oddolžitev spominu revolucije." *Glas*, 31. julij 1961, 1.

"Opis spomenika revolucije v Kranju." *Glas*, 29. julij 1961, 5.

"Otvoritev novega šolskega poslopja." *Glas Gorenjske*, 28. julij 1956, 5.

"Priprave na 20. obletnico stavke." *Glas Gorenjske*, 3. februar 1956, 1.

"Proslave začno že to soboto." *Glas Gorenjske*, 7. september 1956, 1.

"Rezka Dragar." *Glas*, 16. oktober 1961, 2.

"Slavnosti kolektivov zaključene." *Glas Gorenjske*, 21. september 1956, 1.

"Spomenik revolucije v Kranju." *Glas Gorenjske*, 22. oktober 1960, 1.

"Tekstilna stavka – šola delavskega razreda." *Glas Gorenjske*, 17. september 1956, 1.

"Začele so se svečanosti v Kranju." *Glas Gorenjske*, 14. september 1956, 1.

"Živahne priprave v Kranju." *Glas Gorenjske*, 24. avgust 1956, 2.

-ik. "Praznik delavske pomladi." *Glas Gorenjske*, 27. april 1956, 4.

- Ben. "'ISKRA" bo proslavila 20-letnico stavke." *Glas Gorenjske*, 7. september 1956, 2.
- I. S. "Odkritje spominske plošče Ivanu Tomincu v Stražišču." *Glas*, 26. april 1977, 2.
- J. K. "Onstran meja ..." *Glas*, 20. julij 1961, 9.
- J. Košnjek. "Spominska plošča voditelju in revolucionarju." *Glas*, 7. maj 1982, 2.
- K. M. "Živ spomenik na Primskovem." *Glas Gorenjske*, 4. avgust 1958, 1.
- Lj. "Odpri so razstave." *Glas Gorenjske*, 10. september 1956, 1.
- M. F. "Skrb za delavce – priznanje najzaslužnejšim." *Glas Gorenjske*, 12. marec 1960, 2.
- P. Colnar. "Po stopinjah herojev." *Glas*, 14. april 1965, 2.
- S. "Svečano odkritje spominske plošče." *Glas*, 19. april 1977, 2.
- Volčjak, Marija. "Marjan Belec: vztrajati na svoji poti." *Snovanja*, 13. februar 1979, 2–3.
- Zorec, Črtomir. "Pogovori o Stražišču, pa še o Šmartnem, Gašteju, Laborah, Joštu, Šmarjetni gori in Gorenji Savi (46. zapis)." *Glas*, 16. junij 1973, 9.
- Zorec, Črtomir. "Pomenki o nekaterih krajih radovljiške občine (127. zapis)." *Glas*, 27. julij 1979, 7.
- Zorec, Črtomir. "Popotni pogovori o Moravski dolini, Limbarski gori in o Črnem grabnu (55. zapis)." *Glas*, 5. december 1978, 7.
- ik. "Priprave v polnem teku." *Glas Gorenjske*, 13. avgust 1956, 2.
- k. "Uspešne priprave po vsej Sloveniji." *Glas Gorenjske*, 31. avgust 1956, 2.
- k. "Vse bo pripravljeno." *Glas Gorenjske*, 17. avgust 1956, 2.

Literatura

- Benedik, Franc. "Stavka slovenskih tekstilcev 1936. leta." *Snovanja*, 16. april 1976, 15–17.
- Benedik, Franc. "Stavka slovenskih tekstilcev 1936. leta." V: *Kranj v svobodi in obnovi: 1945–1950*, ur. Anton Miklavčič et al., 13–22. Kranj: Občinski sindikalni svet ZSS – komisija za tradicije delavskega in sindikalnega gibanja, 1986.
- Bitenc, Anton et al., ur. *IBI: Industrija bombažnih izdelkov Kranj: 1929–1979*. Ljubljana: Center za sodobno oblačenje, 1979.
- Bogataj, Leopoldina et al. "1936–1976: 40 let: priloga ob 40. obletnici stavke tekstilnih in gradbenih delavcev." *Glas*, 17. september 1976, 1–16.
- Kresal, France. "Tekstilno delavstvo v Kranju med obema vojnama." V: *Kranjski zbornik 1970*, ur. Franc Puhar et al., 362–371. Kranj: Skupščina občine Kranj, 1970.

Križnar, Ivka. "Stavkovno gibanje v Kranju in okolici." V: *900 let Kranja: spominski zbornik*, ur. Jože Žontar, 340–351. Kranj: Občinski ljudski odbor, 1960.

Pomniki narodnoosvobodilnega boja v občini Kranj. Kranj: Zveza združenj borcev NOV SR Slovenije, Občinski odbor Kranj, 1975.

Rogelj, Monika. "Stoletje industrializacije Kranja." V: *Gospodje in tovariši: kapitalistični in socialistični razcvet Kranja 1920–1980*, ur. Monika Rogelj, 21–29. Kranj: Gorenjski muzej, 2015.

Vehovec, Jakob et al., ur. *Iskra: industrija za telekomunikacije, elektroniko in elektromehaniko Kranj: 35*. Kranj: Iskra, [1981].

Velika tekstilna stavka Slovenije 1936: dokumenti in pričevanja. Kranj: Pripravljalni odbor pri Okrajnem odboru SZDL ob proslavi 20. obletnice stavke, 1956.

Žibert, Marjana. "Tekstilna stavka leta 1936 na desnem bregu Save." V: *Stražiše pa Strašan: zbornik ob 1000. obletnici prve pisne omembe naselja Stražišče pri Kranju*, ur. Tatjana Dolžan Eržen in Matevž Oman, 69–88. Kranj: Gorenjski muzej, 2002.

POVZETEK

Članek predstavlja memorialno dediščino, ki na področju Kranja spominja na veliko tekstilno stavko leta 1936. Slednja predstavlja pomemben dogodek iz medvojne zgodovine delavskega gibanja na Slovenskem. Povojna socialistična oblast je stavko predstavljala kot prehodnico partizanskega gibanja in pripravljalnico za vojne preizkušnje. Obletnice stavke so praznovali z raznimi proslavami, še posebej svečano pa so proslavili dvajseto obletnico stavke leta 1956. Takrat so v kranjskih tovarnah, ki so sodelovale v stavki, v petih zaporednih dneh odkrili pet spominskih plošč. Ker je večina tovarn propadla, je tudi večina plošč izgubljena, eno pa so zamenjali z nestrokovno izdelano kopijo. Prvi samostojni spomenik stavki je bil odkrit leta 1958 pred tekstilno šolo, ki so jo odprli sočasno z odkritjem spomenika. Stavko so počastili tudi z bronastim kipom, ki je del Spomenika revolucije (postavljen leta 1961) na današnjem Slovenskem trgu. Medtem ko znana akterka stavke Rezka Dragar kljub nameram ni prejela spominske plošče, je vodja medstavkovnega odbora Ivan Tominec dobil kar dve plošči, od katerih je ena izgubljena. Danes je stavka v javnosti bolj ali manj pozabljeno oz. neznano poglavje zgodovine Kranja.

MEJE NA STARIH KARTOGRAFSKIH PRIKAZIH OZEMLJA SLOVENIJE

THE HOLIDAY OF THE LABOUR SPRING: MEMORIALS TO THE
GREAT TEXTILE STRIKE IN KRANJ

UDK: 912(497.4)(091)

Matija Zorn, Primož Gašperič

IZVLEČEK

Na skoraj šestdesetih zemljevidih srednjega merila, ki prikazujejo slovensko ozemlje od sredine 16. do konca 19. stoletja, smo po enotni metodologiji preučili kartografske elemente. Eden od pomembnejših kartografskih elementov na teh zemljevidih so meje. Zanimalo nas je, ali so meje v različnih obdobjih na zemljevidih prikazane ter kakšni so bili načini njihovega kartografskega prikaza. Za prikaz meja so v preučevanem obdobju večinoma uporabljali črte in ploskve. Ploskovni prikazi so običajno barvni ali vzorčasti. Pri črtnih prikazih pa gre običajno za različne oblike, debeline in barve črt. Meje se ne pojavljajo zgolj na desetini preučenih zemljevidov. Na kar dveh tretjinah zemljevidov so meje poudarjene z barvno obrobo.

Ključne besede: geografija, zgodovinska kartografija, zemljevidi, meje, Slovenija

ABSTRACT

Using a uniform methodology, we explored cartographic elements on almost sixty medium-scale maps showing Slovenian territory from the sixteenth to nineteenth centuries. One of the elements examined was also borders. We were interested in how borders in different periods were displayed on maps and how they are cartographically presented. Lines and polygons were mostly used to display the borders. Polygons

are usually coloured or patterned. Lines are more effective. Typically, there are of different shape, thickness, and colour. Only ten percent of the maps examined lack borders. Two-thirds of the maps highlight the borders with a colour.

Key words: geography, historical cartography, maps, borders, Slovenia

UVOD¹

Med stare kartografske prikaze običajno štejemo kartografsko gradivo (zemljevide), ki je nastalo pred 20. stoletjem. V 20. stoletju se namreč močno poveča kakovost kartografskih prikazov, predvsem pa dostopnost zemljevidov in posledično množičnost uporabe. S preučevanjem starega kartografskega gradiva se ukvarja posebna znanstvena disciplina, ki združuje zgodovinopisje, geografijo in kartografijo. Imenujemo jo zgodovinska kartografija.²

Tako starim kot sodobnim zemljevidom je skupno, da so na njih prikazani kartografski elementi,³ med katerimi so tudi meje. Meja je *"črta, ki razmejuje naravno in družbenogeografsko različna območja, države, upravne in upravopolitične enote, pokrajine, zemljiško posest"*.⁴ Glavni kategoriji morfološke klasifikacije političnih meja sta:

- Antropogeografska ali geometrijska meja, ki ponavadi poteka v ravnih linijah (na primer po vzporednikih ali poldnevnikih).
- Naravnogeografska meja, ki sledi pomembnejšim naravnogeografskim prvinam v pokrajini, kot so vzpetine (grebeni), vodotoki ipd.⁵

Pri prikazu razmejitev se uporabljajo različne metode prikaza⁶ meja. Uporabljata se črtni (linijski) in ploskovni prikaz. Ploskovni prikaz

1 Zahvala: Raziskava je bila delno financirana s strani Javne agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije v okviru temeljnega raziskovalnega projekta "Fenomen mejna reka" (J6-6830) in raziskovalnega programa "Geografija Slovenije" (P6-0101).

2 Zorn, Matija in Primož Gašperič. "Geografska dediščina – sedem desetletij Zemljepisnega muzeja." *Geografski vestnik*, 88/1 (2016), 106.

3 To so elementi na zemljevidu, s katerimi je določen objekt, pojav, proces natančneje, natančneje prikazan, na primer relief, rečna mreža, prometno omrežje, naselja ipd. Kladnik, Drago, Franc Lovrenčak in Milan Orožen Adamič (ur.). *Geografski terminološki slovar*. Ljubljana: Založba ZRC, 2005, 167.

4 Prav tam, 216.

5 Boundary Classification Systems. http://eurekaencyclopedia.com/index.php/Category:Boundary_Classification_Systems (dostop: februar 2018).

6 Metoda prikaza določa lastnosti prikaza kartografskega znaka, tj. dogovorjenega znaka, ki se uporablja za ponazarjanje objektov, pojavov ali procesov, prikazanih na zemljevidu. Kladnik idr., *Geografski*, 167. Kartograf določi način prikaza pojava, ki ga bo označil na zemljevidu, ter ga prikaže s kartografskim znakom.

najpogostejše označujejo barva oz. njeni odtenki ter barvni vzorec. Z njim je označeno neko širše mejno območje. Črtni prikaz ne zamejuje širšega mejnega območja (le toliko kot je debela črta) in tako natančneje določa mejo. Zato velja za učinkovitejšega in ima večje število načinov prikaza: linije različno velikih pik, linije podolžnih ali pokončnih kratkih črtic, različno debele neprekinjene črte, linije nizov različnih znakov (na primer križci), barvne linije ali kombinacije.

V preteklosti meje državnih tvorb niso bile točno ozemeljsko (geodetsko) določene, zato je bilo risanje meja na zemljevide oteženo. Za odročne kraje, območja pogostejšega vojskovanja ali kraje na meji dveh vplivnih območij se pogosto ni vedelo, čigavi so. Za srednji vek obstajajo dokazi, da ni bilo jasnih meja, temveč bolj ali manj nejasna mejna območja.⁷ *"Zahvaljujoč geografom, pa je tehnologija kartiranja vladarjem omogočila prostorski pogled na svojo posest; tako so prvotno mejna območja oziroma mejne regije postopoma postale meje."*⁸ Meje na zemljevidih postanejo referenca za razmejitve in mednarodne sporazume, na primer v primeru pariške mirovne konference po prvi svetovni vojni.⁹

Zemljevidi ozemlja Slovenije so bili v prvih stoletjih novega veka večinoma manjšega merila,¹⁰ zato tudi v kartografskem pogledu ni bilo zahtev po natančnejšem prikazu meja. Na številnih zemljevidih do 17. stoletja pa meje sploh niso prikazane (slika 1).

Pokrajine ali upravno-administrativne enote so bile prikazane na več načinov:

- ime območja je z velikostjo in vrsto pisave opozorilo na hierarhičen pomen glede na sosedne enote;

7 Brunet-Jailly, Emmanuel. "The state of borders and borderlands studies 2009: A historical view and a view from the Journal of Borderlands Studies." *Eurasia Border Review*, 1/1 (2010), 1.

8 Prav tam.

9 Prav tam.

10 Običajno so to merila manjša od 1 : 500.000, ki prikazujejo velika območja in pri katerih je zelo veliko razmerje med razdaljami na zemljevidu in dejanskimi razdaljami v naravi. Kladnik idr., *Geografski*, 211.

- središčni kraj zamejenega območja je bil označen s posebnim kartografskim znakom;
- od 17. stoletja (slike 2 in 3) so bila zamejena območja obarvana (pred tem so bili zemljevidi večinoma črno-beli);¹¹
- pri prikazu posameznega zamejenega območja so si pomagali z barvnimi odtenki. Močnejši barvni odtenek je proti meji bledeel in se postopoma prelil v odtenek druge barve, ki je označevala sosednje območje. V 15. in 16. stoletju so si kartografi pri upodobitvi meja pomagali z naravnimi preprekami. Posamezno zamejeno območje je bilo obarvano do reke, gozda ali gorovja, ki so prevzeli vlogo meje na zemljevidu.

Slika 1: Zemljevid iz srede 16. stoletja, orientiran proti jugu, prikazuje območje med Jadranskim morjem in reko Savo ter nima označenih upravno-političnih meja.¹²

11 Delano-Smith, Catherine. "Signs on printed topographical maps, ca. 1470–ca. 1640." V: *The History of Cartography: Cartography in the European Renaissance*, vol. 3, ur. David Woodward, 528–590. Chicago: The University of Chicago Press, 2007, 555–556.

12 Münster, Sebastian. *Descriptio Totius Illyridis XVI NO TAB*. Kartografsko gradivo, približno merilo 1 : 700.000, ok. 1550. Hrani: Borut Žunič, zasebna zbirka.

Od 17. stoletja so zaradi večjega poznavanja ozemelj meje postale natančnejše določene in označene. Na območju Jugovzhodne Evrope je mir v Sremskih Karlovcih (Srbija) leta 1699 (mirovni sporazum ob koncu tako imenovane dunajske vojne med Habsburško monarhijo in Osmanskim cesarstvom) spremenil pomen in značaj političnih meja. Prvič je bila v tem delu Evrope državna meja fizično označena na terenu, zato so jo tudi zemljevidi natančnejše prikazovali. Uveljavil se je črtni prikaz meja, ki se še danes najpogostejše uporablja. Poleg različne debeline črt, ki ponazarjajo različne vrste meja, so od 17. stoletja uporabljali tudi kombinacijo črt in barv. Z isto barvo kot mejo, le z nežnejšim odtenkom, so obarvali posamezna območja.¹³

Slika 2: Zemljevid iz srede 17. stoletja, ki prikazuje ozemlje severno in severovzhodno od Tržaškega zaliva, ima meje prikazane z barvnim robom in črtnimi znaki.¹⁴

¹³ Slukan Altič, Mirela. *Povijesna kartografija – kartografski izvori u povijesnim znanostima*. Samobor: Meridijani, 2003, 47–49.

¹⁴ Danckerc, Justus. *Circuli Austriaci in quo Sunt Archiducatus Austriae Ducatus Stiriae Carintiae Carniolae Comitatus Tirolis et Episcopatus Tridentini*. Kartografsko gradivo, približno merilo 1 : 750.000, ok. 1660. Hrani: Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana.

Slika 3: Zemljevid iz srede 18. stoletja, ki prikazuje ozemlje severno od Tržaškega in Reškega zaliva, ima meje prikazane z barvnim robom in črtnimi znaki, različne upravne enote pa z barvami.¹⁵

METODOLOGIJA PREUČEVANJA MEJA NA STARIH ZEMLJEVIDIH

Raziskava temelji na posebnem podatkovnem obrazcu,¹⁶ s katerim smo po enotni metodologiji analizirali spremembe kartografskih elementov skozi čas. Priprava enotne metodološke zasnove za zemljevide v časovnem razponu od sredine 16. do konca 19. stoletja je bila poseben izziv, saj se zemljevidi tehnično in oblikovno močno razlikujejo, pa tudi kartografski elementi so prikazani zelo različno.

Podatkovni obrazec (slika 4) smo sestavili na podlagi petih skupin kartografskih elementov: naravni, grajeni, matematični in pojasnjevalni elementi ter zemljepisna imena. Kartografski prikaz meja se uvršča med grajene elemente.¹⁷

15 Le Rouge, Georges-Louis. *Le Duché de Carniole*. Kartografsko gradivo, približno merilo 1 : 600.000, 1742. Hrani: Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana.

16 Gašperič, Primož. "Razvoj metod prikaza kartografskih elementov na starih zemljevidih ozemlja Slovenije." Doktorska disertacija, Fakulteta za humanistične študije UP, 2016.

17 Prav tam, 119.

Nekateri avtorji delitev na skupine in posamezne elemente razlagajo poljubno, na primer glede na njihov poudarek na zemljevidu.²³ Vsem delitvam pa je skupna želja po nazorni členitvi vsebine zemljevida.

V raziskavo smo vključili 58 zemljevidov, ki so nastali med sredino 16. in koncem 19. stoletja ter prikazujejo ozemlje današnje Slovenije v celoti ali vsaj v večjem obsegu (na primer deželo Kranjsko). Izložili smo enake oziroma podobne zemljevide istega avtorja, istega merila, enakega kartografskega prikaza in ponatise, ki so se razlikovali zgolj po barvi ali dodatkih, ki ne vplivajo na kartografski prikaz (pogosto pri zemljevidih Homanna,²⁴ Mercatorja²⁵ in drugih).²⁶ Vključili smo zemljevide v merilu od 1 : 200.000 do 1 : 900.000, torej zemljevide srednjega merila²⁷ oziroma pregledne topografske zemljevide.²⁸ Večina zemljevidov ni imela navedenega številčnega merila, zato smo ga izračunali na podlagi petih izbranih razdalj na posameznem zemljevidu.

V podatkovni obrazec (slika 4) smo vpisali:

- metodo prikaza (črtna: enojni ali vzporedni znak, ploskovna: geometrijski znak, stilizirana skupina znakov, obarvana površina);
- grafične spremenljivke (oblika, velikost, barva, svetlost, vzorec, smer);
- poudarjenost meje z barvno obrobo oziroma pasom.

23 Robinson, Arthur H., Joel L. Morrison, Phillip C. Muehrcke, A. Jon Kimerling in Stephen C. Guptill. *Elements of Cartography*. New York: Wiley, 1995; *Maps and Cartography*. GIS Research & Map Collection. Maps Tutorial: The Elements of a Map. Ball State University Libraries, 2015. <http://www.bsu.edu/libraries/collections/gcmc/tutorials/pdfs/mapscartographymapelements.pdf> (dostop: junij 2016).

24 Homann, Johann Baptista. *Tabula Ducatus Carnioliae, Vindorum Marchiae et Histriae*. Kartografsko gradivo, približno merilo 1 : 500.000, 1714–1724. Hrani: Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana.

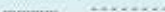
25 Mercator, Gerard Kremer. *Forum Iulium, Karstia, Carniola, Histria et Windorum Marchia*. Kartografsko gradivo, približno merilo 1 : 650.000, 1589. Hrani: Knjižnica Mirana Jarca, Novo mesto.

26 Gašperič, Primož. "Kartografske upodobitve Slovenije skozi čas." *Acta geographica Slovenica*, 47/2 (2007), 245–273; Gašperič, Primož. "Stari zemljevidi ozemlja Slovenije." V: *Historični seminar* 13, ur. Katarina Šter in Mojca Žagar Karer, 67–94. Ljubljana: Založba ZRC, 2018.

27 Vrišer, Uvod, 219.

28 Petrovič, *Topografija*, 9.

Obrazec smo izpolnili za vsak zemljevid posebej. Najprej smo izbrali ustrezno skupino kartografskih elementov (slika 5; v našem primeru grajeni elementi) in nadalje določili nižjo hierarhično skupino kartografskih elementov (v našem primeru meje) ter tiste metode oziroma načine prikaza meja, ki jih je zemljevid vseboval. Nato smo izbran kartografski znak ocenili s pomočjo grafičnih spremenljivk. Njihovo razdelitev in razlago smo povzeli po Jerneji Fridl,²⁹ ki se sklicuje na francoskega kartografa Jacquesa Bertina in njegovo sistematično obdelavo kartografskih izraznih sredstev.³⁰

skupina kartografskih elementov	grajeni elementi			
kartografski element	meja			
metoda prikaza	črtna (linijska)		ploskovna	točkovna
način prikaza	enojna linija znakov	dvojna linija znakov	obarvana površina	/
kartografski znak			različno obarve površine	/

Slika 5: Hierarhična opredelitev izrazov pri uporabljeni metodologiji.

Zlasti na najstarejših zemljevidih so posamezni načini prikaza neizraziti in neenotni (na primer neenotni črtni znaki), zato je bilo v takšnih primerih težje določati posamezne lastnosti grafičnih spremenljivk. Zaradi slabših tehničnih možnosti in znanja ter nedogovorjenih znakov in določil o sestavi zemljevida so na starejših zemljevidih posamezni kartografski znaki upodobljeni brez pravil. Posledica so svojski prikazi, ki jih pogosto težko poenotimo oziroma umestimo v posamezno ocenjevalno kategorijo. Da nam to ne bi povzročalo težav, smo določili enotna pravila za ocenjevanje.³¹

Pri obravnavanem kartografskem elementu (meje) so nas zanimale osnovne značilnosti njihovih prikazov, na primer čas pojavljanja in metoda prikaza. Nadalje smo določili tiste metode prikaza, pri katerih smo lahko ocenjevali grafične spremenljivke.

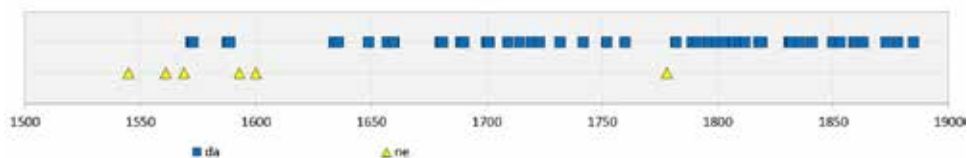
29 Fridl, Jerneja. *Metodologija tematske kartografije nacionalnega atlas Slovenije*. Geografija Slovenije, 2. Ljubljana: Založba ZRC, 1999, 92–102.

30 Bertin, Jacques. *Graphics and Graphic Information-Processing*. New York, Berlin: Walter de Gruyter, 1981.

31 Gašperič, "Razvoj", 126.

ZNAČILNOSTI PRIKAZOV MEJA NA OBRAVNAVANIH ZEMLJEVIDIH

Meje so prikazane na devetih desetinah (52) preučenih zemljevidov. Do prve polovice 17. stoletja so meje redko označene, pozneje pa jih najdemo z izjemo enega na vseh zemljevidih (slika 6). Dve tretjini (38) zemljevidov ima mejo posebej poudarjeno z barvnim robom.

Slika 6: Pojavljanje meja na obravnavanih zemljevidih.

Do druge polovice 17. stoletja imajo le trije zemljevidi barvno obrobljene meje, pozneje pa se barve pojavljajo na zemljevidih do konca obravnavanega obdobja.

Na petih šestinah (49) zemljevidov je meja označena z enojnim črtnim znakom, na četrtini (14) pa z obarvano ploskvijo.

Pred koncem 16. stoletja je meja na dveh zemljevidih označena z obarvano ploskvijo, pri zemljevidih iz konca 16. in 17. stoletja pa tega nismo zasledili. Obarvana območja se pogosteje pojavljajo med koncem 17. stoletja in koncem 18. stoletja; v 19. stoletju pa le na zemljevidu iz leta 1873. Prikaz enojnih črtnih znakov se do tridesetih let 17. stoletja pojavi le na zemljevidu iz leta 1589, pozneje pa zelo pogosto in enakomerno skozi celotno obdobje.

Od tridesetih let 17. stoletja enojni črtni znak močno prevlada nad obarvano ploskvijo.

Grafične spremenljivke³² smo ocenjevali pri črtnih in ploskovnih metodah prikaza, saj s (posameznimi) točkovnimi metodami meja

32 Z njimi smo ugotavljali spremembo oblike, velikost, barvo, svetlost in vzorec posameznih metod prikaza. Na bralca zemljevida ima največji zaznavni vpliv barva.

ni mogoče prikazati. Ugotovili smo, da se pri črtnih znakih pojavljata grafični spremenljivki oblika in velikost, pri ploskovnih pa barva.

Z obliko opredeljujemo videz kartografskih znakov, kar pa ne vpliva na njihov položaj na zemljevidu. V splošnem je mogoče črtni znak prikazati s skoraj neomejenim številom različnih oblik.³³ Znaki, ki sestavljajo črtni prikaz, so lahko pravilnih oziroma geometrijskih oblik (na primer krog, črtica) ali nepravilnih oblik (na primer drevo, različno dolge in debele črtice). Dojemanje oblik je lahko zelo subjektivno, saj posameznik določene oblike pogosto podzavestno primerja z že znanimi. Zato je priporočljivo, da se bolj prepoznavni kartografski znaki vedno uporabljajo za prikaz istega pojava ter se čim manj spreminjajo.³⁴

Velikost kartografskih znakov se uporablja za prikaz količinskih podatkov. Najpogostejše ga spreminjamo po izbranih matematičnih načelih (na primer različna debelina črte). Velikost mora biti v ustreznem razmerju s številčnimi vrednostmi pojava.³⁵ Ljudje sočasno zaznavamo do dvajset velikostnih stopenj, vendar je za jasno ločevanje najprimerneje uporabiti do pet velikostnih znakov iste vrste.³⁶ Za razlike v velikosti med črtnimi znaki, katerih debelina je na primer med 0,1 in 3 mm, je najprimerneje, da se debeline povečujejo za 0,3 mm.³⁷

Barva ima med grafičnimi spremenljivkami najmočnejši zaznavni učinek. Bralca zemljevida lahko privlači in mu zbuja pozornost, kartografu pa pomaga pri poudarjanju vsebine. Pri ocenjevanju barve kot grafične spremenljivke je treba poznati naslednje lastnosti: barvnost (barvne tone), svetlost in nasičenost.³⁸ Pri ocenjevanju ploskovnih prikazov meja smo se lahko osredotočili zgolj na prepoznavo uporabe barv s prostim očesom.

33 Fridl, *Metodologija*, 93.

34 Rojc, Branko. *Barve v tematski kartografiji*. Ljubljana: Inštitut za geodezijo in fotogrametrijo, 1979, 82.

35 Fridl, *Metodologija*, 94; Robinson idr., *Elements*, 319.

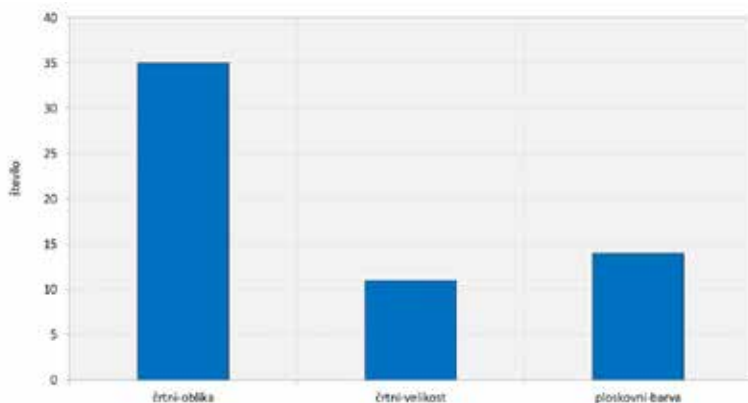
36 Rojc, *Barve*, 76.

37 Lovrič, *Opća*, 46.

38 Fridl, *Metodologija*, 96–98.

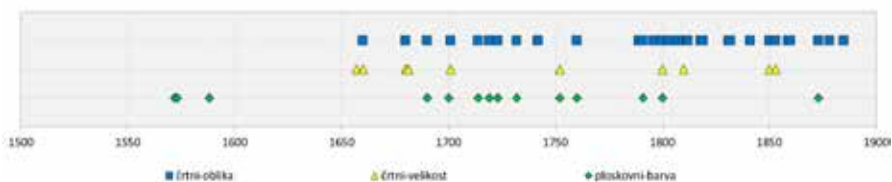
Pri črtnih prikazih meje smo na treh petinah (35) zemljevidov prepoznali obliko, na petini (11) pa velikost (slika 7). Od druge polovice 17. stoletja se pri črtnih prikazih meja spreminjata oblika in velikost, a je sprememba oblike mnogo pogostejša. Značilno je, da pred tem ni bilo večjih razlik.

Pri ploskovnih prikazih meja se uporablja zgolj barva (slika 7). Na četrtini (14) zemljevidov smo prepoznali barvni prikaz, ostale spremenljivke pa se niso pojavljale. Prikazi z različno obarvanimi območji so časovno zelo razpršeni. Uporaba te metode prikaza je pogostejša v 18. stoletju.

Slika 7: Uporaba grafičnih spremenljivk.

Do druge polovice 17. stoletja so meje prikazovali z barvami, pozneje pa se prepletajo barve ter tudi različne velikosti in oblike črt (slika 8).

Slika 8: Pojavljanje grafičnih spremenljivk.

V luči metod prikaza prevladujejo enojni črtni znaki pred obarvanimi ploskvami. Prvi se pojavljajo skozi celotno obravnavano obdobje, drugi pa najpogosteje na zemljevidih iz 18. stoletja (slika 9).

Slika 9: Pojavljanje prikaza meja s črtno in ploskovno metodo prikaza.

SKLEP

Za razumevanje današnje pokrajine je pomembno poznavanje njene preteklosti, saj današnja pokrajina v veliki meri odseva preteklo dogajanje v njej. V zgodovinskih raziskavah so zemljevidi kot zgodovinski vir pogosto zapostavljeni oziroma njihova vsebina in povednost nista dovolj uporabljena. Zemljevidi so namreč prvovrsten vir za prostorsko razumevanje pokrajine v nekem obdobju oziroma za spremljanje prostorske dinamike skozi daljša obdobja.³⁹ Eden izmed pomembnih spreminjajočih antropogenih elementov v pokrajini, tako v prostoru kot času, so meje. Med vsemi zgodovinskimi viri njihovo spremenljivost najbolj odražajo prav kartografski prikazi.

Na zemljevidih, ki prikazujejo ozemlje današnje Slovenije, meje do 16. stoletja (slika 1) niso označene, od 17. stoletja pa so označene skoraj vedno. Najpogosteje se prikazujejo z enojnimi črtnimi znaki. Ti se na zemljevidih pojavljajo skozi celotno obravnavano obdobje. Po pogostosti sledijo obarvane ploskve, ki so najpogostejše na zemljevidih v 18. stoletju (slika 9).

Preučevanje meja ima poleg prepoznavne še druge vloge, med drugimi ideološko in čustveno ter duhovno in simbolno. Njihovo natančno

39 Zorn, Matija, Mateja Breg Valjavec in Rok Ciglič. "Kartografski viri in viri daljinskega zaznavanja ter njihova uporabnost za spremljanje dinamike rečnega toka – na primeru mejnih odsekov Drave in Dragonje." V: *Ustvarjanje slovensko-hrvaške meje*, ur. Marko Zajc, 207–229. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2018, 214.

določanje, predvsem pa pravilno dojemanje in razumevanje, je zato nujno za izogibanje morebitnim konfliktom.

SEZNAM VIROV IN LITERATURE

Bertin, Jacques. *Graphics and Graphic Information-Processing*. New York, Berlin: Walter, de Gruyter, 1981.

Boundary Classification Systems. http://eurekaencyclopedia.com/index.php/Category:Boundary_Classification_Systems (dostop: februar 2018).

Brunet-Jailly, Emmanuel. "The state of borders and borderlands studies 2009: A historical view and a view from the Journal of Borderlands Studies." *Eurasia Border Review*, 1/1 (2010), 1–15.

Danckerc, Justus. *Circuli Austriaci in quo Sunt Archiducatus Austriae Ducatus Stiriae Carintiae Carniolae Comitatus Tirolis et Episcopatus Tridentini*. Kartografsko gradivo, približno merilo 1 : 750.000, ok. 1660.

Delano-Smith, Catherine. "Signs on printed topographical maps, ca. 1470–ca. 1640." V: *The History of Cartography: Cartography in the European Renaissance*, vol. 3, ur. David Woodward, 528–590.. Chicago: The University of Chicago Press, 2007, 528–590.

Fridl, Jerneja. *Metodologija tematske kartografije nacionalnega atlas Slovenije*. Geografija Slovenije, 2. Ljubljana: Založba ZRC, 1999.

Gašperič, Primož. "Kartografske upodobitve Slovenije skozi čas." *Acta geographica Slovenica*, 47/2 (2007), 245–273.

Gašperič, Primož. "Razvoj metod prikaza kartografskih elementov na starih zemljevidih ozemlja Slovenije." Doktorska disertacija, Fakulteta za humanistične študije UP, 2016.

Gašperič, Primož. "Stari zemljevidi ozemlja Slovenije." V: *Historični seminar 13*, ur. Katarina Šter in Mojca Žagar Karer, 67–94.. Ljubljana: Založba ZRC, 2018, 67–94.

Homann, Johann Baptista. *Tabula Ducatus Carnioliae, Vindorum Marchiae et Histriae*. Kartografsko gradivo, približno merilo 1 : 500.000, 1714–1724.

Kladnik, Drago, Franc Lovrenčak in Milan Orožen Adamič (ur.). *Geografski terminološki slovar*. Ljubljana: Založba ZRC, 2005.

Le Rouge, Georges-Louis. *Le Duche de Carniole*. Kartografsko gradivo, približno merilo 1 : 600.000, 1742.

Lovrić, Paško. *Opća kartografija*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1988.

Maps and Cartography. GIS Research & Map Collection. Maps Tutorial: The Elements of a Map. Ball State University Libraries, 2015. <http://www.bsu.edu/libraries/collections/gcmc/tutorials/pdfs/mapscartographymapelements.pdf> (dostop: junij 2016).

Mercator, Gerard Kremer. *Forum Iulium, Karstia, Carniola, Histria et Windorum Marchia*. Kartografsko gradivo, približno merilo 1 : 650.000, 1589.

Münster, Sebastian. *Descriptio Totius Illyridis XVI NO TAB*. Kartografsko gradivo, približno merilo 1 : 700.000, ok. 1550.

Peterca, Miroslav, Nikola Radošević, Slobodan Milisavljević in Filip Racetin. *Kartografija*. Beograd: Vojnogeografski institut, 1974.

Petrovič, Dušan. *Topografija in kartografija*. Ljubljana: Inženirska zbornica Slovenije, 2010. http://www.izs.si/fileadmin/dokumenti/strokovni_izpiti/msgeo/2010_topografija_in_kartografija.pdf (dostop: junij 2016).

Robinson, Arthur H., Joel L. Morrison, Phillip C. Muehrcke, A. Jon Kimerling in Stephen C. Guptill. *Elements of Cartography*. New York: Wiley, 1995.

Rojc, Branko. *Barve v tematski kartografiji*. Ljubljana: Inštitut za geodezijo in fotogrametrijo Slovenia, 1979.

Slukan Altič, Mirela. *Povijesna kartografija – kartografski izvori u povijesnim znanostima*. Samobor: Meridijani, 2003.

Vrišer, Igor. *Uvod v geografijo*. Ljubljana: Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 1992.

Zorn, Matija, Mateja Breg Valjavec in Rok Ciglič. "Kartografski viri in viri daljinskega zaznavanja ter njihova uporabnost za spremljanje dinamike rečnega toka – na primeru mejnih odsekov Drave in Dragonje." V: *Ustvarjanje slovensko-hrvaške meje*, ur. Marko Zajc, 207–229.c. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2018, 213–245.

Zorn, Matija in Primož Gašperič. "Geografska dediščina – sedem desetletij Zemljepisnega muzeja." *Geografski vestnik*, 88/1 (2016), 97–120.

Retro **SPEKTIVE**

Poročila

HISTORY FEST

Monika Močnik

Med 28. majem in 2. junijem 2019 je v organizaciji *Udruženja za modernu historiju/Udruga za moderno povijest Sarajevo* pod vodstvom dr. Husnije Kamberovića potekal že tretji mednarodni *History Fest*. Če je bilo v preteklem letu prizorišče dogajanja ves čas v Sarajevu, so letos dogodki (okrogle mize, doktorske in magistrske delavnice, predstavitve knjig, predavanja idr.) potekali kar na štirih različnih lokacijah: v Sarajevu, Banja Luki, Konjicu in Mostarju. Glavna tema in rdeča nit letošnjega History Festa z naslovom *Pad berlinskog zida i slom socijalizma u Evropi 1989. godine: Uzroci. Kontekst. Posljedice* je bila 30. obletnica padca Berlinskega zidu. Slednji predstavlja uvod v spremembe, ki so jih narekovali prelomni dogodki leta 1989.

Prvi dan History Festa je po uradnem odprtju sledila okrogla miza z naslovom *Zašto smo izgubili vlast*, ki jo je moderiral zgodovinar dr. Tvrtko Jakovina iz Zagreba. Sodelovali so nekdanji predsednik predsedstva SFRJ Raif Dizdarević, nekdanji jugoslovanski diplomat Budimir Lončar, ki je bil med letoma 1987 in 1991 minister za zunanje zadeve SFRJ, in zgodovinarica dr. Ljubinka Trgovčević.

Drugi dan je bila najprej doktorska delavnica, ki jo je moderirala dr. Anita Buhin iz Pulja. Predstavitev Matka Globačnika iz Zagreba je nosila naslov *Historizam i marksizam u hrvatskim ideološkim sukobima Drugog svjetskog rata*. Dino Dupanović iz Bihaća je predstavil *Bihaćko krajino 1941.–1942. u kulturi sjećanja – Zločin na Garavicama 1942. u funkciji nacionalne homogenizacije krajem 1980-ih godina*. Domagoj Švigir iz Zagreba se je v svoji predstavitvi ukvarjal s spremembami v poučevanju zgodovine ob padcu socializma v Jugoslaviji. Predstavitev Dragana Popovića iz Beograda je nosila naslov *Revizionizam u istorijskim feljtonima u srpskoj štampi u drugoj polovini 1980-ih*, kot zadnji pa se je predstavil še Nemanja Radonjić iz Beograda, in sicer

s temo *Povratak "lažne dileme": Afrička politika Jugoslavije između Evrope i Trećeg sveta 1986–1991.*

Po doktorski delavnici je bilo odprtje razstave *Jugoslavija 1989*, ki so jo pripravili dr. Narcisa Puljek – Bubrić, dr. Sanin Hatibović in dr. Amra Krzić. Razstava, ki na panelih prikazuje leto 1989 v Jugoslaviji in drugje po svetu z različnih vidikov – od politike do vsakdanjega življenja, je na ogled v Bošnjačkem Institutu v Sarajevu. Sledilo je predavanje dr. Latinke Perović iz Beograda z naslovom *Historiografija i nacionalizam* ter predstavitev njene knjige *Zatvaranje kruga. Ishod rascjepa 1971–1972*, na kateri so poleg avtorice sodelovali še dr. Milivoj Bešlin iz Novega Sada, dr. Robert J. Donia iz Ann Arborja (ZDA) in moderator dr. Dragan Marković iz Sarajeva.

Po krajšem predahu se je History Fest nadaljeval s predstavitvijo projekta *Jugoslavija tokom 1980-ih godina*. Projekt, ki govori o zgodovini Jugoslavije v 80. letih, so predstavili dr. Milivoj Bešlin iz Novega Sada, dr. Sonja Biserko iz Beograda in dr. Drago Roksandić iz Zagreba. Slednji je skupaj z dr. Damirjem Agičićem iz Zagreba in dr. Enesom Omerovićem iz Sarajeva sodeloval tudi na predstavitvi Klioifesta in promociji knjige *UHMHS i Srednja Europa*. Zadnji sklop drugega dne History Festa je bil v znamenju okrogle mize z naslovom *Slom socijalizma u Evropi 1989. godine: Globalni kontekst*, na kateri so svoja stališča o omenjeni temi podali dr. Xavier Bougarel iz Pariza, dr. Borut Klabjan iz Kopra, dr. Juraj Marušiač iz Bratislave, dr. Magdalena Najbar – Agičić iz Zagreba, dr. Sergej Romanjenko iz Moskve, dr. Dénes Sokcsévits iz Pečuha in dr. Alexandre Kostov iz Sofije.

V četrtek, 30. maja, so potekale različne delavnice za študente magistrskega in doktorskega študija. Na poletni šoli *Master in European history*, ki se je odvijala v dveh terminih, so se predstavili študentje zgodovine iz Berlina, Dublina, Rima, Pariza, Dunaja, Talina, Madrida, Beograda, Zagreba, Pulja in Sarajeva. Na doktorski delavnici pa smo štirje študentje doktorskega študija predstavili svoje delo in raziskave. Kot prva sem s predstavitvijo z naslovom *Leto 1989 in 1990 na fotografijah Marjana Cigliča, Naceta Bizilja in Toneta Stojka* nastopila jaz. Prek

fotografij sem predstavila ključne dogodke, ki so se dogajali leta 1989 in 1990 v Sloveniji in sovpadajo z dogajanjem drugje po Evropi, ter jih umestila v širši jugoslovanski kontekst. Naslednja je nastopila Ewa Anna Kumelowski iz Berlina. V predstavitvi z naslovom *Tracing the other line: Remembering the Jugoslovenska Dokumenta and the role of a Yugoslav common culture* je poudarila vlogo le-teh v umetnosti in kulturi. Sledila je predstavitev Dina Šakanovića z naslovom *Industrija Tuzle u vremenu tranzicije (1988–2008)*, kot zadnji pa se je predstavil Edin Omerčić, in sicer s predstavitvijo *Politička djelatnost SPC u Bosni i Hercegovini od 1989. do 1996. godine – Obilježavanje "mučeničkog pokajanja Svetog Velikomučenika Kneza Lazara i Kosovske bitke" u Bosni i Hercegovini 1989. godine*.

Po magistrskih in doktorskih delavnicah so dr. Denis Dierks in dr. Željana Tunić, oba iz Jene (Nemčija), ter dr. Lejla Mulalić iz Sarajeva predstavili projekt "Public history" i suočavanje s bolnom prošlošću. *Pristupi i iskustva jednog evropskog projekta*. Sledilo je predavanje dr. Joachima von Puttkamerja z naslovom *The situation in Eastern Europe 1989*. V nadaljevanju je potekala promocija knjige *Borderlands of Memory. Adriatic and Central European Perspectives*, na kateri sta sodelovala dva izmed njenih avtorjev – dr. Borut Klabjan iz Kopra in dr. Hannes Grandits iz Berlina. Knjiga je delo večletnega raziskovanja in sodelovanja avtorjev iz različnih držav.

Po predstavitvi knjige je sledila predstavitev projekta *Populist rebellion against modernity in 21st-century Eastern Europe: neo-traditionalism and neo-feudalism*. Dr. Milivoj Bešlin z Instituta za filozofiju i društvenu teoriju Univerziteta u Beogradu, dr. Haris Deutsch in dr. Dubravka Stojanović s Filozofske fakultete Univerze v ter dr. Nikola Pantelić z Univerziteta Union Nikola Tesla iz Beograda so pripravili predstavitve individualnega in skupinskega dela v okviru predstavljenega projekta.

Sledila je promocija in predstavitev knjige Boža Repeta *Milan Kučan. Prvi predsednik Slovenije*, ki so jo iz slovenščine prevedli v bosanščino. Na predstavitvi je poleg avtorja sodeloval tudi Milan Kučan, pogovor pa je vodil dr. Husnija Kamberović, ki se je v uvodu najprej obema zahvalil

za sodelovanje in opisal svoje prve vtise o nekdanjem slovenskem predsedniku. Na predstavitvi so poslušalci izvedeli, kako se je avtor lotil pisanja knjige, kako sta z bivšim predsednikom sodelovala ter kako je bila knjiga ob izidu (ne)sprejeta v Sloveniji. Nekdanji predsednik je na koncu odgovarjal tudi na vprašanja publike ter se skupaj z avtorjem tistim, ki so želeli, tudi podpisal v knjigo. Predstavitvi knjige je sledil še zadnji dogodek dneva, in sicer diskusija z naslovom *How to do European History after "1989"*, na kateri so sodelovali dr. Xenia von Tippelskirch iz Berlina, dr. Claudia Craft z Dunaja, dr. Daniela Felsisini iz Rima in dr. Alexandre Rios-Bordes iz Pariza.

Tudi v petek, 31. maja je bila zjutraj najprej doktorska delavnica, na kateri so sodelovali trije doktorski študentje. Vsak je predstavil del teme, s katero se ukvarja v svoji doktorski disertaciji. Najprej smo prisluhnili Tini Filipović iz Pulja, ki je imela predstavitev z naslovom *Položaj i utjecaj boraca: SUBNOR*, sledil je Tomislav Brandolica iz Zagreba s predstavitvijo *Politička biografija Stipe Šuvara (1955.–1990.)*, kot zadnja pa je nastopila Maja Vehar, ki je v svoji predstavitvi *Načrtovanje družine kot področja formiranje nove oblasti v času osamosvojitvene tranzicije v Sloveniji* prikazala, kako je bila obravnavana zakonodaja o splavu in načrtovanju družine v procesu oblikovanja samostojne slovenske države.

Po doktorski delavnici je sledila promocija Centra za komparativnohistorijske i interkulturne studije Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu (CKHIS). V sklopu le-te so dr. Drago Roksandić, dr. Filip Šimetin Šegvić in dr. Nikolina Šimetin Šegvić predstavili delo *"Annales" in perspective: disignes and accomplishments, vol. 1*, dr. Matko Globačnik pa delo *Vrijeme ideoloških kolebanja. KPJ od Travanjskog rata do napada nacističke Njemačke na SSSR*. To je bil tudi zadnji del History Festa v Sarajevu, sledili so dogodki v Banja Luki.

V Banja Luki je bila najprej promocija knjige Iva Goldsteina z naslovom *Jasenovac*, na kateri sta sodelovala dr. Seid Serdarević in dr. Goran Hutinec, oba iz Zagreba, sledila pa je okrogla miza z naslovom *Historiografija – predvodnica i/ili sljedbenica: Politička zbivanja u*

Jugoslaviji 1989. i historijski revizionizam, na kateri so sodelovali dr. Branimir Janković iz Zagreba, dr. Husnija Kamberović iz Sarajeva, dr. Adnan Prekić iz Podgorice, dr. Božo Repe iz Ljubljane, dr. Dubravka Stojanović iz Beograda in dr. Petar Todorov iz Skopja.

V soboto, 1. junija se je dogajanje odvijalo najprej v Konjicu, in sicer v včasih skrbno varovanem Titovem bunkerju, ki so ga v strogi tajnosti gradili od leta 1953 do leta 1979 za primer atomskega napada. Bunker, obsega 6.500 m² površine ter se nahaja 280 m pod površjem zemlje, je bil grajen in opremljen tako, da bi lahko v primeru napada brez zunanjega kontakta v njem vsaj pol leta živelo 350 ljudi, prenesel pa bi atomski udar moči 20 kiloton TNT-ja. Nekoč najbolj varovana državna skrivnost je danes vedno bolj obiskana turistična destinacija, v sklopu History festa pa je postala tudi prizorišče dveh dogodkov. V objektu D-0 je bila najprej odprtja razstava *MONuMENTI – Promjenljivo lice sjećanja*, ki prikazuje, kako se je skozi čas spreminjalo mesto izbranih jugoslovanskih spomenikov v kulturni identiteti in kolektivnem zavedanju. Sledila je okrogla miza z naslovom *Sastanak u bunkeru: 30 godina poslije – Politička dešavanja u Jugoslaviji 1989. i državni vrh*, na kateri so sodelovali nekdanji predsednik predsedstva Republike Slovenije, Milan Kučan, ter nekdanja predsednika predsedstva SFRJ, Stipe Mesić in Raif Dizdarević. Kučan je v svojem pripovedovanju med drugim izpostavil, da se danes Evropska unija sooča s podobno situacijo kot Jugoslavija ob razpadu in da bo potrebno mnogo dialogov in razumevanja med državami, da bodo dosegle načela in vrednote, na katerih je Evropska unija zgradila svoje temelje. Na zadnje vprašanje moderatorja dr. Dejana Jovića iz Zagreba, ali se čutijo krive za dogajanje pred 30 leti in njihove posledice, so vsi trije odgovorili pritrdilno ter prevzeli določen del krivde oz. odgovornosti. Milan Kučan je ob tem še poudaril, da je potrebno razumeti dogajanje pred 30 leti, da lahko razumemo, s čim vse so se soočali takratni voditelji, ki so nosili izjemno odgovornost do svojih državljanov. Edini je tudi konkretno izrazil obžalovanje, in sicer za izbrisane in Ljubljansko banko.¹

¹ Del okrogle mize, ki se je odvijala v Konjicu, je na voljo na povezavi: <https://youtu.be/Oo-P0e0siGs>.

Iz Konjica se je History Fest preselil še na zadnjo lokacijo – v Mostar. V Centru za kulturo je bilo najprej odprtje razstave *Granice, zidovi i mostovi na Balkanu*, ki je nastala v okviru slovenskega raziskovalnega projekta z naslovom *Okupacijske meje v Sloveniji 1941–1945 oz. Naredite mi to deželo zopet nemško ... italijansko ... madžarsko ... hrvaško! Vloga okupacijskih meja v raznarodovalni politiki in življenju slovenskega prebivalstva*, pri katerem pod vodstvom dr. Boža Repeta sodelujejo slovenski raziskovalci, študentje ter drugi. Vodstvo po razstavi in kratko predstavitev projekta je imel dr. Božidar Flajšman.² V sklopu teme meja je pod vodstvom dr. Husnije Kamberovića potekala tudi okrogla miza, pri kateri so sodelovali dr. Kornelija Ajlec iz Ljubljane, ki je vključena v prej omenjeni projekt, dr. Robert J. Donia iz Ann Arborja (ZDA), dr. Hannes Grandits iz Berlina, dr. Drago Roksandić iz Zagreba in dr. Sanja Zlatanović iz Beograda.

Zadnje dejanje History Festa je bila okrogla miza z naslovom *Godina 1989. u Jugoslaviji – predziđe pakla?*. V uvodu je dr. Vera Katz, ki je moderirala pogovor, predstavila ključne dogodke, ki so se v Jugoslaviji odvijali leta 1989, potem pa so dogajanje po posameznih državah predstavili še dr. Milivoj Bešlin iz Novega Sada, dr. Dragan Markovina iz Mostarja, dr. Dejan Jović iz Zagreba, dr. Šerbo Rastoder iz Bara, dr. Božo Repe iz Ljubljane, dr. Radina Vučetić iz Beograda in dr. Mariana Štamova iz Sofije.

V zaključnem nagovoru se je dr. Husnija Kamberović najprej zahvalil vsem sodelujočim posameznikom, institucijam in sponzorjem. Posebej je izpostavil zadovoljstvo, da smo se tudi letošnjega History Festa udeležili študentje doktorskega in magistrskega študija, ter upanje, da bomo čez 15 let mlajše generacije prevzele vloge strokovnjakov, ki sodelujejo na takšnem dogodku.

Sama sem History Fest obiskala in na njem aktivno sodelovala že drugo leto zapored. Dogodek predstavlja stičišče znanja, novih spoznanj in nenazadnje novih prijateljskih vezi. Na History Festu se namreč srečajo in predstavijo zgodovinarji iz različnih koncev sveta,

² Več informacij o projektu je dostopnih na povezavi: <https://www.facebook.com/OkupacijskeMeje/>.

ki strokovno pokrivajo različna področja in teme, in vse to nam, doktorskim in magistrskim študentom, vliva dodatno motivacijo pri našem nadaljnjem raziskovalnem delu.

KONTAKTI AVTORJEV

AUTHORS' CONTACT INFO

Jure K. Čokl, univerzitetni diplomirani kulturolog, doktorski študent zgodovine na Filozofski fakulteti v Ljubljani

Ulica Manice Komanove 13, SI – 1000 Ljubljana, Slovenija
jure.cokl@gmail.com

dr. Primož Gašperič, znanstveni sodelavec, vodja Zemljepisnega muzeja

Geografski inštitut Antona Melika, ZRC SAZU
Gosposka ulica 13, SI – 1000 Ljubljana, Slovenija
primoz.gasperic@zrc-sazu.si

Žan Grm, univerzitetni diplomirani nemcist in univerzitetni diplomirani zgodovinar

Zrinjskega ulica 20, SI – 1230 Domžale, Slovenija
zan.grm@gmail.com

Monika Močnik, kustosinja in doktorska študentka zgodovine na Filozofski fakulteti v Ljubljani

Muzej novejše zgodovine Slovenije
Celovška cesta 23, SI – 1000 Ljubljana, Slovenija
monika.mocnik@muzej-nz.si

Branko Ocvirk, magister profesor zgodovine

Čemšenik 1, SI – 1413 Čemšenik, Slovenija
ocvirk.branko@gmail.com

Ivan Smiljanić, univerzitetni diplomirani zgodovinar in univerzitetni diplomirani rusist

Tuga Vidmarja 2, SI – 4000 Kranj, Slovenija
ivansmil.is@gmail.com

dr. Matija Zorn, znanstveni svetnik, docent, predstojnik

Geografski inštitut Antona Melika, ZRC SAZU
Gosposka ulica 13, SI – 1000 Ljubljana, Slovenija
matija.zorn@zrc-sazu.si

9 771234 567898